

22. A-1169
-263

TARTU RIIKLIKU ÕLIKOOLI TOIMETISE
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1893. a.

VIHK 263 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ в 1833 г.

ÕIGUSTEADUSLIKKE TÕID
ТРУДЫ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ
XI

TARTU 1970

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
TRANSACTIONS OF THE TARTU STATE UNIVERSITY
ALUSTATUD 1893. a. VIHİK 263 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ в 1893 г.

ÕIGUSTEADUSLIKKE TÖID
ТРУДЫ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ
XI

TARTU 1970

NORMATIIVAKTIDE, ERITI KRIMINAALKOODEKSITE KOMMEN- TEERITUD VÄLJAANNETEST JA KOMMENTEERIMISE METOODIKAST

Õigustead. dokt. I. Rebane

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

1. Vajadus normatiivaktide kommenteeritud väljaannete järele on meil käesoleval ajal väga terav. Seda kinnitavad nende väljaannete suured tiraažid NSV Liidus, kuid kahjuks ei suuda needki rahuldada nõudmisi. Keskkirjastustes vene keeles ilmunud Vene NFSV koodeksite kommentaarid ühekordse tiraažiga 25 000—35 000 eksemplari¹ otse haaratakse raamatukaupluste letilt ning jäävad sagedasti kättesaamatuks isegi spetsialistidele — õiguslalal töötajatele ning teadlastele. Suhteliselt veelgi suuremates tiraažides ilmuvad normatiivaktide kommenteeritud väljaanded liiduvabariikides. Valgevene NSV KrK lühikommentaar ilmus tiraažiga 6000 eksemplari ja sama koodeksi mahukas kommentaar tiraažiga 12 000 eksemplari.² Läti NSV KrK ulatusliku kommentaari tiraaž oli samuti 12 000 eksemplari,³ kuigi lugejate arv seal on umbes kolm korda väiksem kui Valgevene NSV-s.

Ka Eesti NSV-s ilmuvad normatiivaktide kommenteeritud väljaanded väga suurtes tiraažides. G. Bachverki ja P. Looguse kommenteeritud «Riiklike pensionide seadus» ilmus kahes välja-

¹ Научно-практический комментарий к ГК РСФСР. Под ред. Е. А. Флейшица. М., 1966. Тираж 25 000 экз.; Научно-практический комментарий к ГПК РСФСР. Под ред. Р. Ф. Каллистратовой и В. К. Пучинского. М., 1965. Тираж 30 000 экз.; Научно-практический комментарий к уголовно-процессуальному кодексу РСФСР. Под ред. Л. С. Смирнова. М., 1965. Тираж 30 000 экз.; Комментарий к УК РСФСР. Под ред. В. С. Никифорова. М., 1963. Тираж 35 000 экз.

² Уголовный кодекс Белорусской ССР. Под общей ред. С. Т. Шардыко и Г. Ф. Басова. Минск, 1963. Тираж 6000 экз.; Комментарий к Уголовному кодексу Белорусской ССР. Под ред. С. Т. Шардыко. Минск, 1968. Тираж 12 000 экз.

³ Комментарий Уголовного кодекса Латвийской ССР. Рига, 1967. Тираж 12 000 экз.

andes, kokku tiraažiga 23 000.⁴ ENSV KrK kolme kommenteeritud väljaande kogutiraaž oli 11 000 eksemplari,⁵ ENSV TsK kommenteeritud väljaande tiraaž aga 10 000 eksemplari.⁶ Seejuures on ka kommenteeritud normatiivaktide arv Eesti NSV-s mainimisväärtne.⁷ Ühtlasi tuleb märkida, et kommenteeritud normatiivaktide tekstiväljaanded on ilmunud Eesti NSV-s veelgi suuremates tiraažides, mis üsna ruttu on läbi müüdnud. Nii on ENSV KrK tekstiväljaandeid ilmunud kogutiraažiga 57 500 eksemplari ja ENSV TsK tekstiväljaandeid kogutiraažiga 28 000 eksemplari, arvestamata Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi ametlikke väljaandeid.

Säärased suured tiraažid poleks mõeldavad juhul, kui normatiivaktide kommenteeritud väljaannete lugejateks, kõnelemata normatiivaktide tekstiväljaannetest, oleksid ainult juristid. Seda järeldust kinnitavad sotsioloogilised uurimised Eesti NSV-s. Nendest nähtub, et kuni 40% anketeeritud töolistest on ise lugenud ENSV KrK-d, kuni 15% on omandanud ENSV KrK tekstiväljaande,⁸ paljud aga ka ENSV KrK kommentaarid.

Sotsioloogilistest uurimistest nähtub, et meie kodanike õigus-teadvus on määratult tõusnud. Nad ei rahuldu enam populaarsete brošüüridega, kus juriidilisi küsimusi väga pealiskaudselt käsitletakse, ning mis veel aastat viisteist tagasi vabariigi raamatuturul domineerisid. Enamik neist brošüüridest oli pealegi tõlgitud ja nende illustreeriv materjal meie vabariigi lugejale väga kaugel. Seepärast olidki need raamatukesed üsna väheütlevad ega andnud lugejale palju.

⁴ G. Bachverk, P. Loogus. Riiklikud pensionid. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn, 1965. Trükiarv 15 000; G. Bachverk, P. Loogus. Riiklikud pensionid. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn, 1968. Trükiarv 8000.

⁵ Eesti NSV kriminaalkodeks. Kommenteeritud väljaanne. Toim. K. Paas. Koost. I. Rebane. Tallinn, 1962. Trükiarv 2000; Eesti NSV kriminaalkodeks. Kommenteeritud väljaanne. Koost. I. Rebane. Tallinn, 1965. Trükiarv 5000; Уголовный кодекс Эстонской ССР. Комментированное издание. Сост. и ред. русского издания. И. Ребане. Таллин. 1968. Тираж 4000 экз.

⁶ Eesti NSV tsiviilkoodeks. Kommenteeritud väljaanne. Vast. toim. J. Ananjeva, P. Kask, E. Laasik. Tallinn, 1969. Trükiarv 10 000.

⁷ Peale eespool nimetatute on Eesti NSV-s ilmunud veel normatiivaktide järgmised kommenteeritud väljaanded: Alaealine ja seadus. Normatiivaktide kommenteeritud väljaanne. Koost. I. Rebane. Tallinn, 1969. Trükiarv 3000; Eesti NSV kohtukorralduse seadus. Koost. E. Veskimäe. Tallinn, 1962. Trükiarv 2000; Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeks. Kommenteeritud väljaanne. Koost. V. Raudsalu. Tallinn, 1965. Trükiarv 5000; H. Randalu, E. Tubensljak. Seltsimehelike kohtute põhimääruse kommentaarid. Tallinn, 1963. Trükiarv 6000, Eesti NSV seltsimehelike kohtute põhimäärus. Kommenteeritud väljaanne. Koost. K. Paas. Tallinn, 1968. Trükiarv 5000.

⁸ Вt. И. Ребане. Убеждение и принуждение в деле борьбы с посягательствами на советский правопорядок. — Уч. зап. ТГУ. Вып. 182, Труды по правоведению, V. Тарту, 1966, стр. 163.

Anketeeritud kodanikud kinnitavad, et neile pakuvad huvi normatiivsed algallikad, mida nad tahavad lugeda selleks, et nendes ise õigesti orienteeruda. Vaadeldavast aspektist on normatiivaktide kommenteeritud väljaannetel hindamatu väärtus. Normatiivaktide tekstiväljaannete kõrval on kommentaarid väga oluliseks faktoriks meie kodanike õiguslikul kasvatamisel ja juriidiliste teadmiste levitamisel. Ja on rõõmustav, et paljudes kodudes ei puudu perekondlikes raamatukogudes vabariiklikud koodeksid ning isegi nende kommenteeritud väljaanded selliste kultuursele inimesele vajalike teoste kõrval, nagu seda on ENE, tervishoiu käsiraamatud jm.

Ei saa märkimata jätta, et õiguslikul kultuuril on Eestis enam kui saja-aastane ajalugu. Talupoeg, kes oma õiguste kaitseks sõandas protsessida mõisnikuga, klassiteadvusele ärkav tööline, kes otsis tööandja vastu ka õiguslikku kaitset, väikekodanlane ja haritlane, kes püüdis leida juriidilisi vahendeid tsaari-Venemaa ja kodanliku Eesti riigiaparaadi omavoli vastu, olid selle kultuuri esimesi kandjaid. Ning on loomulik, et juriidilise kultuuri tõstmisel vabariigis ei tohi orienteeruda kodanike õigusteadvuse liiga madalale tasemele. Normatiivaktide kommenteeritud väljaanded aga eeldavadki lugejal teatavaid juriidilisi eelteadmisi, mida püütakse veelgi avardada ja süvendada ning õpetada iseseisvalt rakendama.

Kuid loomulikult ei piirdu normatiivaktide kommenteeritud väljaannete tähtsus vaid eelnevaga. Nad on vältimatud õigusosal töötajate igapäevases kutsetegevuses, kuna nad üldistavad ja süstematiseerivad vastava õigusharu teoreetikute seisukohad ning normatiivakti kohaldamisel väljakujunenud praktika. Seega välistavad normatiivaktide kommenteeritud väljaanded vajaduse otsida igal konkreetset juhul lahendust küsimustes, mis on juba lahendatud. Toetudes nendele väljaannetele, leiab seaduse rakendaja palju kindlamad pidepunktid, kui neid annab omaenda, sageli ekslik intuitsioon. Kõik see aitab aga kaasa praktika ühtluse ning sotsialistliku seaduslikkuse kindlustamisele ja juriidilise kultuuri tõstmisele ka riigiaparaadi ja ühiskondlike organisatsioonide tegevuses.

Kuna normatiivaktide kommenteeritud väljaannetes toodud seisukohtade aluseks on üldreeglina *communis opinio* ja nad väljendavad teoreetilise mõtte ning praktika saavutatud taset, siis on neil suur tähtsus samuti teaduslikus töös. Teadusliku mõtte edasine areng ei saa mööda minna normatiivaktide kommenteeritud väljaannete tasemest.

Kogemused näitavad, et normatiivaktide süstemaatilisel kommenteerimisel selguvad sagedasti lüngad ja vastuolud, mis akti kehtestamisel jäid märkamata. Sellepärast on nendel oluline osa

täita ka *de lege ferenda*. Nad abistavad seaduseandjat kehtiva õiguse täiustamisel ja edasiarendamisel.

Ei saa lõpuks eitada normatiivaktide kommenteeritud väljaannete suurt tähtsust õppematerjalina isegi siis, kui vastavas distsipliinis on õpik ilmunud. Need väljaanded võimaldavad kõrvutada õpikutes toodud teoreetilisi seisukohti normatiivse materjaliga ning saada sellest paremat ülevaadet. Puuduvad aga vastavad õpikud üldse või on need vananenud, on kommenteeritud väljaanded õppematerjalina vältimatud. Muuseas on nad kasutatavad õppematerjalina ka juriidilistes rahvaülikoolides.

Õeldust tingituna tuleb normatiivaktide kommenteeritud väljaannete koostamise suhtuda äärmiselt tõsiselt ja vastutustundlikult, seejuures silmas pidades, et nendele esitatakse rida spetsiifilisi nõudeid, mis puudutavad nende sisu ja koostamise metoodikat. Vähimadki sisulised vead kommentaarides kajastuvad negatiivselt kodanike õigusteadvusel ning viivad eksiteele praktika, kommenteeritud väljaannete metoodiline küündimatus aga piirab pahatihti väga tunduval määral nende kasutegurit.

Nõukogude juriidilises kirjanduses ei ole normatiivaktide kommenteeritud väljaannete koostamise metoodika küsimusi meie teada seni käsitletud. Ning ka kodanlikud autorid ei pööra sellele suuremat tähelepanu. Käesolevale artiklile tuleb järelikult vaadata kui esimesele sellesuunalisele katsele vähemalt nõukogude juriidilises kirjanduses.

2. Normatiivaktide kommenteeritud väljaannetele esitatavad metoodilised nõuded sõltuvad suurel määral nende väljaannete tüübist ning vahetutest eesmärkidest. Sellepärast tulebki eelkõige selgusele jõuda väljaande liigis, igale liigile omastes vahetutes eesmärkides ning siit tulenevalt ka lugejate ringis, kellele üks või teine väljaanne on määratud.

Normatiivaktide kommenteeritud väljaandeid võib liigitada a mitmesugustel alustel. Need alused ise on mõnes suhtes küll tinglikud. Ometi võimaldavad nad saada kommentaaride erinevatest tüüpidest parema ülevaate.

Olenevalt normatiivaktide kommenteeritud väljaannete mahust tehakse vahet lühikommentaare ja ulatuslikumate kommenteeritud väljaannete vahel. Lühikommentaare koostatakse tavaliselt varsti pärast kommenteeritava normatiivakti jõustumist, mil veel puudub normatiivakti kohaldamise praktika ning selle kohaldamisega seoses tõusetuvaid teoreetilisi küsimusi pole jõutud sügavamalt läbi töötada. Sääraseid lühikommentaare iimub kodanlikes maades üsna sagedasti. Nendes esitatakse normatiivakti tekst ning iga paragrahvi juures ka selle seadusandlikud motiivid väljavõtetena normatiivakti väljatöötamisest osavõtnud organite seletuskirjadest. Omapoolsetest selgitustest kom-

mentaari koostaja kas hoidub üldse või on nendega väga napp. Tavaliselt lisatakse väljaandele koostaja ülevaade normatiivakti saamisloost, antakse seni kehtinud ning uue normatiivakti sätete vastavuse võrdlev tabel ning tuuakse ära tähestikuline sisujuht. Ka lülitatakse väljaandesse normatiivakti kehtestamise eeskirjad. Lühikommentaari ülesandeks on teha akti tekst lugejate laiemale ringile kättesaadavaks ning kergendada esialgset orienteerumist selles.

Mahukamaid, sisult ulatuslikumaid kommentaare koostatakse seevastu tavaliselt alles mõne aja möödumisel pärast normatiivakti jõustumist, mil on kujunenud selle kohaldamise mõningane praktika ning ka selle kohaldamisega seoses olevaid teoreetilisi küsimusi on jõutud juba teataval määral läbi töötada.

NSV Liidus normatiivaktide lühikommentaare koostamist ei praktiseerita. Seletub see peamiselt asjaoluga, et seadusandlike aktide seletuskirjad on meil üsna napisõnalised ning piirduvad peamiselt uue akti kehtestamise vajaduse põhjendamisega. Üksikute sätete sisu lahtimõtestamisel nendes üldreeglina pikemalt ei peatuta. Pealegi ei praktiseerita meil seadusandlike aktide seletuskirjade trükis avaldamist.

Normatiivaktide kommenteeritud väljaannete peamiseks tüübiks nii meil kui ka välisriikides on sisult ulatuslikumad, mahukamad kommentaarid, mis selgitavad normatiivakti teksti võimalikult ammendavalt.⁹

⁹ Normatiivaktide ulatuslike kommentaaride mahu kohta olgu esitatud allpool mõningaid näiteid.

Tsaari-Venemaal: Свод гражданских узаконений губерний прибалтийских. Сост. В. Буковский. Т. 1—2. Рига, 1914, 2132 стр.; Устав уголовного судопроизводства. Систематический комментарий под общей ред. М. Н. Гернета. Т. 1—4. М., 1914—1916, 1594 стр.; Уголовное уложение 22 марта 1903 г. Издание Н. С. Таганцева. Рига, 1922, 1622 стр.

Saksamaal: Das Reichs-Strafgesetzbuch. Erläutert von L. Ebermayer, A. Lobe, W. Rosenberg. 2 Aufl. Berlin und Leipzig, 1922, 1123 S.; Das Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich. Erläutert von R. Frank. 16. Aufl. Tübingen, 1925, 836 S. (muide, selle Saksamaal juhtivaks olnud kommentaari tiraaž on tiitellehel märgitud 36 000 eks.; Die Strafprozessordnung für Deutsche Reich. Kommentar von E. Löwe, 14. Aufl. Berlin, 1914, 1284 S.

Prantsusmaal: Code pénal. Annoté par E. Garçon. Т. 1—2. Paris, 1901—1911, 1383+371 p. On huvitav märkida, et selles väljaandes on kuriteost osavõttu käsitleva kahe paragrahvi kohta toodud 601 kommentaari ning üsna rohkesti on paragrahve, mille kohta on toodud 200—300 kommentaari.

Itaalias: C. Saltelli, E. Romano—Di Falco. Commento teorico-pratico del nuovo Codice penale. Vol. 1—4. Roma, 1930, 1284 p. On huvitav märkida, et selle väljaande kõigis köidetes on üksikute kommentaaridel ühtne numeratsioon. Üldse on neid 1418.

Kodanlikus Eestis: K. Saarmann (Tartu Ülikooli kriminaalõiguse end. professor). K. Matto. Kriminaalseadustik. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn, 1937, XXXII + 414 lk.; K. Matto. Kriminaalkohtupidamise seadustik koos kommentaaridega. Tallinn, 1934, 450 lk.

Normatiivaktide mahukamaid, ulatuslikumaid kommentaare võib jaotada kasuistlikeks ja süstemaatilisteks kommentaarideks ning viimaseid omakorda — praktilisteks ja teaduslikeks (või õppe-) kommentaarideks.

Kasuistlikes kommentaarides tuuakse iga paragrahvi teksti järel selle paragrahvi kohaldamisega seoses olev praktika, peamiselt kohtupraktika. Sääraste kommenteeritud väljaannete eesmärgiks ongi anda võimalikult ammendav ülevaade sellest praktikast, sest see on väga ulatuslik ning selles iseseisvalt orienteerumine on äärmiselt raske ja aegaviitev. Loomulikult eeldab niisuguse väljaande koostamine normatiivakti kauemaajalist kehtimist ning selle kohaldamisel rikkaliku praktika väljakujunemist.

Tavaliselt avaldatakse tänapäeval normatiivaktide kohaldamise, eriti aga kõrgemate kohtuinstantside praktika trükis. Kuid see on laiali pillatud mitmesugustes kogumikes ja perioodiliste väljaannete paljudes aastakäikudes. Selle praktika süstematiseerimisel vastavalt normatiivakti paragrahvidele ongi kasuistlikel kommentaaridel suur tähtsus, eelkõige praktikuile. Kuid ei saa eitada nende kommenteeritud väljaannete olulist kasutegurit ka teaduslikus töös ja kõrgemate koolide õppeprotsessis.

Kasuistlikud kommentaarid ei tõlgenda normatiivakti ammen-davalt. Nendes on võimalik käsitleda vaid küsimusi, mille kohta praktikast leiab sellekohaseid lahendeid. Kuna aga need lahendid puudutavad üksikjuhtumeid — konkreetseid kaasuseid, nimetatasegi säärased kommentaare kasuistlikeks.

Mida ulatuslikum ja pikaajalisem on normatiivakti kohaldamise praktika, seda vähem on kasuistlikus kommentaaris akti tõlgendamisel nn. valgeid laike. Seejuures käsitletakse kasuistlikes kommentaarides siiski õiguslikus tegelikkuses tüüpiliselt esinenud ning järelikult praktikas kõige sagedamini lahendamist vajanud juhtumeid.

Kasuistlike kommentaaride tähtsus on suurem maades, kus kohtupretsedenti tunnistatakse õigusallikana. Teistes maades aita-vad need kommentaarid küll ka kindlustada praktika ühtlust ning võimaldavad saada ülevaadet normatiivakti kohaldavate organite tegevuse põhisuundadest normi rakendamisel, kuid neile ei tohi ommistada kohtupretsedentide kogu tähendust.

Kasuistlikele kommentaaridele omaste puuduste tõttu (nende kasuistlikkusest tingitud lüngad normatiivakti tõlgendamisel; nendele võõra — pretsedentide kogu funktsiooni omistamine praktilises töös jt.) on nad üsna erandlikuks nähteks, vähemasti puhtal kujul. Kohtupraktikast parema ülevaate saamiseks avaldatakse tänapäeval peamiselt selle praktika süstematiseeritud kogumikke. Nendes on võimalik materjali süstematiseerimine kas

normatiivakti paragrahvide¹⁰, peatükkide või muude suuremate jaotuste kaupa. NSV Liidus kasutatakse kohtupraktika kogumike avaldamisel viimast moodust.¹¹ Sääraseid kogumikke ei saa aga pidada normatiivaktide kommenteeritud väljaanneteks.

Et vältida normatiivaktide kasuistlikele kommentaaridele omaseid puudusi, avaldatakse tänapäeval peamiselt normatiivaktide süstemaatilisi kommentaare. Nendes seletatakse normatiivaktide kõiki paragrahve enam või vähem ammendavalt, kusjuures üksikute kommentaaride süstematiseerimisel järgitakse nendes väljaannetes maksimaalselt võimalikul määral vastava õigusliku distsipliini süstemaatikat (vt. ka allpool p. 5).

Normatiivaktide süstemaatilistes kommentaarides ei minda normatiivakti kohaldamise praktikast siiski mööda. See esitatakse, eelkõige aga tuuakse kõrgemate kohtuinstantside lahendid konkreetsetes asjades. Kuid nendega üksnes illustreeritakse või kinnitatakse järeldusi, millele kommentaaride autor on jõudnud. Peamine süstemaatilistes kommentaarides ongi autoripoolne tekst. Viimane aga esitatakse teaduslike üldistuste tasemel. On ilmne, et võrreldes kasuistlike kommentaaridega on süstemaatiliste kommentaaride teaduslik ja praktiline väärtus hoopis suurem.

Süstemaatilisi kommentaare võib jaotada praktilisteks ja teaduslikeks. Säärane jaotus on tinglik, kuna liigitamisel on lähtekohaks see, kas antud kommenteeritud väljaanne on mõeldud esijoones praktilise või teadusliku töö otstarbeks. Praktilises kommentaaris valgustatakse enam kohtutegelust, käsitletakse suuremas ulatuses kommenteeritava akti kohaldamisel arvestatavaid muid normatiivakte ning esitatakse suhteliselt rohkem ka üksikjuhtumite kohta käivaid konkreetseid kasuistlikke lahendeid. Teaduslik kommentaar on kirjutatud seevastu üldistuste kõrgemal tasemel, on teoreetilisem ning temas on vähem praktilike vajalikku konkreetset materjali.

Mõnikord nimetatakse teaduslikke kommentaare ka õppekommentaaredeks. Seejuures peetakse silmas kaht momenti. Õppekommentaari on vahendiks kommenteeritava normatiivakti süstemaatilisel tundmaõppimisel, eriti siis, kui normatiivakt on hiljuti

¹⁰ Säärast iseloomu kannavad näiteks käesoleva artikli autori omal ajal koostatud Riigikohtu Kriminaalosakonna lahendid 1935—1938, Tallinn, 1939, 423 lk., ja Riigikohtu Kriminaalosakonna lahendid 1939. a. Tallinn, 1940, 213 lk.

¹¹ Vt. näiteks Вопросы уголовного процесса в практике Верховного Суда СССР. Сост. Г. Р. Смолицкий, М. Л. Шифман, М., 1948; Сборник постановлений Пленума Президиума и определений Судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда РСФСР 1961—1963 гг. М., 1964; Сборник постановлений Пленума и определений коллегий Верховного Суда РСФСР по вопросам уголовного процесса 1946—1962 гг. М., 1964; Сборник постановлений Пленума и определений коллегий Верховного Суда Союза ССР. 1944 год. М., 1948.

jõustunud. Selles tähenduses on seda nimetust kasutatud SDV-s.¹² Õppekommentaariid on aga kasutatavad ka õppematerjalina kõrgemates koolides.¹³ Sääraste kommentaaride maht on võrreldes muude teaduslike kommentaaridega piiratum ja nad on metoodiliselt kohandatud ka õpetustarbeks.

3. NSV Liidus ilmus kriminaalkodeksi esimene kommenteeritud väljaanne a. 1924 Moskva kubermangukohtu väljaandel D. I. Kurski eessõnaga.¹⁴ Seda ei nimetatud küll kommentaariks, kuigi ta tegelikult seda on, sest vaatamata koostajate seletuste puudumisele, sisaldas ta siiski paragrahvide kaupa süstematiseeritud seadusandliku ja ametkondliku materjali, millel võis tähtsust olla koodeksi kohaldamisel (dekreedid, instruksioonid, ringkirjad), kaasa arvatud seadusandlikud motiivid, ning samuti ülemkohtu pleenumi selgitused, kaasatsioonipraktika jm. Mahult oli see väljaanne väga suur (919 lk.).

Umbes samal ajal ilmus M. N. Gerneti ja A. N. Trainini toimetusel rida VNFSV KrK kommenteeritud väljaandeid, mida nimetati populaarteaduslik-praktilisteks.¹⁵ Hiljem ilmusid VNFSV KrK kommenteeritud väljaanded ka E. G. Širvindi toimetusel.¹⁶ Spetsiaalselt vajab märkimist A. A. Ganini kirjutatud VNFSV KrK praktiline kommentaar küsimuste ja vastuste näol.¹⁷

VNFSV KrK kommentaarid, mis ilmusid kahekümnendatel aastatel, kuuluvad praktiliste kommentaaride hulka. Nende ülesandeks oli abistada justiitsorganite töötajaid kriminaalseaduste kohaldamisel ning nad ei seadnud eesmärgiks komplitseeritud teoreetiliste probleemide läbitöötamist. Valdavas osas jäid nad suhteliselt elementaarseiks.

Õeldu on kehtiv ka VNFSV KrK kommentaaride kohta, mis ilmusid kolmekümnendatel aastatel. Märgatav on siiski, et need kommentaarid on arvestatud veelgi laiemale lugejaskonnale ja

¹² Vt. Strafrecht der Deutschen Demokratischen Republik. Lehrkommentar zum Strafgesetzbuch. Bd. I—II. Berlin, 1969.

¹³ Selles tähenduses kasutab terminit «Lehrkommentar» näiteks E. Mezger. Vt. E. Mezger. Strafrecht. 2. Aufl. München-Leipzig, 1933, S. 40.

¹⁴ Уголовный кодекс. Текст с постатейно-систематизированным материалом законодательного и ведомственного характера (декреты, инструкции, циркуляры, разъяснения Пленума Верховного Суда, кассационная практика и проч.). С предисловием Д. И. Курского. М., 1924.

¹⁵ Vt. näiteks Уголовный кодекс. Научно-популярный практический комментарий под ред. М. Н. Гернета и А. Н. Трайнина. М., 1925.

¹⁶ Vt. näiteks А. В. Вроблевский. Б. С. Утевский. Уголовный кодекс. Под общей ред. Е. Г. Ширвиндта. 2-ое изд. М., 1928.

¹⁷ А. А. Ганин. Уголовный кодекс РСФСР редакции 1926 года в вопросах и ответах. Практический комментарий на основе судебной практики Верховного Суда РСФСР и циркуляров НКЮ. М., 1927.

nimelt kasutamiseks ka kõrgemates juriidilistes õppeasutustes, juriidilistes koolides ja samuti kursustel.¹⁸ Õppevahendina nii laiale ja ettevalmistuselt täiesti erineva tasemega isikute kontingendile jäid aga needki kommentaarid üsna elementaarseiks ja pinnapealseiks. Siiski tuleb neis kommentaarides näha algmeid, millest hiljem arenesid välja Nõukogude kriminaalseaduste kaas-aegsed teaduslik-praktilised kommenteeritud väljaanded.

See arengusuund jätkub neljakümnendatel aastatel ilmunud VNFSV KrK kommenteeritud väljaannetes, mille autoriteks on A. Trainin, V. Menšagin ja Z. Võšinskaja.¹⁹ Need väljaanded orienteeruvad lugeja ettevalmistuse hoopis kõrgemale tasemele ja täheldavad suuremat teoreetilist süvenemist kriminaalseaduste kohaldamisel.

Pärast uute üleliiduliste kriminaalseaduste kehtestamist ning liiduvabariikide kriminaalkoodeksite jõustumist algab kaasaegne etapp Nõukogude kriminaalseaduste kommentaaride väljaandmisel. Siitpeale nimetatakse normatiivaktide kommenteeritud väljaandeid tavaliselt teaduslik-praktilisteks ja kui säärast nimetust ei kasutatagi, kuuluvad ilmunud kommenteeritud väljaanded oma tüübilt siiski teaduslik-praktiliste hulka. Kommentaaride säärast laadi tuleb pidada põhjendatuks. Meil ei ole teooria ja praktika teineteisest lahutatavad. Samuti on meil praegu kõik eeldused seda tüüpi kommenteeritud väljaannete koostamiseks. Justiitsala praktiliste töötajate ettevalmistuse tase on meil nii kõrge, et nad orienteeruvad vajalikul määral ka üsna rasketes teoreetilistes probleemides ning oskavad teaduslikke järeldusi kasutada igapäevases kutsetöös. Teiselt poolt on teoreetiline mõte arenenud meil nii kaugele, et on suuteline praktikale teed näitama ja välja töötama need teaduslikult põhjendatud printsiibid, mille alusel tuleb lahendada isegi komplitseeritud kaaseid.

Loomulikult ei tohi aga kommenteeritud väljaanded orienteeruda lugejate mahajäänumale ja vähem arenenud osale. Nad peavad lugeja mõtet virgutama ja edasi viima. Nende väljaannete lugemisel ja kasutamisel on teatav mõõdukas jõukohane mõt-tepingutus vajalik. Kahjuks ei pea aga kõik kommenteeritud väljaanded seda igakord silmas.

Kuigi meil kriminaalõiguse valdkonda kuuluvad viimastel aastatel ilmunud kommenteeritud väljaanded on kõik teaduslik-praktilised, erinevad nad oma suunitluselt siiski mõnevõrra

¹⁸ Vt. näiteks Д. Карницкий, Г. Рогинский. Уголовный кодекс РСФСР. Пособие для слушателей правовых вузов, школ и юридических курсов. М., 1935.

¹⁹ Vt. näiteks А. Трайнин, В. Меньшагин, З. Вышинская. Уголовный кодекс РСФСР. Комментарий. 3-е изд. М., 1946.

üksteisest. On kommenteeritud väljaandeid, mida võib iseloomustada eelkõige õppekommentaaridena. Nad on tutvustavat laadi,²⁰ paiguti väga üldsõnalised ning meenutavad materjali esitamise viisilt õpikuid²¹ — jutustavad kommenteeritava normatiivakti pinnalt kriminaalõiguse üld- ja eriosa kursusesse kuuluvatest küsimustest võrdlemisi laias laastus. Sääraste kommenteeritud väljaannete asemel oleksid Nõukogude kriminaalõiguse õpikud ilmselt otstarbekohasemad.

Seni on ilmunud kuues liiduvabariigis uute KrK-de kommenteeritud väljaanded ja nimelt: Eesti,²² Läti,²³ Moldaavia,²⁴ Ukraina,²⁵ Valgevene NSV-s²⁶ ja Vene NFSV-s.²⁷ Nendest ilmus ajaliselt kõige varem ENSV KrK kommentaaride esimene väljaanne, mahult kõige suurem on aga ENSV KrK kommentaaride viimane, kolmas väljaanne (venekeelne) — 42,49 autoripögnat. Teiste liiduvabariikide KrK-de kommenteeritud väljaanded on väiksemad, kas veidi alla või üle 40 autoripögnat.

4. Metoodilised nõuded, millest normatiivaktide, sealhulgas ka kriminaalseaduste kommenteerimisel tuleb kinni pidada, puudutavad nii kommentaaride sisulist kui ka välist külge: struktuuri, sõnastust, kujundust jm. Osa neid nõudeid on

²⁰ Säärased on näiteks Научно-практический комментарий к Основам уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик. Отв. ред. В. Д. Меньшагин и П. С. Ромашкин. М., 1960.

²¹ Säärase laadiga on näiteks Sverdlovskis ilmunud kommentaarid, mille bibliograafiliste andmete kohta vt. *nota* 27.

²² Bibliograafilised andmed ENSV KrK kommenteeritud väljaande kohta vt. *nota* 5.

²³ Bibliograafilised andmed Läti NSV KrK kommenteeritud väljaande kohta vt. *nota* 3.

²⁴ Комментарий к Уголовному кодексу Молдавской ССР. Под ред. Н. А. Беляева и А. И. Санталова. Кишинев, 1964; Комментарий к Уголовному кодексу Молдавской ССР. Под ред. Н. А. Беляева и А. И. Санталова. Кишинев, 1968.

²⁵ Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. Под общей ред. В. И. Зайчука. Киев, 1969.

²⁶ Bibliograafilised andmed Valgevene NSV KrK kommenteeritud väljaannete kohta vt. *nota* 2.

²⁷ Уголовный кодекс РСФСР. Научно-практический комментарий. Под ред. М. И. Ковалева, Е. А. Фролова и М. И. Ефимова. Т. 1. Свердловск, 1961; т. 2. Свердловск 1962; Научный комментарий к Уголовному кодексу РСФСР. Учебное пособие. Под ред. М. И. Ковалева, Е. А. Фролова и М. А. Ефимова. Свердловск, 1964; Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР 1960 г. Под ред. М. Д. Шаргородского и Н. А. Беляева. Л., 1962; Научно-практический комментарий Уголовного кодекса РСФСР. Отв. ред. Б. С. Никифоров. М., 1963; Научно-практический комментарий Уголовного кодекса РСФСР. Отв. ред. Б. С. Никифоров. 2-е изд., М., 1964.

spetsiifilised KrK-de kommentaaridele. Teised on üldisemad ning on arvestatud kõigi normatiivaktide kommenteerimisel.

Normatiivaktide kommentaaridele esitatavad kõige üldisemad sisulised nõuded tulenevad kommentaari mõistest. Kommentaari (ladina keeles: *commentarius*) all mõeldakse seletavat märkust mingi teksti või raamatu juurde; märkust mingi sündmuse, kellegi sõnavõtu jne. puhul.²⁸ Normatiivakti kommentaaride all tuleb vastavalt mõelda seletavaid märkusi normatiivakti teksti, tavaliselt selle üksiku paragrahvi juurde.

Eelnevast järeldub, et kommentaar ei saa piirduda normatiivakti teksti lihtsa ümberjutustamisega. Kommentaar peab oma sisult olema rikkam ja andma uusi pidepunkte normatiivakti mõistmiseks. Ta peab ütlema midagi, mis normatiivakti tekstis ei ole sõnaselgelt väljendatud, süvendama ja avardama normatiivakti mõistmist, tõlgendama selle sätteid ja neid konkretiseerima, kõrvaldades võimalikud kaksipidi mõistmised. Kui normatiivakti tekstile lisaks ei öelda midagi uut, seda täiendavat ja avardatavat, pole üldse tegemist kommentaariga.

Kahjuks ei peeta normatiivakti kommenteerimisel sellest nõudest igakord kinni. Juhituna soovist kommenteerida normatiivakti mingi paragrahvi iga lõiget ja lauset ammendavalt ning oskamata normatiivakti tekstile lisaks öelda midagi uut, piirduakse pahatihti normatiivakti mingi paragrahvi või lause lihtsa perefraseerimisega. Seejuures võib juhtuda, et säärane kommentaar on võrreldes normatiivakti tekstiga koguni vähem mõistetav ja vajab ise kommenteerimist. Et aru saada, mida kommentaator on tahtnud öelda, tuleb nii mõnigi kord paratamatult pöörduda normatiivakti enda teksti poole, mis on selgem.

Kuna normatiivaktide kommentaarid selgitavad nende aktide mõtet, seletavad ja tõlgendavad neid, siis tuleb kommentaaride koostamisel järgida metoodilisi nõudeid, mida tuleb silmas pidada ka seaduste tõlgendamisel. Nagu seadustegi tõlgendamine ei saa olla meelevaldne, nii ei tohi ka normatiivaktide kommentaator lahkuda kehtiva õiguse pinnalt ning kommenteeritud väljaandes esitada kehtiva õiguse tõlgendamise sildi all oma seisukohti *de lege ferenda*.

Normatiivakti tõlgendamise all mõeldakse selle ühiskondlik-poliitilise eesmärgi ja täpse sisu väljaselgitamist normatiivakti

²⁸ Võõrsõnade leksikon. Koost. R. Kleis, J. Silvet, E. Vääri. Tallinn, 1961, lk. 283.

tekstile tuginedes.²⁹ Tõlgendamist vajab iga normatiivakt ning seda tehakse nii normatiivakti kohaldamisel kui ka selle teaduslikul analüüsimisel.

Tavaliselt³⁰ käsitletakse normatiivakti tõlgendamist selle kohaldamise ühe ja nimelt esimese staadiumina. Seetõttu seotakse tõlgendamine elus esineva üksikjuhtumi subsumeerimisega abstraktse normi alla. Siit tulenevalt vaadeldakse tõlgendamist kui üleminekuastet abstraktselt konkreetsele.

Järelikult on normatiivakti tõlgendamine seotud selle akti konkreterimisega,³¹ mis hõlmab ka nende üksikjuhtumite ringi kindlaksmääramist, mille puhul normatiivakt on kohaldatav. Seda tegemata ei ole võimalik tuvastada normatiivakti sisu mahtu. Kuid loomulikult ei piirdu normatiivakti tõlgendamine öelduga. Vaja on ka normatiivaktis väljendatud või kinnistatud käitumisreegleid ja nende rikkumise juriidilisi tagajärgi, normatiivaktis kasutatud formulatsioone ja termineid lahti mõtestada, sealhulgas grammatilise (filoloogilise) tõlgendamise teel.

Õeldu on täiel määral kehtiv normatiivaktide kommenteerimise kohta. Kommentaatori ülesandeks on anda normatiivakti abstraktsetele formulatsioonidele konkreetsem sisu, ära näidates seejuures ka need juhtumid, mil normatiivakt ja selle üksikud sätted on kohaldatavad. Millisel määral kommentaatoril õnnestub normatiivakti sisu konkretiseerimine, sellest sõltubki suures osas kommenteeritud väljaande kasutegur justiitsorganite praktilises töös.

Kriminaalseaduste konkretiseerimisel ei saa kommentaatorid ühtviisi läheneda üld- ja eriosa sätetele.

²⁹ Normatiivakti tõlgendamise mõistet määratletakse nõukogude juriidilises kirjanduses mitmeti. Käesoleva artikli raamides puudub võimalus ja vajadus sellel küsimusel üksikasjalikumaks peatumiseks. Tekstis toodud definitsioonis on püütud summeerida need tõlgendamist iseloomustavad tunnused, mis ei tekita lahkarvamusi: 1. normatiivakti ühiskondlik-poliitilise mõtte väljaselgitamine, 2. normatiivakti täpse mõtte tuvastamine ning 3. tõlgendamise lähtealusena normatiivakti enda tekst. Tõlgendamise probleemi kohta õiguse üldteoorias vt. eriti: *Общая теория государства и права*. Под ред. С. Н. Братуся и И. С. Самощенко. М., 1966, гл. VI; *Теория государства и права*. Отв. ред. Н. Г. Александров. М., 1968, гл. XX; П. Е. Недбайло. *Применение советских правовых норм*. М., 1960, гл. IV. Spetsiaalselt kriminaalseaduste tõlgendamist käsitlevad: Я. М. Брайнин. *Уголовный закон и его применение*. М., 1967, гл. VIII; Н. Д. Дурманов. *Советский уголовный закон*. М., 1967, гл. VII; М. Д. Шаргородский. *Уголовный закон*. М., 1948, гл. IV; А. С. Шляпчиков. *Толкование уголовного закона*. М., 1960.

³⁰ Vt. kirjanduslikud allikad, millele viitab *nota* 29.

³¹ On autoreid, kes normi konkretiseerimist ei käsitle tõlgendamisena, vaid näevad selles normi rakendamise iseseisvat staadiumi. Vt. Я. М. Брайнин *Уголовный закон и его применение*. М., 1967, стр. 222—223.

Kriminaalseaduse eriosa sätete kommenteerimisel tuleb tuvastada üksikute kuriteoliikide ja -rühmade tunnuste konkreetset avaldumisvormid.³² Seejuures on kommentaatoril vaja esitada ka need antud kuriteoliigi objekti, subjekti, objektiivset ja subjektiivset külge iseloomustavad koosseisulised tunnused, mis eriosas ei ole otseselt näidatud, kuid mis kooskõlas üldosa sätetega on antud kuriteo koosseisuks siiski tarvilikud. Ka tuleb kommentaarides selgitada, kuidas ja missuguste erisustega kohaldatakse seoses eriosa mingi dispositsiooni või sanktsiooniga üldosa sätteid.

Komplitseeritum on üldosa sätete konkretiseerimine kriminaalseaduse kommentaarides. Siin aitab palju kriminaalõiguse teooria. Ta orienteerib küsimuste ringile, mis seoses kriminaalõiguse üldosa ühe või teise instituudiga vajavad lahendamist. Üldosa sätete konkretiseerimisel *de lege lata* peabki kommentaator arvestama küsimuste seda ringi.

Kommentaaride mahust ja tüübist sõltub, kas ja missuguses ulatuses käsitletakse nendes kirjanduses avaldatud erinevaid seisukohti. Pole välistatud nimetatud seisukohtade esitamine ning nende suhtes pooldavalt või kritiseerivalt seisukoha võtmine. Kuid sel juhul on vajalik, et kommentaator väljendaks ka oma seisukoha ja seda põhistaks. Siiski hoiduvad NSV Liidus ilmunud kommenteerivad väljaanded kirjanduses käibivate erinevate seisukohtade kriitilisest refereerimisest. Nähtavasti seletub see nende praktilise suunitlusega.

Loomulikult ei piira kriminaalõiguse teooria küsimuste ringi, mida normatiivaktide kommenteeritud väljaannetes võib käsitleda. Kommentaatoril on täielik alus tõstatada uusi probleeme ka ise ja neid lahendades konkretiseerida kommenteeritava akti sätteid. Kui ta seda teeb, aitab ta praktika ning ka teoreetilise mõtte edasisele arengule kaasa.

Kommenteerimisel skeemi järgi abstraktne-konkreetne on vältimatu kohtupraktika ärakasutamine kommentaatori poolt tehtud järelduste kinnitamiseks. Kohtulahendid, eeskätt konkreetsetes asjades, aitavad kindlaks määrata normi kohaldatavuse tüüpilisi juhtumeid. Suur tähtsus sellelt seisukohalt on ka muude õigusharude normatiivaktide hoolikal analüüsil, millel on seos kriminaalõiguse sätetega.

Siinkohal võib kõrvale jätta küsimuse, kas kriminaalõigus on vaid sanktsioneeriv õigus ning kas saab üldse kõnelda kriminaalõigusvastasusest kui õigusvastasuse spetsiifilisest liigist. See küsi-

³² Vt. А. А. Пионтковский, В. Д. Меньшагин. Курс советского уголовного права. Часть Особенная. Т. 1. М., 1955, стр. 38.

mus on teoorias väga vaieldav ega mahu käesoleva artikli raamidesse.³³ Küll tuleb aga märkida, et väga paljudel juhtudel on võimatu nii kriminaalseaduste üldosa (näiteks ENSV KrK §-d 24 lg. 5; 25 lg. 5; 32 lg. 2; 59—61 jt.) kui ka eriosa paragrahve (näiteks ENSV KrK §-d 204, 206, 211 ja kõik teised paragrahvid biankettdispositsioonidega) üldse konkretiseerida, kui ei arvestata Nõukogude õiguse muude harude sätteid — kriminaalõiguse nn. kõrvalnorme. Juhatamist nende sätete juurde või nende ühel või teisel määral käsitlemist ootab ka normatiivakti kommenteeritud väljaande kasutaja.

Muidugi on võimatu kommenteeritud väljaandes ümber jutustada muude normatiivaktide kogu sisu, eriti kui need on mahukad. Selleks puudub ka vajadus. Küll tuleb aga esitada kõik see, millel on oluline tähtsus kommenteeritavas normatiivaktis kasutatud terminite lahtimõtestamiseks ning kommenteeritava sätte asukoha määratlemiseks Nõukogude õiguse süsteemis. Kriminaalseaduste kommenteeritud väljaannetes on nimetatud aspektist suure tähtsusega näiteks kuritegude üksikute liikide tunnuste sisustamine, mitmesuguste kuriteo koosseisude piiritlemine ja konkreetsel juhul kriminaalvastutuse eristamine õigusliku vastutuse muudest liikidest. Kui see on praktiliselt võimalik, tuleb püüda selle poole, et kommentaari kasutajal poleks vaja kõigil juhtudel kõrvalnormide poole pöörduda.

Normatiivaktide sisu konkretiseerimisel on teatavad piirid. Köneldes üksikjuhtumitest, mil normatiivakt või selle mingi säte on kohaldatav, peetakse siiski silmas tüüpilisi juhtumeid ning abstrahmeerutakse tarbetuist detailidest. Nende tüüpiliste juhtumite pinnalt püütaksegi anda küsimuse lahendus. Kui seda asjaolu silmas ei peeta ning kommentaarid üle kuhjatakse kordumatutes individuaalsetes üksikasjades esitatud näidetega, muutuvad need kasuistlikeks ja kujutavad endast meelevaldselt valitud pretsedentide kogu. Kaldumist säärasele ohtlikule teele võib meil ilmunud kommentaarides pahatihti täheldada. Formuleerimata aga üldistatud teesi näol sõnastatud järeldusi, antakse illustreerivale materjalile iseseisev tähtsus, mille alla praktiline töötaja peab kasvõi vägivaldselt painutama elus esinenud konkreetse juhtumi. Juba sellepärast on õigem tuua normatiivaktide kommenteeritud väljaannetes näiteid äärmiselt kokkusurutult, sulgudes, illustreeriva materjalina tekstis antud teeside juurde. Sellest

³³ Autori seisukohad selles küsimuses on esitatud teoses И. Ребане. Убеждение и принуждение в деле борьбы с посягательствами на советский правопорядок. — Уч. зап. ТГУ. Вып. 182. Труды по правоуведению, V. Тарту, 1966, стр. 105—106.

printsibiibist on ENSV KrK kommenteerimisel järjekindlalt kinni peetud.

Normatiivakti kommenteerimisel ei tohi ülesannet siiski piirata selle akti või tema sätte sisu mahu kindlaksmääramisega skeemi järgi: abstraktne norm — konkreetne juhtum. Ühtlasi on vaja kommenteeritava teksti rakendusala piiritleda sama või mõne muu normatiivakti sätetest, mida kohaldatakse teistsugustel eeldustel. Siingi võib tegemist olla kommenteeritava normatiivakti sisu konkretiseerimisega. Kuid seda tehakse erineva skeemi järgi, teisel tasapinnal, võiks öelda horisontaalselt, rõhthoont pidi, mitte aga ülevalt alla. Selles plaanis on eelkõige jutt sama normatiivakti üksikute sätete teineteisest eristamisest, mõningatel juhtudel aga ka nende sätete üheaegselt kohaldamisest. Kriminaalseaduste kommenteerimisel tõuseb see küsimus näiteks kuritegude kvalifitseerimise ja üksikute kuriteo koosseisude piiritlemise aspektist, samuti ka kuritegude konkurentsi pinnalt. Kahjuks ei pöörata kriminaalkoodeksite kommenteerimisel sellele igakord vajalikku tähelepanu. Näiteks on nendes kuritegude konkurentsi küsimused eriosa sätete kommenteerimisel väga pealiskaudselt läbi töötatud. ENSV KrK kommenteeritud väljaannetes on seevast püütud neid vajalikus ulatuses käsitleda. Teatavat liiki tegude eest kriminaal- ja õigusliku vastutuse muude liikide piiritlemine, millest eespool oli juttu, toimub samuti rõhthoone skeemi järgi.

Normatiivaktide üksikute sätete ning üksikute normatiivaktide rakendusala piiritlemisel tuleb lähtuda sellest, et Nõukogude õigus tervikuna ning selle kõik koostisosad, sealhulgas ka sama normatiivakti kõik sätted, moodustavad ühtse süsteemi. Selle süsteemi seisukohalt on vastuolud ja lüngad mõeldamatud. Süsteem eeldab terviklikkust. Tegelikult aga võivad kehtivas normistikus siiski ilmned a lüngad ja vastuolud. Sagedasti on need küll üksnes näilised ning nende kõrvaldamine tõlgendamise teel on täiesti võimalik. Selle poole tulebki kommenteeritud väljaannetes püüda. Nii võib anda normatiivakti formuleeringutele ja selles kasutatud terminitele spetsiifiliselt juriidiline, tavalisest keelepruugist laiem või kitsam tähendus. See aga eeldab normatiivakti paljude sätete võrdlevat analüüsi, mille tulemusena nad viiaksegi ühtsesse süsteemi. Öeldust tingituna on normatiivakti üksikute paragrahvide kommentaarides sagedased viited sama normatiivakti muudele sätetele või nende kommentaaridele vältimatud. Nii saavutatakse ka suurem sisuline tihedus ja hoitakse kokku ruumi. ENSV kommenteeritud väljaannetes kasutatakse sääraseid viiteid üsna tihti.

Kehtiva normistiku viimiseks ühtsesse süsteemi aitab palju kaasa kommentaatori teksti sidumine NSV Liidu Ülemkohtu

pleenumi ja Eesti NSV (või vastavalt teise liiduvabariigi) Ülemkohtu pleenumi suunavate juhistega.

Siiski on võimalikud juhud, mil tõlgendamise ja kommenteerimise teel ei ole võimalik normatiivakti lünki ja vastuolusid kõrvaldada. Nii näeb ENSV KrK § 77 muuseas ette vastutuse massilistest korratustest osavõtja relvastatud vastupanu eest võimudele, § 194³ järgi on aga kvalifitseeritav nendest korratustest osavõtja mitteallumine võimuesindaja seaduslikule korraldusele. Kuna vastuhakkamine eeldab süüdlase aktiivset käitumist, tegevust, mitteallumine aga tegevusetust,³⁴ siis üks välistab teise ning kuitahes avara interpreteerimise abil pole võimalik tegevust tõlgendada tegevusetuseks ja vastupidi. Siinkohal aga tekibki küsimus, kuidas kvalifitseerida relvastamata vastuhakkamist võimudele massilistest korratustest osavõtjate poolt? Kehtiv kriminaalõigus sellele küsimusele vastust ei anna. Ilmselt on antud juhul tegemist lüngaga, mille ENSV KrK kommentaator peab seaduseandjale teatavaks tegema.

Nagu öeldud, on normatiivakti kommenteeritud väljaandes vaja seletada ka vastava akti, selle mingi osa või sätte ühiskondlik-poliitilist eesmärki. Seegi aitab kaasa normatiivakti täpse sisu tuvastamisele ning akti õigele kohaldamisele. Ometi pole normatiivakti üksikutes sätetes nende ühiskondlik-poliitiline eesmärk üldreeglina formuleeritud. Sellele vaatamata peab aga normatiivakti tõlgendamine ja järelikult ka kommenteerimine tuginema normatiivakti tekstile.

Normatiivakti ja selle üksikute sätete ühiskondlik-poliitilise eesmärgi kohta saab järeldusi teha kas kõrgemajouliste aktide — NSV Liidu Konstitutsiooni ja Eesti NSV (või vastava liiduvabariigi) Konstitutsiooni või kommenteeritava normatiivakti nn. deklaratiivsete, selle printsiipe väljendavate sätete (näiteks ENSV KrK §-d 1, 7, 20 jmt.) põhjal. Ka võivad need eesmärgid olla formuleeritud akti preambulas. Samuti on neid võimalik tuvastada normatiivakti rea sätete analüüsi alusel induktiivsel teel.

Normatiivakti sätete kommenteerimisel ei ole antud juhul kasutatavad ei skeem abstraktne—konkreetne, mille juures abstraktsena käsitletakse kommenteeritavat, konkretiseerimist vajavat sätet, ega ka konkretiseerimine rõhtjoont pidi, vaid tuleb tuvastada, kuidas leiavad kommenteeritavas sättes oma konkreetse väljenduse selle sätte suhtes üldisemad normid või printsiibid. Selles plaanis tulebki kommenteeritav sätte siduda konstitutsioo-

³⁴ Nii mõeldakse vastuhakkamist ja mitteallumist ka üleliidulises seadusandluses. Vt. Указ Президиума Верховного Совета Союза ССР от 15 февраля 1962 г. «Об усилении ответственности за посягательства на жизнь, здоровье и достоинство работников милиции и народных дружинников». — «Ведомости Верховного Совета Союза ССР», 1962 г., № 8, ст. 83.

niliste normide või antud normatiivaktis väljenduse leidnud üldiste printsiipidega.

Nii on ENSV KrK kommenteeritud väljaannetes näidatud, et selle koodeksi § 135 kindlustab kriminaalõiguslike vahendite abil Eesti NSV Konstitutsiooni §95, ENSV KrK § 154¹ aga Eesti NSV Konstitutsiooni § 6 täitmist jne. Üldreeglina on ENSV KrK kommenteeritud väljaannetes kriminaalõiguslike sätete ühiskondlik-poliitiline eesmärk avatud siiski ühiselt eriosa iga peatüki sissejuhatavates kommentaarides selle peatüki kõigi või paljude paragrahvide kohta ühiselt.

Ka on normatiivaktide kommenteeritud väljaannetes vaja näidata normatiivakti s ü s t e e m i p õ h i j o o n e d. See võimaldab paremini mõista normatiivakti ning selgusele jõuda iga üksiku sätte tähtsuses normatiivaktis kui tervikus. Nii on ENSV KrK kommenteeritud väljaannetes eriosa iga peatüki sissejuhatavates kommentaarides toodud selles peatükis ettenähtud kuritegude liigitus alarühmadesse.

5. Rida meetodilisi nõudeid esitatakse normatiivaktide kommenteeritud väljaannete struktuurile, sõnastusele ja kujundusele. Mõningaid nendest on eespool põgusalt juba puudutatud. Kuid need nõuded ei piirdu kaugeltki öelduga ja vajavad edasist täpsustamist. Seejuures on vääri käsitleda neid üksnes otstarbekuse kaalutlusest tingitud, kommenteeritud väljaande hõlpsamat kasutamist tagavate eeskirjadena. Nad on ka priitsipiaalsema tähtsusega.

Normatiivakti kommenteeritud väljaande s t r u k t u u r s õ l t u b eelkõige normatiivakti enda struktuurist. Esitatakse ju seletused selles väljaandes normatiivakti paragrahvide ja peatükkide kaupa, mille juurde nad kuuluvad. Loomulikult vajavad aga ka iga paragrahvi kohta käivad kommentaarid süstematiseerimist. Kui paragrahv koosneb lõigetest, süstematiseeritakse üksikud seletused võimalikult paragrahvi lõigete kaupa, maksimaalselt järgides vastavas teadusharus niisuguse küsimuse käsitlemisel väljakujunenud süsteemi. Seejuures antakse kommentaarid, mis käivad paragrahvi kõigi lõigete kohta, enne kui seletused paragrahvi üksikute lõigete kohta. Järjekorras viimastena käsitletakse seevastu kitsamaid eriküsimusi, mis ei mahu eelnevate kommentaaride raamidesse, tavaliselt kommenteeritava paragrahvi või selle mingi lõike kohaldamise erijuhte. Sääraste kommentaaride iseloom on suurel määral kasuistlik ja siin on omal kohal ka kohtu lahendite esitamine konkreetsetes asjades.

ENSV KrK kommenteeritud väljaannetes on näiteks eriosa paragrahvide kohta käivate seletuste esitamisel omaks võetud järgmine süsteem: üldised märkmed kommenteeritava paragrahvi kohta, selles ettenähtud kuriteo tunnuste käsitus, paragrahvi

kohaldamisel tõusetuvate üldosa küsimuste vaatlemine, kõnesoleva kuriteo piiritlemine muudest kuritegudest, selle kuriteo põhikoosseisu ja tema enam ja vähem ohtlike liikide eristamine, kommenteeritava paragrahvi ja selle üksikute lõigete kohaldamise erijuhtumid, antud kuriteo eest karistuse mõistmisel tõusetuvad üldisemad ning kitsamad küsimused ning lõpuks antud normatiivakti teiste paragrahvide kohta käivates seletustes kommenteeritavale paragrahville tehtud viidete loetelu. Siiski ei saa sellest süsteemist igakord rangelt kinni pidada. Mõningatel juhtudel on otstarbekas käsitletavate küsimuste järjekorda muuta, näiteks piiritleda vaadeldav kuritegu teistest, lähedastest kuritegudest juba kuriteo objekti, subjekti, objektiivset või subjektiivset külge iseloomustavate tunnuste vaatlemisel jne. Ka ei ole see süsteem kasutatav ENSV KrK üldosa paragrahvide kommenteerimisel. Ei saa aga olla kahtlust selles, et kogu kommenteeritud väljaande ulatuses peab püüdma maksimaalselt ühtse süsteemi poole.

On hulgaliselt küsimusi, mis tekivad normatiivakti paljude paragrahvide kohaldamisel. Missuguse paragrahvi kommenteerimisel neid käsitleda, sõltub sellest, millise paragrahvi kohaldamisel üks või teine küsimus esineb kõige ulatuslikumalt. Kui see pole selge, tuleb küsimusel peatuda paragrahvi kommenteerimisel, mille kohaldamisel sellega esmakordselt kokku puututakse. Probleemi kitsamaid eriaspekte võib aga vaadelda ka teiste paragrahvide kommentaarides. Säärastel juhtudel on vaja kõik need kommentaarid vastastikku viidetega siduda.

Peale üksikute paragrahvide vajavad kommenteerimist ka peatükid. Nagu eespool märgitud, tehakse seda peatüki sissejuhatavates kommentaarides. Lisaks öeldule (peatüki kõigi või paljude paragrahvide ühiskondlik-poliitilise eesmärgi avamine, antud peatükis ettenähtud kuritegude liigitamisaluste fikseerimine jm.) võib peatüki sissejuhatavates kommentaarides käsitleda muidki küsimusi. ENSV KrK kommenteeritud väljaannetes on eriosa peatükkide sissejuhatavates kommentaarides peale samas peatükis ettenähtud kuritegude vastu võitluse tähtsuse ja spetsiifika, nende kuritegude alarühmadesse liigitamise aluste jms. käsitletud ka kuritegude rühmade juriidilisi tunnuseid. Nii on ENSV KrK kommenteeritud väljaannetes vastava peatüki sissejuhatavates kommentaarides üksikasjalikult vaadeldud riigi ja ühiskonna vara riisumise mõistet ja liike ning neid iseloomustavaid tunnuseid.

Neil juhtudel, mil kommentaarid mingi paragrahvi juurde on väga arvukad ja ulatuslikud, tuleb kommenteeritud väljaande kasutamise hõlbustamise eesmärgil ühes esimestest näidata üksikute küsimuste käsitlemise järjekord. Seda on tehtud näiteks

ENSV KrK kommenteeritud väljaannetes.³⁵ Välismaistes ulatuslikes kommentaarides on iga paragrahvi kommentaaride ees antud koguni nende tähestikuline sisujuht.³⁶

Kommenteeritava normatiivakti iga paragrahvi kohta, mis ei kehti algredaktsioonis, on väga vajalik ka nn. kehtivusõien d. Selles tuleb näidata, missuguse normatiivaktiga on paragrahvi algredaktsiooni muudetud, millal ja kes on selle normatiivakti vastu võtnud ning kus ja millal on see avaldatud. Kui Eesti NSV normatiivakti algredaktsiooni on muudetud kooskõlas NSV Liidu normatiivaktiga, siis tuleb need andmed esitada ka üleliidulise akti kohta. Säärane kehtivusõien d on vajalik sellepärast, et kommenteeritud väljaande kasutajal oleks teada, mis ajast alates kehtib ning on kohaldatav normatiivakti iga üksik paragrahv ja selle lõige redaktsioonis, mis on antud kommenteeritud väljaandes, ning kust leida nende autentset teksti. Järjekindlalt on sellest nõudest kinni peetud ENSV KrK ja KrPK kommenteeritud väljaannetes.

Normatiivakti kommenteeritud väljaande lõpus peab olema tähestikuline sisujuht. Märksõnade valikul sellesse ei saa piirduda ainult normatiivakti enda teksti analüüsiga. On vaja leida märksõnad ka iga üksiku kommentaari ning isegi selle alapunktide jaoks. See aga eeldab vilumust, olulise eraldamist vähem olulisest ning vastava terminoloogia tundmist. Meelevaldne märksõnade valik, lähtudes üldkeelelistest väljenditest, muudab tähestikulise sisujuhi tunduvas osas tarvitamiskõlbmatuks.

Kuna tähestikuline sisujuht peab võimaldama leida iga üksikut kommentaari ja selle alapunkti, ei tohi selles kopeerida normatiivaktide tekstiväljaannete sisujuhte. Kõnelemata sellest, et viimased on meil pahatihti koostatud raskepäraselt, puudulikult ja koguni vigaselt, ei suuda need avada kommentaaride endi sisu. Vaadeldavast aspektist tuleb teha etteheiteid ENSV TsK kommenteeritud väljaande tähestikulisele sisujuhile, mis kujutab endast valdavas osas ENSV TsK aineregistrit. Ei muuda ju asja seegi, kui tähestikulises sisujuhis samaaegselt viitega ENSV TsK vastavale paragrahvile osundatakse ka kõigile kommentaaridele selle paragrahvi juurde. Sügavalt vää r on arvata, nagu oleks tähestikulise sisujuhi koostamine vaid tehniline töö.

Suurt tähelepanu normatiivaktide kommenteeritud väljaanne-

³⁵ Vt. näiteks Уголовный кодекс Эстонской ССР. Комментированное издание. Сост. ред. русского издания И. Ребане. Таллин, 1968, ст. 17, комм. 1; ст. 23, комм. 3; ст. 36, комм. 5 и др.

³⁶ Vt. näiteks Code pénal. Annoté par E. Garçon. T. 1—2. Paris, 1901—1911.

tes tuleb pöörata kommentaatoriteksti liigendamisele. Kommentaatoritekst koosneb üksikutest kommentaaridest, mis vajaduse korral jaotatakse alapunktideks. Üksikud kommentaarid tuleb tähistada ühe paragrahvi ulatuses jooksva numeratsiooniga, alapunktid aga ühe kommentaari ulatuses tähtedega alfabeedilises järjekorras. See kergendab kommenteeritud väljaande kasutamist, sellest vajaliku materjali leidmist ning viitamist kommenteeritud väljaandele praktilises töös. Selline liigendus vastab ka teksti liigendusele Eesti NSV koodeksites.

Pole otstarbekohane, kui üksik kommentaar või koguni selle alapunkt koosneb reast vastavalt nummerdamata või tähistamata lõikudest. Kommentaarid normatiivkakti üksikute paragrahvide kohta ei ole seda paragrahvi käsitlevad artiklid ning viimastega võrreldes vormistatakse nad kirjanduslikult teisiti. Igas üksikus kommentaaris väljendatakse teatav terviklik mõte, alapunktis aga mingi kitsam mõte antud kommentaaris käsitletava küsimuse kohta. Sellest tulenevalt võivad üksikud kommentaarid olla omavahel sõnastuslikult isegi mitte täielikult seotud ning üleminek ühelt kommentaarilt teisele järsum kui artiklis ühelt lõigult teisele. Säärasel viisil on võimalik saavutada kommentaarides maksimaalne tihedus sõnastuses ning kommentaatori mõtteid väljendada mitte jutustavas laadis, vaid teesidena.³⁷ Eesti NSV-s ilmunud kommenteeritud väljaannetes, eriti ENSV TsK kommenteeritud väljaandes³⁸ ning «Eesti NSV seltsimehelike kohtute põhimääruse» kommenteeritud väljaandes³⁹ pole kommenteerimise seda eripära paljudel juhtudel silmas peetud.

Jutustava ja arutleva esitamiseviisi asemel kommentaatori mõtte väljendamisel kategoorilisemas sõnastuses ning järelduste formuleerimisel teesidena on ka see mõte, et kommenteeritud väljaanne on muuseum käsiraamat praktikule. Viimased aga ootavad selgeid järeldusi ning kindlaid juhiseid. Ühtlasi võimaldab materjali säärane esitamiseviis orgaaniliselt siduda autoriteksti kohtu lahenditega, eriti ülemkohtute suunavate juhistega ning vajaduse korral refereerida ka muid normatiivakte. Need kõik on aga sõnastatud üsna kategoorilises vormis. On üldse soovitatav, et kommentaarid ei erineks stiililiselt kommenteeritava teksti normatiivsest väljendusviisist.

³⁷ Positiivsena on märkinud kommentaaride teesilist stiili arvustus teose kohta Уголовный кодекс Эстонской ССР. Комментированное издание. Сост. и ред. русского издания И. Ребане. Таллин, 1968. Vt. V. Kiritsenko Tarvilik väljaanne. — «Nõukogude Õigus», 1968, nr. 5, lk. 300.

³⁸ Vt. Eesti NSV tsiviilkoodeks. Kommenteeritud väljaanne. Vast. toim. J. Ananjeva, P. Kask, E. Laasik. Tallinn, 1969, §-d 184, komm. 3; 187 komm. 1 ja 5; 270; 271 jt.

³⁹ Vt. Eesti NSV seltsimehelike kohtute põhimäärus. Kommenteeritud väljaanne. Koost. K. Paas Tallinn, 1968, kommentaarid p-de 3, 4 ja 5 juurde.

Normatiivaktide kommenteeritud väljaannete kasutamise hõlbustamiseks, kommentaaride teksti ning tähestikulise sisujuhi sidumiseks, samuti ka kõige olulisema esiletõstmiseks antud kommentaaris on soovitatav kommentaari teksti see osa, millel on märksõnaline tähtsus, esitada kursiivkirjas. Sel viisil saab lugeja ka parema ülevaate küsimuste käsitlemise järjekorrast kommentaarides. Ei ole muidugi välistatud ka üksikute kommentaaride pealkirjastamine. Siiski on see seotud väljaande ruumi asjatu kulutamisega.

Normatiivaktide kommenteeritud väljaannetes, mis on ilmunud Eesti NSV-s, ei ole selles küsimuses ühtsust. ENSV KrK ja KrPK kommenteeritud väljaannetes on igas kommentaaris märksõnalise tähtsusega tekstiosa toodud kursiivkirjas, «Eesti NSV kohtukorralduse seaduse» kommenteeritud väljaandes üldreegliina sõrendatult, «Eesti NSV seltsimehelike kohtute põhimääruse» kommenteeritud väljaandes on osa seletusi pealkirjastatud, kuna ENSV TsK kommenteeritud väljaandes ja «Riiklike pensionide seaduse» kommenteeritud väljaandes ei ole sisuliste tunnuste alusel ühtki tekstiosa trükitehniliselt esile tõstetud.

Normatiivaktide kommenteeritud väljaannetes hoidutakse joonealusest tekstist. Kõik viited tuleb esitada kommentaari põhitekstis, kusjuures viidatud allikale osundatakse lühendatult. Säärane moodus on omaks võetud muuseas ka Lääne-Euroopas. Sellise viitetechnika eelised on silmanähtavad: välditakse kommentaaride veelkordset kommenteerimist joonealuses tekstis⁴⁰ ning hoitakse kokku ruumi. Ka on ilmne, et kommenteeritud väljaande tekst muutuks äärmiselt kirjuks, kui näiteks viited juriidilistele algallikatele oleksid kehtivusõiendites antud joone all. Olgu märgitud, et normatiivaktid ise hoiduvad samuti joonealustest viidetest.

Kahjuks ei ole selles osas ühtlust normatiivaktide kommenteeritud väljaannetes, mis on ilmunud Eesti NSV-s. ENSV TsK kommenteeritud väljaanne erinevalt muudest kommenteeritud väljaannetest sisaldab näiteks ka joonealust teksti.

Normatiivakti kommenteeritud väljaandes tuleb igal juhul esitada selle akti kehtiv tekst. Teksti puudumine ja piir-

⁴⁰ Säärast teistkordset kommenteerimist võib täheldada näiteks raamatus «Eesti NSV tsiviilkoodeks». Kommenteeritud väljaanne. Vast. toim. J. Ananjeva, P. Kask, E. Laasik. Tallinn, 1969, lk. 60, *nota* 1; 220, *nota* 3, jm. Aisaks erandiks tekstis toodud reeglist on juhtum, kus koostaja, toimetaja või toimetuse kolleegium ei nõustu kommentaaride autori tekstiga ning teeb selles korrektiivid. Kui lahkumineku autoriga ei saa kõrvaldada, tuleb joone all teha märke, kelle redaktsioonis on vastav kommentaar ära toodud, kusjuures ühtlasi esitatakse ka autori seisukohad. Seda moodust on ühel juhul kasutatud ENSV KrK kommenteerimisel. Autoriga kooskõlastamatult on viimase teksti muutmine lubamatu.

dumine üksnes paragrahvide numbrite ning pealkirjade näitamisega raskendab tunduvalt kommenteeritud väljaande kasutamist. Ka jääb sel juhul tihti selgusetuks, millist teksti kommenteeritakse, kuna normatiivakti algredaktsiooni on nii mõnigi kord muudetud. Normatiivakti teksti puudumisel on kommentaaride kasutajal pealegi äärmiselt tülikas akti teksti kehtivat redaktsiooni mitmetest allikatest otsida. Siiski on NSV Liidus avaldatud ka selliseid normatiivaktide kommenteeritud väljaandeid, kus akti tekst puudub.⁴¹

Pole otstarbekohane, kui normatiivakti teksti trükitehniliselt esile ei tõsteta. Juba trükitehnika peab näitama, et normatiivakti juriidiline kaal on kommentaaridega võrreldes suurem: ainult temal on normatiivne jõud, ainult tema on õigusallikas. Sellepärast on soovitatav normatiivakti tekst trükkida poolpaksult.

Mõnedes NSV Liidus ilmunud kommenteeritud väljaannetes on normatiivakti tekst toodud kursiivis, pealegi ptiikirjas.²⁴ See ei ole otstarbekohane. Ulatusliku teksti lugemine kursiivkirjas on pingutav ja väsitav.

Normatiivaktide kommenteeritud väljaannete kasutamist hõlbustab suurel määral see, et iga lehekülje ülevahtel on näidatud kommenteeritava paragrahvi ja selle kohta käivate kommentaaride numbrid. Ei saa millegagi õigustada kirjastuse «Eesti Raamat» talitusviisi, kes need on ENSV TsK kommenteeritud väljaandes ära jätnud.

On otstarbekohane, et normatiivaktide kommenteeritud väljaanded ilmuvad Eesti NSV-s (ja ka teistes liiduvabariikides) sariraamatutele omases kujunduses, on varustatud samade rekvisiitidega ning nende koostamisel on kinni peetud ühtsetest meetodilistest nõuetest. Sellisel juhul omandab normatiivaktide kommenteeritud väljaannete kasutaja nende käsitlemise kindla tehnika, mida ei tule iga väljaande puhul ümber õpida. Ühtlus normatiivaktide kommenteeritud väljaannete avaldamisel kõneleb ka juriidilise kultuuri teatavast tasemest vabariigis.

Säärane praktika normatiivaktide kommenteeritud väljaannete avaldamisel oli Eesti NSV-s kujunemas: ENSV KrK ja KrPK kommenteeritud väljaanded ilmusid samas kujunduses ning olid koostatud ühtsete printsiipide alusel. Ometi ei pidanud kirjastus «Eesti Raamat» millegipärast vajalikuks seda teed edasi minna. Nagu eespool juba märgitud, erineb ENSV TsK kommen-

⁴¹ Vt. näiteks Комментарий к законодательству о штрафах, налагаемых в административном порядке. М., 1968; Научно-практический комментарий к ГК РСФСР. Под ред. Е. А. Флейшица. М., 1966.

²⁴ Vt. näiteks Научно-практический комментарий Уголовного кодекса РСФСР. Отв. ред. Б. С. Никифоров. М., 1963.

teeritud väljaanne selles osas mitmes suhtes oma eelkäijaist — ENSV KrK ja KrPK kommenteeritud väljaannetest. Seejuures jääb tehtud «uuenduste» väärtus küsitavaks. Lisaks öeldule märgitagu kasvõi seda, et ENSV TsK kommenteeritud väljaandes pole näidatud seda praktikale aprobeerinud ühiskondliku kolleegiumi koosseisu ning asutusi, keda kolleegiumi liikmed esindasid. Ometi on see väga vajalik, kuna säärane aprobeerimine annab väljaandele vaieldamatu autoriteedi. Kas sellega ei seletugi, miks selles väljaandes erinevalt muudest kommentaaridest paigutati toimetajate nimed tiitellehe esiküljele. Ometi peab praktik teadma, kui kaugele ulatub kommenteeritud väljaande ametlikkus.

Lõpuks tuleb märkida, et normatiivakti kommenteeritud väljaanne peab kujutama endast ühtset, kompaktnet, terviklikku teost. See eeldab, et väljaande ettevalmistamise käigus tehakse tõsist tööd käsikirja sisulisel ja stiililisel ühtlustamisel, kõrvaldatakse sellest vasturääkivused ja lüngad ning eri autorite poolt kirjutatud osad viiakse oma kvaliteedilt teatavale teoreetilisele tasemele. Vastutavad ülesanded on selles osas täita isikul, keda meil nimetatakse koostajaks, mõnikord aga ka toimetajaks. Igatähel on selge, et autorite kollektiivi liiga suureks paisutamine ei tule meie vabariigi tingimustes normatiivaktide kommenteeritud väljaannetele kasuks.

Normatiivaktide kommenteeritud väljaannete taseme edasine tõstmine Eesti NSV-s ei ole mõeldav nende väljaannete koostamise meetodiliste aluste teoreetilise läbitöötamiseta. Nendele küsimustele diskussioonilises korras tähelepanu teritamine ongi käesoleva artikli eesmärk.

О КОММЕНТИРОВАННЫХ ИЗДАНИЯХ НОРМАТИВНЫХ АКТОВ, В ЧАСТНОСТИ УГОЛОВНЫХ КОДЕКСОВ, И О МЕТОДИКЕ ИХ КОММЕНТИРОВАНИЯ

Докт. юрид. наук И. РЕБАНЕ.

Резюме

1. Комментированные издания нормативных актов имеют важное значение в деле распространения правовых знаний среди населения, а также в качестве практических руководств для общественных деятелей и работников государственного аппарата, в частности органов юстиции. Вместе с тем эти издания могут быть использованы в качестве учебных пособий в юридических вузах. Нередко в процессе комментирования нормативных актов выясняются пробелы и противоречия в

нормах действующего права. Тем самым комментированные издания нормативных актов содействуют повышению юридической культуры и укреплению социалистической законности в нашей стране.

2. Комментированные издания нормативных актов разделяются на казуистические и систематизированные, а последние — на научные и практические. Могут быть выделены также учебные комментарии нормативных актов. В Советском Союзе преобладают научно-практические комментарии нормативных актов.

3. Комментированные издания нормативных актов должны удовлетворять определенным методическим требованиям, относящимся к их содержанию, структуре, изложению в них материала и их оформлению.

4. Непосредственная задача комментированных изданий нормативных актов — разъяснение общественно-политического смысла и точного содержания комментируемых актов. Это связано с конкретизацией их содержания применительно к отдельному случаю и точным разграничением пределов применения каждой отдельной статьи комментируемого акта. Вместе с тем должно быть установлено, как общие принципы и основополагающие положения комментируемого акта находят свое выражение в отдельных статьях последнего. При этом следует исходить из принципа системности советского права.

5. Структура комментированных изданий нормативных актов, а также порядок расположения отдельных разъяснений к статьям нормативного акта зависят, прежде всего, от структуры конкретного акта и специфики его содержания. При этом следует различать вводимые комментарии к определенной главе комментируемого акта и комментарии к отдельным его статьям. Ряд методических требований относится к расчленению и построению отдельных комментариев.

6. По стилю изложения, а также по способу использования иллюстрирующего и ссылочного материала комментированные издания нормативных актов характеризуются рядом специфических особенностей, которые должны быть соблюдены при составлении этих изданий. Определенные требования предъявляются также к редактированию комментированных изданий нормативных актов и комплектованию их авторских коллективов.

7. Кроме разъяснений к нормативному акту, в его комментированное издание должны быть включены справки о введении в действие тех его статей, в которые после принятия акта внесены изменения, а также предметный указатель. И

при этом должен быть соблюден ряд методических требований.

8. Определенные требования предъявляются к типографическому оформлению комментированных изданий нормативных актов.

9. Следует признать целесообразным издание комментариев к нормативным актам не только в едином типографическом оформлении, но и с соблюдением прочих унифицированных методических требований.

KURITEOS SUUDLASE ISIKSUSE ARVESTAMINE KARISTUSE MÖISTMISEL

Õigustead. kand. A. Paltser

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

«NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste» §-s 32 ja kõigi liiduvabariikide kriminaalkodeksite vastavates paragrahvides (Eesti NSV KrK* § 36) märgitakse otseselt: «Karistuse mõistmisel arvestab kohus, juhindudes sotsialistlikust õigusteadvusest, toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse ise-loomu ja astet, süüdlase isiksust ning kuriteo toimepanemisel vastutust kergendavaid ja raskendavaid asjaolusid.» Seaduse sel- liisest sõnastusest järeldub, et süüdlase isiksuse arvestamine te- male karistuse mõistmisel on kohtule kohustuseks. Süüdlase isiksust peab kohus arvestama alati, s.t. olenemata sellest, millise kuriteo on isik toime pannud.

Süüdlase isiksuse arvestamise nõue ja selle rõhutamine ka teistes kriminaalkaristuse mõistmist reguleerivates paragrahvides (KrK §-d 39, 42 ja 47) on täielikus vastavuses Nõukogude krimi- naalseadusandluses fikseeritud karistuse olemuse ja eesmärkidega ning tuleneb neist. Kuna karistus peab olema mitte ainult repres- siooniks kuriteos süüdi olevale isikule tema poolt toimepandud kuriteo eest, vaid teda ka parandama ja ümber kasvatama ning hoidma ära uute kuritegude toimepanemist nii süüdimõistetui kui ka teiste isikute poolt, siis eeldab see, et mõistetav karistus oleks täielikult vastav nii toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkusele kui ka selle toimepannud isikule. Viimane asjaolu aga eeldab isiksuse arvestamist karistuse mõistmisel.

Kuigi kohtud arvestavad süüdlase isiksust karistuse mõistmi- sel (leidub ainult mõningaid kohtuotsuseid, millest ei nähtu, kas seda tehti või mitte), võib kohtupraktika lähemal tundaõppimi- sel märgata selles osas siiski ka ebaselgust ja ebaühtsust. Näib, et

* Edaspidi KrK.

mitte alati ei mõisteta õigesti, mida tähendab süüdlase isiksuse arvestamine ja kuidas see peaks kajastuma mõistetavas karistuses. Teataval määral on see tingitud asjaolust, et meie juriidilises kirjanduses on sellele suhteliselt vähe tähelepanu pööratud.¹ Silmas pidades kõne all oleva küsimuse tähtsust, peatutaksegi käesolevaga selle mõningatel aspektidel.

Mida mõista isiksuse all, selle kohta võib leida küllaltki erinevaid seisukohti. Arvestades marksistlik-leninlikku õppetust inimese olemusest ning meie filosoofide, psühholoogide, sotsioloogide ja juristide seniste uurimistööde tulemusi, peame võimalikuks mõista konkreetse inimese isiksuse all ühiskondlikes suhetes formeerunud ja tema tegevust tingivate ning selles avalduvate sotsiaalsete ja psüühiliste omaduste kogumit.²

Kuigi isiksus on ühiskondlik kategooria³ ja «iga inimese sotsiaalse palge määrab kogu tema tegevus»,⁴ ei ole siiski õige konkreetse inimese isiksust määratleda ainult sotsiaalsete omaduste kaudu. Inimese seesmised omadused on küll määratud välistega, kuid siiski ei ole nad viimaste passiivseks peegelduseks. Ei saa ka eitada psüühiliste omaduste täielikku sõltumatust füsioloogilistest faktoritest.⁵ Arvestades psüühiliste omaduste eripära ja nende mõju isiku tegevusele, mõistamegi konkreetse inimese isiksuse all tema sotsiaalsete ja psüühiliste omaduste kogumit.

Kuigi isiksust iseloomustavate omaduste lähem käsitlemine ei ole käesoleva artikli ülesandeks, tuleb siiski mainida, et isiksuse omadustena võib ja tuleb käsitada üksnes temale omaseid püsivaid, kuigi mitte muutumatuid sotsiaalseid ja psüühilisi omadusi. Nii näiteks ei iseloomusta teatav lühiajaline psüühiline seisund veel isikut kui isiksust. Sama on kehtiv ka isiku sotsiaalsete omaduste suhtes. Isiku teatav ühekordne käitumisakt või mingi operatsiooni ühekordne sooritamine (s.o. tegu üldse) ei ole veel isiksuse omaduseks. Küll võib seda aga käsitada (olenevalt muidugi teo konkreetsest iseloomust) isiksuse omadusena ja seega ka isiksust iseloomustava ühe asjaoluna näiteks selle teo teistkordsel toimepanemisel.

¹ Ulatuslikumatest töödest, milles analüüsitakse isiksuse arvestamist karistuse mõistmisel, vaata Н. С. Лейкина. Личность преступника и уголовная ответственность, Л., 1968.

² Vt. näiteks Л. П. Буева. Социальная среда и сознание личности. 1968, стр. 10—13, 26—27. С. Л. Рубинштейн. Бытие и сознание. М., 1957, стр. 307—314. А. В. Сахаров. Учение о личности преступника. — «Советское государство и право», 1968, № 9, стр. 66—68. И. И. Карпец. Проблема преступности. 1969, стр. 78—79, 82.

³ Vt. С. Л. Рубинштейн. Указ. соч., стр. 311.

⁴ П. Кряжев. Общество и личность. М., 1961, стр. 11.

⁵ Vt. И. И. Карпец. Указ. соч., стр. 78—79. Н. С. Лейкина. Указ. соч., стр. 19. А. В. Сахаров. Указ. соч., 66—67.

Isiku sotsiaalsete omaduste kui isiksust iseloomustavate asjaolude osas tuleb silmas pidada ka seda, et nendena tulevad arvestamisele mitte ainult sellised omadused, millel on individuaalne iseloom, vaid ka sellised, mis sisaldavad üldist, erilist ja üksikut⁶ (näit. isiku klassikuuluvus, parteilisus jne.)⁷. Seega iseloomustab isiksust sotsiaalselt peale tema individuaalsete tegude ka tema sotsiaalne seisund (positsioon) teatavates sotsiaalsetes struktuurides ja nendes tema poolt täidetav sotsiaalne funktsioon.⁸

Ühiskondlike suhete paljususe ja mitmekesisuse tõttu võib igal isikul samaaegselt olla mitmeid sotsiaalseid seisundeid ja vastavalt neile võib ta ka täita mitmeid sotsiaalseid funktsioone (töölane seisund ja tööalane funktsioon, perekondlik seisund ja perekondlik funktsioon, ühiskondlik-poliitiline seisund ja sellele vastav funktsioon jne.). Millised on isiku sotsiaalsed seisundid ja funktsioonid ühiskonnas, see räägib küllaltki palju mitte ainult tema sotsiaalsest, vaid ka psühholoogilisest küljest (võimetest, huvidest jne.). Ühtlasi, nagu märgib I. S. Kon, avaldab selle või teise sotsiaalse funktsiooni pikemaajalisem täitmine märgatavat mõju isiku psüühilistele omadustele. Viidates välismaistele uurimistele väidab ta, et näiteks isiksusele omaste väärtuseliste orientatsioonide sõltuvus isiku poolt täidetavast sotsiaalsest funktsioonist on tõendatav eksperimentaalselt.⁹

Kuid isiksuse üle otsustamisel ei tule piirduda üksnes tema sotsiaalsete seisundite ja funktsioonide paljususe või vähesuse konstateerimisega, vaid tuleb ka arvestada, kuidas ta neid täidab. «Isiksust iseloomustab mitte üksnes see, mida ta teeb», kirjutavad K. Marx ja F. Engels, «vaid ka see, kuidas ta seda teeb.»¹⁰ Viimane aga sõltub juba oluliselt isiku psüühilistest omadustest.

Isiksust iseloomustavate seesmiste omaduste hulgas kuulub keskne koht tema teadvusele. «Ilma teadvuseta... pole isiksust».¹¹ Isiku teadvus koosneb aga mitte ainult tema teadmistest, vaid ka suhtumistest. «Teadvus», kirjutab S. L. Rubiņštein, «see on mitte ainult passiivne peegeldus, vaid ka suhtumine, mitte ainult tunnetamine, vaid ka hindamine, jaatamine ja eitamine, püüdlemine ja hülgamine.»¹² Tundma õppida isiksuse psüühilist

⁶ Vt. С. Л. Рубинштейн. Указ. соч., стр. 309.

⁷ Vt. Л. П. Буева. Указ. соч., стр. 27-28.

⁸ Vt. И. С. Кон. Социология личности. М., 1967, стр. 23. Г. Клаус. Кибернетика и общество. М., 1967, стр. 90. Л. П. Буева. Указ. соч., стр. 45.

⁹ Vt. И. С. Кон. Указ. соч., стр. 24-25.

¹⁰ К. Маркс и Ф. Энгельс об искусстве. Т. 1. М., 1957, стр. 29.

¹¹ Vt. С. Л. Рубинштейн. Указ. соч., стр. 312.

¹² С. Л. Рубинштейн. Принципы и пути развития психологии. М., 1959, стр. 150.

külge, see tähendab tundma õppida kogu tema vaimset maailma, kõiki selle elemente.¹³ Teadmised ja oskused, emotsioonid ja tundmused, motiivid ja suhtumised, väärtused ja hoiakud, tahe ja võimed, temperament ja iseloom, psüühiliste protsesside eripära — isiku kogu psüühiline laad etendab väga olulist osa tema üldises karakteristikas ja kuulub kaheldamatult arvestamisele ka isiksuse sotsioloogilisel tundmaõppimisel.¹⁴ Sama on kehtiv konkreetse isiku isiksuse kriminaalõiguslikul ja kriminoloogilisel tundmaõppimisel. Nõukogude kriminoloogia õpiku viimases väljaandes märgitakse õigustatult vajadust arvestada isiku käitumise seletamisel mitte ainult tema psühholoogiat, vaid ka tema füsioloogilisi omadusi.¹⁵

Isiku sotsiaalsete ja psüühiliste omaduste kogumi (isiksuse) väljaselgitamise ja arvetamise tähtsus ning vajalikkus ei piirdu tema käitumise seletamisega. Konkreetse isiku (indiviidi) isiksuse igakülgne tundmine võimaldab tema käitumist õigesti ka hinnata. Kuivõrd isiksuse kõik omadused avalduvad tema tegevuses, siis tähendab ka isiksuse väljaselgitamine ja tundmaõppimine tema kogu tegevuse väljaselgitamist ja tundmaõppimist. Arvestada isiksust tähendab aga arvestada isiku kogu tegevust, mitte piirdudes tema üksiku või üksikute käitumisaktidega.

See kehtib ka kuriteos süüdlaste ehk kurjategijate kohta. Nagu iga inimese, nii on ka kurjategija isiksus tema sotsiaalsete ja psüühiliste omaduste kogum, mistõttu ka kurjategija isiksuse üle saab otsustada tema kõiki isiksuselisi omadusi arvestades.

Ühenduses kuriteos süüdlase ehk kurjategija isiksuse arvestamise nõudega on meie õigusteaduses tekkinud aga küsimus, kas isiksuse kõigil omadustel on siiski ühesugune tähtsus isiksuse üle otsustamisel ja kas kurjategija isiksusele ei ole omane mingi eriline ehk spetsiaalne omadus, mis eristab tema isiksust teiste inimeste isiksusest. Neile küsimustele on meie kriminaalõiguslikus ja kriminoloogilises kirjanduses antud erinevaid vastuseid.

Nii kirjutas M. S. Strogovitš juba 1955. aastal, et omakasu, armukadeduse ja muudel madalatel ajenditel toimepandud tahtliku tapmise asjades ei ole süüdistatava teenistusalasel ja ühiskondlikul tööl mingit tähtsust vastutust kergendava asjaoluna, ja kui kohus seda arvestabki kergendava asjaoluna, siis see kaheldamatult tähendab kohtu ülesannete moonutamist.¹⁶ Analoogiliselt seisukohal on ka V. G. Beljajev, kes eitab mitte üksnes töö-

¹³ Vt. В. С. Орлов. Подросток и преступление. (Основные пути предупреждения преступлений несовершеннолетних). М., 1969, стр. 76.

¹⁴ Vt. Л. П. Буюева. Указ. соч., стр. 11.

¹⁵ Vt. Криминология. М., 1968, стр. 136.

¹⁶ Vt. М. С. Строгович. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе. М., 1955, стр. 278.

alase, vaid ka psühholoogilise, elukondliku jm. karakteristikate arvestamise vajadust kurjategija isiksuse üle otsustamisel.¹⁷ Enamus meie kriminaalõigusteadlasi selliseid seisukohti siiski ei toeta, on neid kritiseerinud¹⁸ ja asuvad seisukohal, et kuriteos süüdlase isiksuse üle otsustamisel ei tule piirduda mitte üksnes selliste asjaoludega, mis iseloomustavad isikut ainult kui kuriteo subjekti: kuriteos süüdlase isiksust iseloomustavate asjaolude ring on palju laiem tunnustest, mis iseloomustavad teda kuriteo subjektina. See on laiem ka vastutust kergendavatest ja raskendavatest asjaoludest, mis on loetletud kriminaalseaduses. Et kuriteos süüdlase isiksuse üle otsustamisel ei või piirduda vastutust kergendavate ja raskendavate asjaolude arvestamisega, see nähtub KrK §-st 36, milles isiksust mainitakse kõrvuti vastutust kergendavate või raskendavate asjaoludega. Järelikult, kuriteos süüdlase isiksust tuleb karistuse mõistmisel hinnata tervikuna, mitte piirdudes tähelepanu pööramisega selle ühele või mõningatele külgedele.

Sellisest nõudest meie arvates siiski ei saa aga järeldada, et kuriteo toimepannud isiku kõigil isiksuselistel omadustel oleks ühesugune tähtsus tema isiksuse iseloomustamisel. Millistel isiksust iseloomustavatel omadustel on ühel või teisel juhul suurem tähtsus, see sõltub oluliselt sellest, milleks ehk millisel eesmärgil ja millega seoses isiksust arvestatakse. Isiksuse arvestamist seoses kuriteo toimepanemisega ja tema karistamisega ei või samastada näiteks eeskujuliku töötaja isiksuse arvestamisega tema kõrgemale või juhtivale ametikohale edutamise otsustamisel. Et karistuse mõistmisel arvestatakse kuriteos süüdlase isiksust temale õiglase karistuse mõistmiseks, see annab teatava spetsiifilise isiksuse arvestamise kõne all olevatele juhtudele. Selline spetsiifilisus tuleneb karistuse olemusest ja eesmärkidest ning isiku poolt toimepandud kuriteo iseloomust. Tuleb kaaluda, millistel antud isiku isiksuselistel omadustel on suurem või vähem tähtsus tema isiksuse üle otsustamiseks käesoleval juhul.¹⁹

Rääkides kuriteos süüdlaste (kurjategijate) isiksuseliste omaduste erinevast tähtsusest ei väida me, et karistuse mõistmisel olulisema tähtsusega isiksuselised omadused oleksid iseloomuli-

¹⁷ Vt. В. Г. Беляев. Личность преступника в советском уголовном праве. Автореферат канд. диссертации. Л., 1963, стр. 8.

¹⁸ Vt. И. И. Карпец. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве. М., 1961, стр. 114. Н. С. Лейкина. Указ. соч., стр. 113-121—122.

¹⁹ See muidugi ei tähenda teatavate isiksuseliste omaduste absolutiseerimist. Kui isiku spetsiaalsusel võib karistuse mõistmisel olla näiteks vähene tähtsus, siis mõistetud vabadusekaotuse täideviimisel võib sellel olla tunduv tähtsus.

kud ainult kurjategijatele. Kaasaegne teadus ei ole kindlaks teinud ühtegi sellist isiksuselist omadust, mis fataalselt tingiks kuriteo toimepanemise ja oleks iseloomulik ainult isikutele, kes on toime pannud kuriteo. Küll on aga isiksuselisi omadusi, mis võivad tingida kuriteo toimepanemise ja on omased eelkõige kurjategijatele. Sellisteks omadusteks on isiku anti- või asotsiaalsed vaated, negatiivse sisuga hinnangud, suhtumised, hoiakud, orientatsioonid ja muud sisu tõttu ühiskondlikult negatiivselt hinnatavad omadused.²⁰ Nende erilise tähtsuse tõttu kuritegude toimepanemist tingivate asjaolude hulgas tuleb kuriteos süüdlase isiksuse üle otsustamisel sellistele isiksuselistele omadustele pöörata erilist tähelepanu, arvestades ühtlasi seda, kuivõrd sügavalt on need juurdunud isiku teadvuses.

Kuigi seejuures ei või piirduda üksnes isiku selliste negatiivsete omaduste arvestamisega, mis on vahetult seoses tema poolt kuriteo toimepanemisega või seda tingisid, ei tähenda kuriteos süüdlase isiksuse arvestamine siiski kõigi tema negatiivsete omaduste arvestamist. Huvi puudumine näiteks kehakultuuri ja spordi vastu ning nendest mitte osavõtmine on igakülselt arenenud isiku seisukohalt isiksuse teataval määral negatiivne omadus. See aga ei määra, et sellise huvi puudumist kuriteos süüdlasel tuleks temale karistuse mõistmisel arvestada isiksust iseloomustava negatiivse omadusena. Karistuse mõistmisel tuleb arvestada selliseid isiksuse negatiivseid omadusi, mis tingisid kuriteo toimepanemise, on sellega teatavas seoses või mille muutmine on kriminaalkaristuse eesmärgiks ja ülesandeks.

Millised isiksuse negatiivsed jooned avaldavad konkreetse kuriteo toimepanemisele olulisemat mõju või on sellega lähemas seoses, seda saab järeldada toimepandud kuriteo iseloomust. Nagu näitavad vastavad uurimised, mida teostavad ka TRÜ kriminaalõiguse ja -protsessi kateedri õppejõud ja TRÜ Kriminoloogia Laboratoorium, erineb vargusi või muid omakasulisi kuritegusid toimepannute isiksuse struktuur märgatavalt näiteks huligaanide või isikuvastaseid kuritegusid toimepannud isikute isiksuse struktuurist. Üldise, erilise ja üksiku erinevuse tõttu ei võimalda sellised uurimised küll öelda, et kõikidele teatud liiki kuritegudes süüdi olevatele isikutele on omased teatavad ja ainult need negatiivsed omadused. Küll aga räägivad selliste uurimiste tulemused teatavate negatiivsete omaduste olulisest mõjust erinevatesse liikidesse kuuluvate kuritegude toimepanemisele. Kõne all

²⁰ Seepärast võibki öelda, et «Inimese isiksuses endas peituvadki kuritegevuse sügavamad põhjused» (I. Rebane. Varastati ... Mis edasi? Tln., 1967, lk. 16).

oleva küsimuse edaspidine veelgi mitmekülgsem ja ühtlasi sügavam uurimine aitab meie arvates kaheldamatult kaasa ka kuriteos süüdlaste isiksuse negatiivsete joonte vajalikult detailsele ja diferentseeritud arvestamisele karistuse mõistmisel.

Isiksuse arvestamine karistuse mõistmisel ei või piirduda isiksust iseloomustavate ja karistuse individualiseerimise aspektist tähtsate negatiivsete isiksuseliste omaduste esinemise konstateerimisega. Tingimata on vaja arvesse võtta ka nende sügavuse ehk juurdumise astet isiku teadvuses ja käitumises. Näiteks kui varguses süüdiolovast kahest isikust üks pole pikemat aega mõjuvate põhjusteta üldse töötanud, teine aga siiski pidevalt töötab, kuigi mõnikord on suhtunud vähese vastutustundega oma tööalastes ülesannetes ja rikkunud töödistsipliini, siis kuigi nende mõlema suhtumine töösse pole positiivne, on selle negatiivsuses ikkagi erinevus. Seda erinevust ei või nende isiksuste üle otsustamisel jätta tähele panemata. See aga, mõistagi, ei tähenda, et nendest teisena mainitud isiku suhteliselt positiivsem suhtumine töösse peaks tingimata kajastuma neile mõistetavate karistuste liigis või määras.

Kuriteos süüdlase negatiivsete omaduste arvestamise tähtsust ei või karistuse mõistmisel alahinnata. Eks mõisteta isikule karistuski selle tõttu, et temas esinevad negatiivsed jooned on viinud ta kuriteo toimepanemisele. Ja nagu nähtub KrK §-st 20, on ka mõistetava karistuse eesmärgiks süüdlase parandamine ja ümberkasvatamine, s.t. tema isiksuse struktuuri muutmine selles esineva negatiivse ümberkujundamisega positiivseks.

Kuid karistuse mõistmisel ei tohi piirduda üksnes negatiivse arvestamisega. Nagu kõigil inimestel, nii on ka kuriteos süüdlastel positiivseid omadusi. Kuna karistuse eesmärgiks on meil parandamine ja ümberkasvatamine, siis tuleb ka arvestada kuriteo toimepannud isikute positiivseid omadusi.

Positiivsete külgede arvestamise vajaduse kohta on meie arvates väga õigesti kirjutanud S. L. Rubiņštein. Ta ütleb: «Võitluses inimese halbade ja nõrkade külgede vastu võib kõige kindlamini saavutada edu, kui on ära tuntud tema tugevad küljed — need jõud temas, mida vajalikul suunamisel saab pöörata õilsale eesmärgile. Üleannetute vempude taga seisavad sageli üleliigsed jõud, millele ei suudetud õigeaegselt anda vajalikku rakendust. Üksnes nõrkuste ja puuduste tundmisele midagi ei ehita. See pärast on kasvatamine, mis näeb ainult neid ja üksnes neid rõhutab, perspektiivitu üritus. Kes tahab parandada inimese puudusi, peab otsima ka tema väärtusi, ehkki vahest potentsiaalseid, tema selliseid omadusi, mida võib pöörata väärtusteks temas

sisalduvate jõudude vajalikul suunamisel. Nendele tuleb toetuda võitluses inimeste puuduste vastu».²¹

Kuigi esitatud mõtetel on suurem tähtsus karistust (näit. vabadusekaotust) täideviivatele organitele ja isikutele, leidub selles ratsionaalne tuum ka kohtule.

Kuriteos süüdlase parandamine ja ümberkasvatamine peab algama juba kohtueelse uurimise käigus, mitte alles pärast mõistetud karistuse täideviimisele asumist. Kasvatavat mõju peab avaldama järelkult ka kohus kogu oma tegevusega. Ning meie arvates on üheks kasvatusabinõuks teiste hulgas ka kuriteos süüdlase isiksuse arvestamine karistuse mõistmisel ja selle fikseerimine kohtuotsuses.

Kuriteos süüdlase isiksuse arvestamine ja selle peamiste omaduste selge esiletoomine kohtuotsuses võib avaldada mõnelegi kohtualusele kasvatavat mõju. Ühtlasi teeb see kohtuotsusest dokumendi, mis ei piirdu ühe teo (kuriteo) fikseerimise ja selle hindamisega, vaid võimaldab süüdlasel teada saada, kuidas hindab teda kui inimest riik, s.t. mis leitakse temas head olevat, mis halba. Oleme arvamusel, et kui isiksust iseloomustavate asjaolude märkimine avaldab mõju kas või väikesele protsendile süüdimõistetavatest, siis on see end juba täielikult õigustanud ka sellest aspektist. Seepärast ei saa vaikides mööda minna ja pidada õigeks mitte ainult formaaljuriidilisest, vaid ka üldkasvatuslikust aspektist nendest kriminaalajadest, kus kohtuotsuses pole karistuse mõistmise motiive üldse märgitud. TRÜ Kriminoloogia Laboratooriumis võeti väljavõttelise uurimisega vaatluse alla 400 kohtuotsust, mis on tehtud 1968. aastal ja 1969. aasta I poolal Tartu linna ja rajooni ning Tallinna linna rahvakohtutes. Nende hulgas leidis aga 22 sellist kohtuotsust (s.o. 5,5% läbivaadatud kohtuotsustest), kust üldse ei nähtu, milliseid asjaolusid peale kuriteo toimepanemise fakti enese võttis kohus arvesse konkreetse karistuse liigi ja määra valikul. Ka kohtuotsustes mõnikord sisalduvat üldist formuleeringut — «karistuse mõistmisel võtab kohus arvesse toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu ja astet» — ei saa meie arvates pidada küllaldaselt motiveeritud kohtuotsuseks. Motiivide puudumine kohtuotsuses on aga vastavalt Eesti NSV KrPK §-le 310 lg. 2 p. 7 selline asjaolu, mille tõttu kohtuotsus tuleb igal juhul tühistada.

Kuriteos süüdlase positiivsete isiksuseliste omaduste arvestamise tähtsus ei seisne aga ainult ega peamiselt selles, et neid fikseerida kohtuotsuses ja sellega avaldada kohtualusele kasvatuslikku mõju. Nende arvestamine aitab ühtlasi paremini hinnata

²¹ С. Л. Рубинштейн. Принципы и пути развития психологии. М., 1959, стр. 139.

ka isiku negatiivseid omadusi ja tema poolt toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkust.

Kui näiteks töötav ja samaaegselt õppiv noor inimene suhtub küll oma tööalastesse ülesannetesse ükskõikselt ja vahel isegi lohakalt, kuid tema suhtumine õpingutesse on tähelepanelik, kohusetundlik ja eeskujulik, siis ei saa öelda, et talle on üldiselt iseloomulik negatiivne suhtumine oma kohustustesse. Puuduste esinemine suhtumises näiteks isiku poolt täidetavatesse tööülesannetesse ei ole alati tingitud tema üldisest negatiivsest suhtumisest töösse ega väljenda tingimata seda. Selline suhtumine võib tuletuda ka isiku oskustest, võimetest, huvidest või veel millestki muust, mida kaheldamatult tuleb arvestada konkreetse isiksuse üle otsustamisel.

Mitte ainult isiksusele iseloomulikud negatiivsed, vaid ka positiivsed omadused võivad olla lähemas või kaugemas seoses toimepandud kuriteoga. Esimesel juhul on nende arvestamise vajalikkus ja õigustatus ilmne. Kui oma ametialaseid kohustusi pikeamat aega laitmatult täitnud töötaja siiski kord suhtub lohakalt nende täitmisel ja sellega põhjustab olulise kahju näiteks riiklikele huvidele (KrK § 162), siis tuleks karistuse mõistmisel tema üldist positiivselt hinnatavat töösse suhtumist kaheldamatult arvestada isiksuselise omadusena. Ühekordne lohakus, kuigi see põhjustas raske tagajärje, pole, nagu eespool mainitud, käsitatav tema isiksuselise omadusena.

Äsja käsitletud juhust on aga komplitseeritumad need, kus isiku positiivsed omadused pole vahetus seoses tema poolt toimepandud kuriteoga.

Igapäevases elus võib täheldada küllaltki sageli isiku täiesti erinevaid, vastupidiseid suhtumisi oma kohustustesse. Oma tööülesandeid kohusetundlikult täitev töötaja võib täiesti kohusetundetult suhtuda oma perekonnasse ja julma kohtlemisega isegi viia mõne perekonnaliikme enesetapmisele. Või vastupidi, perekonnasse väga hästi suhtuv pereisa võib panna toime raske ametialase kuriteo või teise kodaniku isikliku vara tahtliku hävitamise. Kuidas sellistel juhtudel suhtuda isiku üldiselt positiivselt hinnatavatesse omadustesse? Eespool esitatust nähtub, et selles osas ei ole meie juristid ühesugusel seisukohal.

J. Manajev näiteks kirjutab: «Varga või altkäemaksuvõtja viisakal pöördumisel oma naabrite või kaastöötajate poole ei ole üldse mingit õiguslikku tähtsust vastutuse ja karistuse individualiseerimisel, kuna sellisel asjaolul pole mingit seost kuriteo koosseisuga, mis iseloomustab teda kui ohtlikku nõõrijat ja liigkasuvõtjat. Sama asjaolu omandab aga suure õigusliku tähtsuse elukondlikus huligaansuses süüdi oleva isiku vastutuse ja karis-

tuse individualiseerimisel».²² See seisukoht on saanud näiteks N. S. Leikina kriitika osaliseks.²³

Meie arvates tuleks antud küsimuse lahendamisel lähtuda järgnevast.

Kuriteo toimepanemisega avalduvad isiku teatavad negatiivsed omadused. See aga ei tähenda, et isikul üldiselt positiivselt hinnatavaid omadusi üldse ei olnud või et need oleksid kuriteo toimepanemisega kadunud ehk lakanud. Need säilivad (või vähemalt võivad säilida) ka kuriteo toimepannud isiku isiksuse struktuuris. Arvestada isiksust tähendab arvestada ka neid. Kuid ka neid nagu isiku kõiki teisi omadusi tuleb arvestada seoses kõigi teiste antud isiku isiksuseliste omadustega ja hinnata toimepannud kuriteo ja seetõttu mõistetava karistuse seisukohalt. Selle asjaolu tõttu on üldiselt positiivselt hinnatavatel omadustel karistuse mõistmise juures ühtedel juhtudel suurem, teistel juhtudel vähem tähtsus. Isiksuse üksikuid omadusi ei tule hinnata üksikult, isoleeritult teistest, vaid nende kogumis. Ainult nii on võimalik otsustada, kas teatav üldiselt positiivselt hinnatav omadus evib sellisena tähtsust ja millisel määral konkreetset juhul.

Seepärast pole välistatud võimalus, et ka altkäemaksuvõtja viisakat käitumist või perekonda n.-ö. terroriseeriva isiku eeskujulikkude töötamist siiski võib ja tuleb karistuse mõistmise juures mõnel konkreetset juhul positiivse asjaoluna arvesse võtta. Kuid see ei tähenda, et kõigil üldiselt positiivsetel omadustel oleks oluline tähtsus alati. Karistuse mõistmisel on vaja isiku üksikute isiksuseliste omaduste põhjal välja selgitada tema põhilised sotsiaalsed hoiakud ja nende sisu, isiku üldine sunnitlus ning ühenduses sellega hinnata üksikuid omadusi.

Eriti tuleb seda silmas pidada isiku temperamendi, tahte jmt. individuaalsete omaduste arvestamisel.

Ehkki temperament kui iga inimese närvitegevuse põhikarakteristika võib olla erinev, märgib N. S. Leites, «ei ole võimalik ühtseid temperamentitüüpe hinnata positiivsetena, teisi aga negatiivsetena. Igal temperamendil on omad positiivsed ja negatiivsed küljed».²⁴ Sama kehtib tahte ja iseloomu ning nende üksikute joonte kohta.

²² Ю. Манаев. Участие представителей общественности в исследовании на суде личности обвиняемого. — «Советская юстиция», 1966, № 13, стр. 14. Vt. ka tema: Уголовноправовое содержание обстоятельств характеризующих личность виновного. — «Советская юстиция», 1968, № 4, стр. 13-14.

²³ Vt. H. S. Leikina. Указ. соч., стр. 122.

²⁴ Psühholoogia. Oplik pedagoogilistele instituutidele. Tln., 1960, lk. 411. Vaata ka A. B. Сахаров. О личности преступника и причинах преступности в СССР, стр. 178-182.

Iseloomustades üksikuid temperamenditüüpe, toob A. B. Saharov ilmekalt esile nende positiivsed ja negatiivsed küljed. Nii mainib ta näiteks koleerilise temperamendi kohta, et sellele iseloomulikud omadused teevad inimese «energilisemaks, algatusvõimelisemaks, printsiipiaalsemaks, aitavad paremini orienteeruda erinevates elulistest situatsioonides, otsustavamalt ületada tekkinud raskusi ja takistusi, kiiremini ja kergemini valida õiget positsiooni vastavalt oma moraalsele vaadetele ja hoiakutele. Kuid samad temperamendi jooned võivad oluliselt mõjutada ka isiku negatiivseid omadusi — individualismi, egoismi, laiskust, ahnust, sõltuvust, tigidust, pillavust, kõrkust, upsakust, kadedust, õelust, jämedust, kangekaelsust jmt., süvendada nende avaldumist subjekti käitumises ja aidata kaasa ühiskonnavastasste tegude toimepanemisele».²⁵ Samuti võivad sangviinilise, flegmaatilise ja melanholise temperamendi jooned avaldada isiku käitumisele positiivset või negatiivset mõju olenevalt tema muudest isiksuselistest omadustest.

Kuigi isiku temperamendi omadusi tuleb ka karistuse mõistmisel arvestada, peab see toimuma koos teiste isiksuselistest omadustest arvestamisega. Ei ole samuti õige absolutiseerida tugeva või nõrga tahtejõu vastavalt positiivsust või negatiivsust ning neid arvestada isoleerituna teistest omadustest.

Milliseid süüdlase isiksuse omadusi nende kogumis tuleb karistuse mõistmisel igal üksikjuhul arvestada, seda ei ole võimalik täpselt ette öelda. Kirjanduses on küll esitatud mitmeid isiksust iseloomustavate tunnuste loetelusid, mida soovitatakse võtta aluseks kurjategija isiksuse uurimisel ja arvestamisel. N. S. Leikina esitab näiteks üle 50 üksiktunnuse, jaotatuna 4 gruppi.²⁶ S. S. Stepitšev on jaotanud isiksust iseloomustavaid omadusi isegi 10 gruppi, seejuures märkides, et esitatud loetelu pole ammendav.²⁷ Sellistel loeteludel on kaheldamatult suur tähtsus. Nad näitavad, kui mitmekülgsest tuleb üldse mõista isiksuse uurimist ja arvestamist. Kuid see ei tähenda, et igal üksikjuhul peaks kohus laskuma isiksuse kõige detailsemale uurimisele ja selle (isiksuse) igat pisematki nüansi kajastama mõistetavas karistuses.

Meie arvates ei kattu isiksuse kohtueelse ja kohtuliku tundmaõppimise piirid isiksuse arvestamise piiridega karistuse mõist-

²⁵ А. Б. Сахаров. О личности преступника и причинах преступности в СССР, стр. 181.

²⁶ Вt. Н. С. Лейкина, Указ. соч., стр. 127-128.

²⁷ Вt. С. С. Степичев, А. М. Яковлев. Изучение личности обвиняемого и осужденного. — Вопросы методики изучения и предупреждения преступлений. М., 1962, стр. 59.

misel. Nagu eespool juba märkisime, ei ole karistuse mõistmisel alati olulist tähtsust kõigil isiksust iseloomustavatel omadustel. Karistuse mõistmisel on oluline tähtsus sellistel isiksuse omadustel, mille kaudu on võimalik lähemalt otsustada isiku poolt toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse üle ja mis iseloomustavad isikut karistamise objektina. Viimastena me mõistame isiku omadusi, mis võimaldavad otsustada, milline karistus on tema suhtes kõige õiglasem ja vajalikum karistuse eesmärkide saavutamiseks.

Õiglase ja vajaliku karistuse mõistmiseks ei tohi isiksuse arvestamine toimuda aga lahus toimepandud kuriteo iseloomu ja ühiskonnaohtlikkuse arvestamisest. Samuti on lubamatu isiksust positiivselt või negatiivselt iseloomustavate asjaolude privilegeeritud või tendentslik arvestamine, mis praktikas mõnikord väljendub kas isiksuse positiivsete või negatiivsete külgede osatähtsuse ülehindamisel karistuse mõistmisel.

Võib arvata, et mõningal määral on see tingitud karistuse olemuse ja eesmärkide kunstlikust lahutamisest. Arvestatakse ainult või peamiselt üksnes ühte nendest, mitte aga neid kogumis. Karistuse repressiivsuse unustamine²⁸ ja ainult tema kasvatuslike eesmärkide silmaspidamine võib tuua kaasa isiksuse positiivsete omaduste n.-ö. ülearvestamise, ja vastupidi, karistuses ainult repressioonivahendi nägemine ja tema eesmärkide unustamine võib tingida isiksuse negatiivsete omaduste liigset arvestamist. Mõlemad äärmused on ebaõiged ja kahjulikud. Kuna karistuse repressiivsus ja tema kasvatuslikud eesmärgid on nõukogude seadusandluse järgi lahutamatud, siis tuleb karistuse mõistmisel osutada võrdsel määral tähelepanu nii isiksuse positiivsetele kui ka negatiivsetele külgedele. Seejuures ei tohi unustada, et «konkreetsed karistused määr sõltub eelkõige», nagu rõhutab õigustatult I. Rebane, «konkreetsed kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomust ja astmest».²⁹

Meie kriminaalõiguslikus ja kriminoloogilises kirjanduses

²⁸ A. A. Piontkovski kirjutab meie arvates õigesti: «Нельзя согласиться с утверждением, что специфическим признаком уголовной кары у нас стало не репрессивное, а моральное воздействие на осужденного. При всей важности морального осуждения преступника от имени государства при вынесении ему обвинительного приговора было бы ошибочным недооценивать репрессивную сторону наказания» (А. А. Пионтковский. Основные аспекты теории наказания. — «Советское государство и право», 1969, № 7, стр. 35).

²⁹ И. Ребане. Убеждение и принуждение в деле борьбы с посягательствами на советский правопорядок. Уч. зап. ТГУ. Вып. 182. Труды по правоведению, V. Тарту. 1966, стр. 279.

märgitakse. et isiksuse arvestamisel tuleb arvestada ka süüdlase vanust ja tervislikku seisundit. Vanuse ja tervisliku seisundi arvestamine mõistetava karistuse liigi ja määra valikul on kaheldamatult vajalik. Ei saa näiteks millegagi õigustada parandusliku töö mõistmist isikule, kelle tervislik seisund ei võimalda üldse töötada. Seejuures oleme aga arvamusel, et pole õige käsitada isiku vanust ja tervislikku seisundit (v.a. häireid isiku teadvuses) tema isiksuse omadustena, kuna need ei ole isiku sotsiaalsed ega psüühilised omadused. Vanus ja tervis on inimese isikulised omadused ning sellistena tuleb neid teatavatel juhtudel arvestada ka karistuse mõistmisel kõrvuti süüdlase isiksuseliste omadustega kui viimaseid mõjutavaid asjaolusid.

Kuriteos süüdlase isiksuse kõigi omaduste ja külgede terviklik arvestamine on vajalik selleks, et õigesti otsustada, milliseid tema isiksuselisi omadusi võib ja tuleb peale toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu ja astme ning vastutust kergendavate ja raskendavate asjaolude veel täiendavalt arvesse võtta konkreetset karistumäära mõjutavate asjaoludena. Ühenduses sellega tuleb silmas pidada ühte olulist momenti.

Süüdlase isiksuselistest omadustest ei saa sellistena mõjutada konkreetset karistumäära need omadused, mis on juba avaldunud kuriteo toimepanemisega ning mõjutavad konkreetset karistumäära kuriteo ühiskonnaohtlikkust määravate koosseisuliste või vastutust kergendavate või raskendavate mittekoosseisuliste asjaoludena. Nii võib süüdlase isiksust iseloomustava ühe asjaoluna esineda tema poolt toimepandud kuriteo hilisem seesmiselt siiras hukkamõistmine, mis avaldub süü ülestunnistamisele ilmumises. Toimepandud kuriteo endapoolset siirast hukkamõistmist, kui see on avaldunud süü ülestunnistamisele ilmumises, ei ole meie arvates enam vaja käsitada karistumäära mõjutava isiksuselise asjaoluna. Vastasel juhul me kasutaksime sisuliselt ühte ja sama asjaolu süüdlase karistuse kergendamiseks kahekordselt, s.t. kui vastutust kergendavat asjaolu ja kui süüdlase isiksust iseloomustavat asjaolu.

Ühe ja sama asjaolu kahekordne arvestamine ei ole aga millegagi õigustatud. Nõukogude kriminaalõigusteades on üldiselt tunnustatud seisukoht, et kui mõni vastutus kergendavate või raskendavate asjaolude loetelus mainitud asjaolu on juba kriminaalkoodeksi eriosa mõne paragrahvi dispositsioonis ette nähtud ka koosseisulise asjaoluna, siis süüdlasele karistuse mõistmisel ei tule seda asjaolu eraldi arvestada vastutust kergendava või raskendava asjaoluna. Vastasel juhul tähendaks see ühe ja sama asjaolu kahekordset kasutamist süüdlase vastutuse kergendami-

seks või raskendamiseks.³⁰ Sellest põhimõttest tuleb juhinduda ka antud juhul.

I. Rebane on märkinud õigesti, et «isiksuse omadused, mis on leidnud väljenduse kuriteo toimepanemises, ei iseloomusta isiksust kui niisugust (minu sõrendus — A. P.), vaid on vastutust kergendavaks või raskendavaks tehiloludeks (обстоятельства дела). Kui erilistest faktoritest, millest sõltub karistuse määr konkreetse kuriteo eest, võib rääkida ainult sellistest isiksust iseloomustavatest asjaoludest, mis ei ole seotud konkreetse kuriteo toimepanemisega.»³¹ Seejuures tuleb meie arvates mõelda mitte selliseid isiksust iseloomustavaid asjaolusid, millel pole absoluutselt mingit seost toimepandud kuriteoga või selle toimepanemisega, vaid asjaolusid, mis ei ole avaldunud seoses kuriteoga ega ole toimepandud kuriteo koosseisulisteks tunnusteks³² või vastutust kergendavateks või raskendavateks asjaoludeks.

Vastutust kergendavate asjaolude loetelu ei ole KrK §-s 37 lg. 1 ammendav. Vastavalt sama paragrahvi teisele lõikele võib kohus karistuse mõistmisel arvestada kergendavate asjaoludena ka asjaolusid, mis ei ole ette nähtud selle paragrahvi esimeses lõikes. See säte annab kohtule võimaluse arvestada, juhindudes sotsialistlikust õigusteadvusest, vastutust kergendavate ja järelikult ka karistust kergendavate asjaoludena süüdlase isiksuse kõiki positiivselt hinnatavaid omadusi.

Meie juristide hulgas pole aga üksmeelt küsimuses, kas ka isiksust negatiivselt iseloomustavaid asjaolusid, mida pole nimetatud KrK §-s 38, võib arvestada vastutust (resp. karistust) raskendavate asjaoludena. Mõned autorid on arvamusel, et karistuse mõistmisel võidakse võtta arvesse raskendavate asjaoludena ka isiksuse selliseid negatiivseid jooni, mis ei ole vastutust raskendavate asjaoludena kriminaalseadusandluses ette nähtud.³³ Tava-

³⁰ Vt. Советское уголовное право. Общая часть. Ред. В. М. Чхиквадзе. М., 1959, стр. 314. Eesti NSV kriminaalkoodeksi. Kommenteeritud väljaanne. Koost. I. Rebane. Tln., 1965, §. 36 komm. 10. Уголовное право. Часть общая. — Высшая школа Министерства Охраны общественного порядка СССР. М., 1966, стр. 367. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. Ред. В. И. Зайчук. Киев, 1969, ст. 39. комм. 8. Уголовное право. Часть общая. — ЛГУ, юридический факультет. Ред. Н. А. Беляев и М. Д. Шаргородский. М., 1969, стр. 311—312.

³¹ И. Ребане. Указ. соч., стр. 279.

³² Koosseisuliseks tunnuseks on näiteks eitav suhtumine töösse isikul, kes on süüdi KrK §-s 201² ettenähtud kuriteo toimepanemises (ühiskonnavastase, parasiitliku eluviisiga isiku tööst kõrvalehoidumine).

³³ Vt. З. Вышинская, Г. Борзенков. Учет судом при назначении наказания данных о личности виновного. — «Советская юстиция», 1969, № 11, стр. 17.

liselt põhjendatakse seda väitega, et vastasel korral jäävat isiksuse arvestamine ühekülgselt või puuduks sellel üldse mõte. Teine osa meie kriminaalõigusteadlastest on aga seisukohal, et kuna vastutust raskendavate asjaolude loetelu on kriminaalseadusandluses antud ammendava loeteluna, siis isiksuse sellised negatiivsed omadused, mis ei kajastu KrK §-s 38 esitatud vastutust raskendavates asjaoludes, ei kuulu arvestamisele karistust raskendavate asjaoludena.³⁴

Viimati nimetatud seisukoht vastab kehtivale seadusandlusele ja on õige.

Kõne all olevad isiksuse negatiivsed jooned ei või tingida raskema karistuse mõistmist sellepärast, et nende tõttu karistuse raskendamine tähendaks sisuliselt isiku karistamist nende eest. Me ei karista süüdlast aga tema teatavate negatiivsete omaduste, vaid tema poolt toimepandud kuriteo eest. Sellest ei järeldu, et negatiivsetel isiksuselistel omadustel, mis ei saa olla karistust raskendavateks asjaoludeks, pole üldse mingit tähtsust karistuse mõistmisel või et nende mitteamistamine raskendavate asjaoludena tähendaks isiksuse ühepoolset arvestamist.

Vastutust (resp. karistust) raskendavate asjaoludena mittekäsitatavad, võivad negatiivsed isiksuselised omadused «annulleerida kergendavate asjaolude toime karistuse mõistmisel antud isikule.»³⁵ Järelikult ei tähenda selliste asjaolude mitteamistamine karistust raskendavate asjaoludena nende mitteamistamist karistuse mõistmisel. Neid arvestatakse, kuid karistust ei raskendata. Negatiivsete isiksuseliste omaduste tõttu kergema karistuse mittemõistmist, vaatamata kergendavate asjaolude esinemisele, ei saa käsitada karistuse raskendamise või raskema karistuse mõistmisena. Karistuse mittekergendamine ei ole selle raskendamine. Mõistetav karistus ei ole antud juhul raskem toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomule ja astmele vastavast karistusest.

Antud artiklis pole võimalik peatuda kaugeltki kõigil isiksuse arvestamise praktikas tõusetunud küsimustel. Neist mõningatele (näiteks kas isiksuse üksikud negatiivsed omadused võivad teataval juhtudel tingida ka kergema karistuse mõistmise), vastamine nõuab väga mitmekülgselt ja ulatuslikku analüüsimist. Käesolevaga peame siiski aga vajalikuks märkida veel kahte momenti, mida tuleks praktilisel silmas pidada ühenduses isiksuse arvestamisega karistuse mõistmisel.

³⁴ Eesti NSV kriminaalkodeks. Kommenteeritud väljaanne. § 36 komm. 7. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. Ст. 41, комм. 13.

³⁵ Eesti NSV kriminaalkodeks. Kommenteeritud väljaanne, § 36 komm. 7.

Esiteks, süüdlase need isiksuselised omadused, mille tõttu leiab kohus võimaliku olevat karistust kergendada või peab vajalikuks karistust mitte kergendada, peavad olema asjas tõendatud kui «asjaolud, mis mõjutavad süüdistatava vastutuse astet ja iseloomu» (Eesti NSV KrPK § 46 p. 3). Mitte mingil juhul ei tohi võtta karistuse mõistmisel arvesse isiksuse omadusi, mille faktiline esinemine ei ole tõendatud.

Teiseks tuleb pidada vajalikuks, et kohus näitaks kohtuotsuses konkreetselt, milliseid asjaolusid (kaasa arvatud isiksuse konkreetsed omadused) on arvestatud karistuse mõistmisel, nii et kohtuotsusest otseselt nähtuks, milliste asjaolude tõttu karistust kergendati, milliste tõttu raskendati ja milliste asjaolude tõttu ei peetud võimalikuks karistust kergendada või raskendada, kuigi vastutust kergendavaid või raskendavaid asjaolusid esines. Selline konkreetsus kohtuotsuse motiveerimise osas võimaldab paremini otsustada mõistetud karistuse (selle liigi ja määra) õigsuse üle ja suurendab kohtuotsuse kasvustuslikku mõju.

УЧЕТ ЛИЧНОСТИ ВИНОВОГО ПРИ НАЗНАЧЕНИИ НАКАЗАНИЯ

Канд. юрид. наук А. Палтсер

Резюме

Рассматривая в начале статьи вопрос о понятии личности, автор приходит к выводу, что личность — это совокупность социальных и психических свойств человека, сформировавшихся в общественных отношениях, обуславливающих его деятельность и проявляющихся в ней. Поскольку лицо, совершившее преступление, является человеческим индивидом, то и его личность, как у всякого другого лица, состоит из многих, свойственных ему социальных и психических черт, связанных между собой и проявляющихся не только в совершённом им преступлении, а во всей его деятельности.

Далее в статье характеризуются некоторые основные социальные и психические свойства человека как элементы его личности, и подчеркивается необходимость учитывать их при оценке личности конкретного человека дифференцированно.

Анализируя специальные вопросы об учете личности преступников при назначении им наказания, в статье поддерживается и обосновывается точка зрения о том, что, хотя при учете личности преступника надо иметь в виду и характер

совершенного преступления, пределами учета личности должны быть охвачены как те личностные свойства, которые связаны с совершенным преступлением непосредственно, так и такие личностные свойства, которые такой связи с актом преступного поведения не имеют. При этом необходимо учитывать как общественно отрицательно, так и общественно положительно оцениваемые черты личности подсудимого. Из числа личностных свойств, оцениваемых общественно отрицательно, могут быть учтены в качестве обстоятельств, отягчающих ответственность, лишь те, которые непосредственно предусмотрены в действующем уголовном законодательстве (ст. 38 УК ЭССР). Обстоятельствами, смягчающими ответственность, могут быть и такие положительно оцениваемые личностные свойства лица, совершившего преступление, которые в числе обстоятельств, смягчающих ответственность, в уголовном законодательстве не указаны.

В конце статьи автор предлагает, чтобы судьи в приговорах указывали конкретно, какие личностные свойства виновного учтены ими при назначении наказания, а не ограничивались бы при этом общей формулировкой об учете личности виновного.

HULIGAANSE AJENDI MÖISTEST JA HULIGAANSEL AJENDIL TOIMEPANDUD TAHTLIKU TAPMISE KVALIFITSEERIMISEST

Õigustead. kand. E. Raal

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

1. Tahtlik tapmine on raskeim isikuvastane kuritegu, mille vastu võitlemine on nõukogude õigusemõistmise organite tähtsaim ülesanne. Selle võitluse resultatiivsus nõuab tapmise õiget kvalifitseerimist, tahtliku tapmise üksikute liikide täpset piiritlemist ja nende eristamist lähedastest kuritegudest.

Erinevalt varem kehtinud seadusandlusest on Nõukogude liiduvabariikide kehtivates kriminaalkoodeksites huligaanne ajend otseselt ette nähtud tahtliku tapmise ühe raskendava koosseisulise asjaoluna ehk kvalifitseeritud koosseisu tunnusena (ENSV KrK § 101 p. 2 ja teiste liiduvabariikide kriminaalkoodeksite vastavad paragrahvid).

Huligaanne ajend kui tahtliku tapmise raskendav koosseisuline asjaolu oli Nõukogude kriminaalõiguses juba varem tuntud. Kuigi Vene NFSV 1922. a. kriminaalkoodeks (§ 142) ja Nõukogude liiduvabariikide 1926.—1935. a. kriminaalkoodeksid ei näinud ette huligaanset ajendit tapmise iseseisva kvalifitseeritud koosseisu tunnusena, kvalifitseeriti kohtupraktikas nimetatud ajendil toimepandud tapmist «muul madalal ajendil» tapmisena¹, mis tol ajal kehtinud seaduse järgi oli tahtliku tapmise üks raskendav koosseisuline asjaolu (Vene NFSV 1926. a. kriminaalkoodeksi § 136 lg. 1 p. «a» ja teiste liiduvabariikide kriminaalkoodeksite vastavad paragrahvid).²

Huligaanse ajendi fikseerimine kriminaalkoodeksis tahtliku tapmise kvalifitseeritud koosseisu tunnusena rõhutab selle tap-

¹ Vt. М. Шаргородский. Преступления против жизни и здоровья. М., 1947, стр. 180.

² Ukraina NSV 1927. a. kriminaalkoodeks nägi ette vastutuse huligaansel ajendil toimepandud tapmise eest §-s 70 lg. 3, mis moodustas huligaansuse kvalifitseeritud koosseisu.

mise liigi erilist ohtlikkust. Viimane on tingitud nii huligaanse ajendi olemusest kui ka sellel ajendil toimepandavate tapmistele levikust ja dünaamikast. Kohtupraktika analüüs ja kriminoloogilised uurimused näitavad, et huligaanne ajend on käesoleval ajal kõige sagedamini esinev tapmise motiiv;³ selle osatähtsus on tapmise muude motiividega võrreldes kasvanud.⁴

Raskendavatel asjaoludel toimepandud tapmise motiivide konkretiseerimine ning ammendav loetelu kriminaalkoodeksi erisosas ja huligaanse ajendi käsitlemine kvalifitseeritud koosseisu tunnusest nõuavad uurimis- ja kohtuorganeilt senisest suuremat tähelepanu tapmise tegelike motiivide tuvastamisel. Selleks et kvalifitseerida kuritegu huligaansel ajendil tapmisena, ei piisa üksnes selle väljaselgitamisest, et süüdlane tegutses madalal ajendil ja tapmise muud motiivid, mis on ette nähtud kvalifitseeritud koosseisu tunnustena, puuduvad, vaid igakord peab tuvastama, et süüdlane tappis just huligaansel ajendil. NSV Liidu Ülemkohus on põhjendatult juhtinud tähelepanu sellele, et huligaanse ajendi esinemine tapmisel ei järeldu sellest asjaolust, et tapmise muud motiivid ei ole tuvastatud.⁵

Huligaansel ajendil tapmise kvalifitseerimine on üsna komplitseeritud ja tekitab praktikas sageli suuri raskusi ning vaidlusi mitte ainult uurimis- ja kohtuorganite, vaid ka erinevate kohtu-

³ Nagu näitavad valikuurimise andmed, on NSV Liidus viimastel aastatel toime pandud huligaansel ajendil $\frac{1}{3}$ kõigist tahtlikest tapmistest (vt. Советская криминология. М., 1966, стр. 244; samuti Криминология. М., 1968, стр. 405). Sedasama kinnitavad ka kohalikud uurimused meie maa erinevates paikades. Nii pandi Rostovi oblastis 1961.—1962. a. kõigist tapmistest toime 41,7% huligaansel ajendil, Voroneži oblastis aga 1961. a. 20,7% ja 1962. a. 10,3% (vt. Э. Ф. П о б е г а й л о. Умышленные убийства и борьба с ними. Воронеж, 1965, стр. 69—70). 1966. a. pandi Tatars ANSV-s huligaansel ajendil toime 30% tahtlikest tapmistest (vt. Б. С. Волков. Мотив и квалификация преступлений. Изд. Казанского университета, 1968, стр. 71). Leningradis moodustasid 1963.—1964. a. huligaansel ajendil toimepandud tapmised 30—33% kõigist tahtlikest tapmistest (vt. Ю. Лукьянов. Сурово карать хулиганов. — «Известия» от 23 октября 1965). Suur on huligaansel ajendil toimepandud tapmistele erikaal ka Eesti NSV-s, moodustades 1962.—1964. a. 50—60%, 1965. a. aga 23% kõigist tahtlikest tapmistest raskendavaile asjaoludele (ENSV KrK § 101). 1967.—1968. a. pandi meie vabariigis huligaansel ajendil toime 13% kõigist tahtlikest tapmistest.

⁴ Sellist tendentsi täheldati kohtupraktikas juba enne Suurt Isamaasõda (vt. М. Шаргородский. Преступления против жизни и здоровья. М., 1947, стр. 172). Erinevatel aegadel läbiviidud mõningad uurimised tahtliku tapmise asjades näitavad, et huligaansel ajendil tapmine moodustas NSV Liidus kõigist tahtlikest tapmistest 1924. a. 3,2%, 1927. a. 3,2%, 1934. a. 27,8%, 1958. a. 20% ja 1964. a. 29,4% (vt. А. В. Наумов. Мотивы убийств. Автореферат кандидатской диссертации. Казань, 1967, стр. 12.).

⁵ Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924—1963. М., 1964, стр. 268.

instantside vahel. Nõukogude juriidilises kirjanduses on tapmist huligaansel ajendil käsitletud küll monograafilistes uurimustes ja muudes töodes, kuid sellele vaatamata on mitmed kvalifitseerimise seisukohalt olulised küsimused veel vähe läbi töötatud või jäänud diskuteeritavaks. Vähe on senini tähelepanu osutatud huligaansuse ja huligaansel ajendil tapmise erinevustele. Samuti pole saavutatud veel täielikku edu ka huligaansel ajendil tapmise koosseisu spetsiifika avamisel ja selgete kriteeriumide näitamisel selle kuriteo eristamiseks muudel ajenditel toimepandud tapmistest. Käesolevas artiklis käsitletakse mõningaid probleeme seoses huligaanse ajendi mõistega ja sellel ajendil toimepandud tapmise piiritlemist huligaansusest ning muudel madalatel ajenditel tapmisest, mis ei ole kvalifitseeritav tahtliku tapmisena raskendavail asjaoludel.

2. Huligaansel ajendil tapmisel väljendab süüdlane ilmset lugupidamatust ühiselu reeglite ja ühiskonna vastu kõige ohtlikumas vormis — teise inimese surma tahtliku põhjustamisena. Et huligaansus on Nõukogude kriminaalseadusandluses iseseisev kuritegu (ENSV KrK § 195), on mõned autorid asunud seisukohale, et huligaansel ajendil tapmine sisaldab ka huligaansuse tunnused.⁶ Seoses sellega on juriidilises kirjanduses huligaansel ajendil tapmise mõiste määratlemisel mõnikord lähtutud mitte huligaanse ajendi, vaid huligaansuse kui iseseisva kuriteo mõistest.⁷ Selle lähenedamine probleemile ei ole meie arvates põhjendatud. Täiesti õigesti märgib E. F. Pobegailo, et huligaanset ajendit kui teo motiivi ei või ära segada huligaansuse kui avaliku korra vastu suunatud kuriteoga.⁸ Samuti tuleb teha selget vahet huligaansuse ja huligaansel ajendil toimepandud tahtliku tapmise kui iseseisvate kuritegude vahel, mis erinevad teineteisest mitte ainult objekti ja objektiivse külje, vaid ka subjektiivse külje tunnuste alusel.

Vastavalt ENSV KrK §-le 195 lg. 1 on «huligaansus ühiskondliku (s.t. avaliku — E. R.) korra jäme rikkumine, mis väljendab ilmset lugupidamatust ühiskonna vastu». Huligaansel ajendil tahtlik tapmine kui isikuvastane kuritegu eeldab teise inimese

⁶ Vt. С. В. Бородин. Квалификация убийства по действующему законодательству. М., 1966, стр. 51.

⁷ Vt. Т. М. Кафаров. Некоторые вопросы ответственности за хулиганство по советскому уголовному праву. — «Труды сектора философии АН Азербайджанской ССР», т. IV (VIII). Баку, 1963, стр. 83, samuti ka М. К. Аниязнц. Ответственность за преступления против жизни по действующему законодательству союзных республик. М., 1964, стр. 88-89.

⁸ Э. Ф. Побегайло. Умышленные убийства и борьба с ними. Воронеж, 1965, стр. 106.

surma tahtlikku põhjustamist mitte seoses huligaansusega, vaid huligaansel motiivil. Vaatamata sellele, et nimetatud tapmised pannakse sageli toime süüdlaste poolt avaliku korra jämeda rikkumise käigus, kus kannatanu surma põhjustamine on varem asetleidnud huligaansete tegude finaalsiks, ei ole huligaansel ajendil tapmise koosseisuks nõutav, et surm põhjustataks alati seoses huligaansete tegudega. Kui süüdlane paneb vahetult enne tapmist toime huligaanseid tegusid, siis see iseenesest ei anna veel alust kvalifitseerida tema kuritegu huligaansel ajendil tapmisena. Võivad esineda juhud, kus isik söimab ja ähvardab kodanikke ning alustab nendega huligaansel ajendil kaklust, mille käigus lõpuks tapab ühe kannatanu, kuid mitte enam huligaansel ajendil, vaid tüli ja kakluse käigus tekkinud isiklikel motiividel. Selliseid tegusid tuleb kvalifitseerida kui mittehuligaansel ajendil tapmist ja huligaansust. Esineb nende kuritegude reaalkonkurents.⁹ Süüdlase varasemaid huligaanseid tegusid ei või antud juhul käsitada toimepandud tapmise vahetu põhjusena, nagu seda teeb B. S. Volkov.¹⁰ See tähendaks sisuliselt huligaanse teo samastamist huligaanse ajendiga, mis on väär.

Kui huligaansel ajendil tapmine moodustab avaliku korra jämeda rikkumisega ühe kuriteo, kvalifitseeritakse süüdlase tegu ainult ENSV KrK § 101 p. 2 järgi. Kuritegude ideaalkonkurentsi huligaansel ajendil tapmise ja huligaansuse puhul ei ole.¹¹ See põhimõte on otseselt väljendatud NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 1964. a. 22. detsembri määruses nr. 4 «Kohtupraktikast huligaansuse asjades»¹², kus öeldakse: «Huligaansusest raskemate kuritegude (tahtlik tapmine, üliiraske kehavigastuse tahtlik tekitamine jt.) toimepanemist huligaansel ajendil tuleb kvalifitseerida liiduvabariikide kriminaalkoodeksite vastavate paragrahvide järgi, mis näevad ette vastutuse nende raskemate kuritegude eest. Neid tegusid võib kvalifitseerida konkurentsisis huligaansusega ainult tingimusel, kui huligaansus ja teine raskem kuritegu, mis oli toime pandud huligaansel ajendil, kujutavad endast iseseisvaid, realselt konkureerivaid kuritegusid.»

3. Huligaansel ajendil tapmise koosseisu tuvastamisel tuleb silmas pidada ka seda, et antud kuriteo subjektiivse külje tunnused erinevad oluliselt huligaansuse subjektiivsest küljest.

⁹ Vt. «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1961, № 4, стр. 11.

¹⁰ Б. С. Волков. Мотив и квалификация преступлений. — Изд Казанского университета, 1968, стр. 75.

¹¹ Vt. И. С. Тишкевич. Некоторые вопросы квалификации убийств. — «Вопросы уголовного права и процесса», вып. 11, Минск, 1960, стр. 52.

¹² «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1965, № 1, стр. 7-8, п. 5.

Huligaansel ajendil tapmine, nagu huligaansuski, on tahtlik kuritegu. Kuid need kuriteod erinevad teineteisest tahtluse liiki-
de alusel. Huligaansel ajendil tapmine pannakse toime mitte
ainult otsese, vaid ka kaudse tahtlusega. Huligaansuse koosseis
eeldab aga meie arvates subjektiivsest küljest üksnes otsest taht-
lust.¹³ Huligaansel ajendil tapmise kui materiaalse kuriteo toime-
panemisel näeb süüdlane ette oma teo ühiskonnaohtlikku taga-
järge — kannatanu surma — ja soovib seda, või teadvalt mõnab
surma saabumist. Asjaolu, et antud kuriteo koosseisu tunnuseks
on teatav motiiv — huligaanne ajend, ei välista selle kuriteo toi-
mepanemise võimalust kaudse tahtlusega.¹⁴ Nõukogude juriidili-
ses kirjanduses väljendatud seisukoht, et kui motiiv on kuriteo
tunnuseks, siis kuritegu on toimepandav ainult otsese tahtlu-
sega,¹⁵ ei ole meie arvates põhjendatud. Samuti ei saa nõustuda
väitega, et kuriteo toimepanemisel kaudse tahtlusega ei saa olla
motiivi, sest selle kuriteo tagajärjed ei tulene ega määrata süüd-
lase teo motiividest.¹⁶ Ainult nendel juhtudel, kui kuriteokoos-
seisu tunnuseks on teatav eesmärk, ei ole selle kuriteo toimepa-
nemine võimalik kaudse tahtlusega. Kuriteo motiivi ei või aga
ära segada eesmärgiga.

Kuriteo motiiv on kuriteole viiv ajend. Ta näitab, miks süüd-
lane seadis endale teatava eesmärgi. Eesmärk on aga soovitud ta-
gajärg, mille saavutamiseks paneb isik toime kuriteo. Igal tahtli-

¹³ Viimati tähendatud seisukohta pooldavad kriminaalõiguslikus kirjanduses
paljud autorid. Vt. И. Г. Филановский, И. И. Солодкин. Борьба
с хулиганством. М., 1957, стр. 10; Советское уголовное право. Часть
особенная. Изд. Ленинградского университета. 1959, стр. 354—355;
А. В. Кузнецов. Хулиганство и борьба с ним. М., 1962, стр. 32;
П. С. Матышевский. Ответственность за преступления против
общественной безопасности, общественного порядка и здоровья насе-
ления. М., 1964, стр. 80; Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР
1960 г. Изд. Ленинградского университета, 1962, ст. 206 комм. 5 (стр. 351);
Уголовное право. Часть особенная. Изд. «Юридическая литература». М.,
1966, стр. 480; В. С. Волков. Осуд. теос, lk. 163—165; Уголовный кодекс
Эстонской ССР. Комментированное издание. Составитель И. Ребане.
Таллин, 1968, ст. 195 комм. 10 (стр. 458) jt.

¹⁴ Seda seisukohta pooldavad mitmed autorid. Vt. А. В. Наумов. Мотивы
убийств. Автореферат кандидатской диссертации. Казань, 1967, стр. 8;
самuti С. В. Бородин. Квалификация убийства по действующему за-
конодательству. М., 1966, стр. 54.

¹⁵ Vt. Советское уголовное право. Часть общая. — ВЮЗИ, М., 1966,
стр. 201.

¹⁶ Vt. П. Дагель. Понятие умысла в советском уголовном пра-
ве. — «Советская юстиция», 1966, № 20, стр. 19;

П. С. Дагель. Проблемы вины в советском уголовном праве.
Автореферат докторской диссертации. Л., 1969, стр. 16—17.

kul kuriteol on teatav motiiv,¹⁷ mille alusel tekivad süüdlasel mitmesugused eesmärgid, mis võivad kuuluda või ka mitte kuuluda antud kuriteo koosseisu. Kaudse tahtlusega tegutsemisel ei ole kuriteokoosseisu kuuluv ühiskonnaohtlik tagajärg süüdlase tegutsemise eesmärgiks ega ka mingi muu eesmärgi saavutamise vahendiks või etapiks. Ta ainult kaasneb nende tagajärgedega, mida süüdlane taotleb, kujutades endast seega vaid tema tegutsemise kõrvaltagajärge.¹⁸ Eesmärk, mida süüdlane kaudse tahtluse kõrval taotleb, võib olla nii kuritegelik kui ka mittekuritegelik. Esimesel juhul ei kuulu see eesmärk antud kuriteo koosseisu. Süüdlase teo tõttu saabub aga tagajärg, mis on antud kuriteo koosseisu tunnuseks ja mida ta reaalselt võimalikuna ette näeb ning teadvalt möönab.

Kaudse tahtlusega tapmise puhul võib ka huligaanne ajend olla teise isiku surma põhjustava teo motiiviks. Ehkki süüdlasel puudub sel juhul kannatanu tapmise eesmärk, ei hoi a surma saabumise tõenäolikkuse ettenägemine teda siiski tagasi teo toimepanemisest. Kujutades vajaliku konkreetsusega ette tema tegude ja kannatanu surma saabumise kausaalsust ja teadvalt mööndes surma saabumist kui üht reaalselt võimalust, käitub süüdlane ka kaudse tahtluse puhul motiveeritult. Kui süüdlast tõukasid surma põhjustanud tegude toimepanemisele huligaansed ajendid, siis surma suhtes kaudse tahtluse esinemisel on nad käsitletavad ka kogu kuriteo, kaasa arvatud tagajärg, motiividena.¹⁹ Kaudse tahtluse intellektuaalne moment annab alust lugeda süüdlase teo huligaanset motiivi ka selle tagajärje — surma põhjustamise motiiviks.

Järelikult on huligaansel ajendil tapmine võimalik mitte ainult otsese, vaid ka kaudse tahtlusega.

4. Teine olukord on tahtluse liikidega aga huligaansuse puhul. Et kehtiv kriminaalseadusandlus määratleb huligaansust tahtliku tegevusena, mis jämedalt rikub ühiskondlikku korda ja väljendab ilmset lugupidamatust ühiskonna vastu ega konkretiseeri huligaansuse koosseisu kirjeldamisel tahtluse liike, siis on mitmed

¹⁷ Vt. Курс советского уголовного права. Часть общая, т. 1. Изд. Ленинградского университета, 1968, стр. 441.

¹⁸ Vt. Уголовный кодекс Эстонской ССР. Комментированное издание. Составитель И. Ребане. Таллин, 1968, ст. 8 комм. 4 «а»; samuti П. С. Дагель. Проблемы вины в советском уголовном праве. Автореферат докторской диссертации. Л., 1969, стр 16—17.

¹⁹ Vt. А. В. Наумов. Мотивы убийства. Автореферат кандидатской диссертации. Казань, 1967, стр. 8. See seisukoht on leidnud tunnustamist ka kohtupraktikas, eriti aga seoses huligaansetel ajenditel transpordivahendi ohutu liiklemise eeskirjade rikkumisega toimepandud tapmist kvalifitseerimisel (vt. «Бюллетень Верховного Суда РСФСР», 1967, № 10, стр. 6).

autorid asunud seisukohale, et huligaansus on võimalik nii otsese kui ka kaudse tahtlusega.²⁰

See seisukoht ei ole meie arvates põhjendatud. Nagu teada, sõltub kuriteo subjektiivne külg, sealhulgas ka tahtluse liik, suurel määral koosseisu objektiivse külje konstruktsioonist. Kriminaalõiguse teoorias eristatakse objektiivse külje tunnuste alusel nn. materiaalseid ja formaalseid kuritegusid.²¹ Kuritegusid, mille koosseisu olemasoluks (kuriteo lõpuleviimiseks) on vajalik teatava kahjuliku tagajärje saabumine välismaailmas, nimetatakse materiaaleteks. Formaalleteks nimetatakse aga neid kuritegusid, mille koosseisu esinemiseks ei ole teatava kahjuliku tagajärje saabumine nõutav. Formaalse kuriteo moodustab ühiskonnaohtlik tegu kui niisugune, mida kriminaalseadus iseloomustab peamiselt teo objektiivse külje tunnuste abil.²²

Kui isik saab formaalsete kuritegude toimepanemisel aru oma teo välisest küljest ja selle ühiskonnaohtlikust iseloomust, tegutseb ta otsese tahtlusega. Järelikult on formaalsed kuriteod tahtlikena alati toime pandud otsese tahtlusega.

Silmas pidades huligaansuse koosseisu konstruktsiooni tuleb asuda seisukohale, et huligaansus on erinevalt huligaansel ajendil tapmisest mitte materiaalne, vaid formaalne kuritegu. Seda seisukohta on väljendanud paljud autorid.²³ Kuid kriminaalõigus-

²⁰ Vt. А. А. Пионтковский, В. Д. Меньшагин, В. М. Чхиквадзе. Курс советского уголовного права. Часть особенная, т. 2, М., 1959, стр. 514; Советское уголовное право. Часть особенная. Всесоюзный институт юридических наук Министерства Юстиции Союза СССР. М., 1951, стр. 388—389; П. Ф. Гришанин, В. А. Владимиров. Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. М., 1962, стр. 9; Научно-практический комментарий Уголовного кодекса РСФСР. Отв. ред. Б. С. Никифоров. М., 1963, ст. 206 комм. 4; Уголовное право. Часть особенная. Высшая школа Министерства охраны общественного порядка СССР. М., 1963, стр. 470—471; П. Дагель. Субъективная сторона хулиганства. — «Советская юстиция», 1968, № 5, стр. 19; jt.

²¹ Et sellise liigituse aluseks on kuriteo koosseisude erinev konstruktsioon, siis peavad mõned autorid õigemaks kõnelda kuriteo materiaaletest ja kuriteo formaalsetest koosseisudest (vt. А. С. Михлин. Последствия преступления. М., 1969, стр. 28—29.).

²² Kuritegude liigitamine materiaaleteks ja formaalleteks on leidnud nõukogude kriminaalõiguse teoorias peaaegu üldist tunnustamist. Erineval seisukohal antud küsimuses oli А. N. Trainin, kes sellist liigitust eitas ja püüdis näidata, et kahjulik tagajärg on iga kuriteo koosseisu vajalikuks elemendiks (vt. А. Н. Трайнин. Общее учение о составе преступления. М., 1957, стр. 138 jt.).

²³ Vt. H. Kadari, E. Raal, I. Rebane. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Tallinn, 1963, lk. 189; П. С. Матышевский. Ответственность за преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. М., 1964, стр. 80; А. С. Михлин. Последствия преступления. М., 1969, стр. 34; jt.

likus kirjanduses on avaldatud ka vastupidist arvamust. Nii väidab P. Dagel, et ühiskondliku korra jäme rikkumine ei iseloomusta huligaansuse puhul mitte ainult tegu, vaid ennekõike selle kuriteo ühiskonnaohtlikku tagajärge. Pidades ühiskondliku korra jämedat rikkumist huligaansuse tagajärjeks, vaatleb ta huligaansust materiaalse kuriteona, mille toimepanemisel võib süüdlasel esineda nii otsene kui ka kaudne tahtlus.²⁴

Selline seisukoht ei ole aga meie arvates põhjendatud. Huligaansuse koosseisuks pole vaja kahjuliku tagajärje saabumist. Ühiskondliku korra jämeda rikkumise fakt ise moodustab lõpuleviidud kuriteo. Nagu iga kuritegu, nii ründab ka huligaansus kriminaalseadusega kaitstud ühiskondlikke suhteid, s.t. tekitab neile teatavat kahju. Kuid huligaansuse kahjulikud tagajärjed on väljaspool kuriteokoosseisu ja süüdlase subjektiiv-psüühilisest suhtumisest nendesse tagajärgedesse ei olene süü vorm ega tahtluse liik. Ühiskondliku korra jämeda rikkumise samaaegne käsitlemine teo ja tagajärjena kui huligaansuse koosseisu tunnustena tähendab aga põhjuse ning tagajärje meelevaldset samastamist, mis on väär.

5. Nõukogude juriidilises kirjanduses on leidnud laialdast tunnustamist seisukoht, et samuti nagu huligaansel ajendil tapmise, nii on ka huligaansuse spetsiifiliseks tunnuseks huligaanne motiiv.²⁵ «Ilma huligaanse motiivita ei saa olla ka huligaanseid tegusid», kirjutab B. S. Volkov.²⁶ Sellest põhimõttest lähtudes on huligaansuse piiritletav teistest lähedastest kuritegudest, nagu kehavigastuse tahtlikust tekitamisest, vägivallategudest isiku kallal jt. ainult kuriteo toimepanemise motiivi alusel. Seda seisukohta peeti õigeks ka NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 1939. a. 29. aprilli juhendavas määruses «Kohtupraktikast huligaansuse asjades», mille punktis 2 märgiti: «Selliseid tegusid (s.t. loomist, peksmist ja muid vägivallategusid isiku kallal, kehavi-

²⁴ П. Дагель. Субъективная сторона хулиганства. — «Советская юстиция», 1968, № 5, стр. 19.

²⁵ В. С. Бородин. Значение мотива преступления. — «Советская юстиция», 1962, № 6, стр. 24; Н. В. Кузнецов. Хулиганство и борьба с ним. М., 1962, стр. 37; П. С. Матышевский. Ответственность за преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. М., 1964, стр. 80; И. Н. Даньшин. О мотивах хулиганства. — «Правоведение», 1965, № 2, стр. 170; Ю. М. Лившиц. Общественная опасность хулиганства. Автореферат кандидатской диссертации. Тарту, 1964, стр. 10; Н. Т. Куц. Уголовно-правовая борьба с хулиганством. Автореферат кандидатской диссертации. Киев, 1965, стр. 7; П. Дагель. Субъективная сторона хулиганства. — «Советская юстиция», 1968, № 5, стр. 20 jt.

²⁶ Б. С. Волков. Мотив и квалификация преступлений. Изд. Казанского университета, 1968, стр. 152.

gastuse tekitamist, solvamist — E. R.) võib huligaansusena kvalifitseerida ainult sel juhul, kui on kindlaks tehtud, et need teod on toime pandud ulakusest eesmärgiga avaldada ilmset lugupidamatust ühiskonna vastu, mitte aga siis, kui nende aluseks olid motiivid, mis on seotud süüdlase ja kannatanu isiklike vastastikkuste vahekordadega.²⁷

Elu aga näitas, et lähtumine üksnes teo toimepanemise motiivist ei võimalda alati õigesti huligaansust teistest lähedastest kuritegudest eristada. Praktikas tekkis raskusi eriti avalikes kohtades isiklikel motiividel toimepandud peksmiste ja muude vägivaldtegevuste, samuti kehavigastuste tekitamise kvalifitseerimisel, kui süüdlane rikkus sealjuures ka jämedalt avalikku korda ja näitas ilmset lugupidamatust ühiskonna vastu. Nende raskuste ületamiseks ja vigade vältimiseks kohtupraktikas muutis NSV Liidu Ülemkohtu pleenum 1953. a. 20. märtsil eespool nimetatud 1939. a. juhendava määruse punkti 2, kus tõlgendati huligaansuse subjektiivset külge liiga kitsalt.²⁸ Pleenumi määruse uue redaktsiooni kohaselt tuli kohtuil huligaansuse eristamisel teistest lähedastest kuritegudest arvestada süüdlase tahtluse sisu, teo motiivi ja selle toimepanemise asjaolusid.

Põhimõte, et huligaansuse koosseisu tuvastamisel tuleb arvestada nii teo motiive kui ka selle toimepanemise objektiivseid asjaolusid, leiab selgelt väljendamist ka NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 1964. a. 22. detsembri määruses nr. 17, mis kehtib täienduste ja muudatustega käesoleva ajani. Nimetatud määruse punktis 4 öeldakse: «Kohtud peavad huligaansust eristama teistest kuritegudest, olenevalt süüdlase tahtluse sisust suunitlusest, tema tegude motiividest ning eesmärkidest ja teo toimepanemise asjaoludest.»²⁹

Huligaansus väljendub sageli kodanike solvamises, peksmises, neile kerge või isegi raske kehavigastuse tahtlikus tekitamises. Selliste tegude toimepanemist huligaansel ajendil kvalifitseeritakse huligaansusena, sest nendel juhtudel väljendab süüdlane ka ilmset lugupidamatust ühiskonna vastu tervikuna. Kuid samast määrusest ilmneb ka selgesti, et solvamist, peksmist, kerge või raske kehavigastuse tekitamist isiklikel motiividel ei tule alati kvalifitseerida isikuvastaste kuritegudena. Neid tuleb mõnikord kvalifitseerida ka huligaansusena, kuid seda ainult siis, kui need teod olid seotud avaliku korra jämeda rikkumisega ja väljendasid ilmset lugupidamatust ühiskonna suhtes.

²⁷ NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi kehtivate määruste kogu. 1924—1951. a., Tallinn, 1953, lk. 48.

²⁸ Vt. Сборник действующих постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924—1957 гг., М., 1958, стр. 39.

²⁹ «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1965, № 1, стр. 7.

Järelikult ei ole huligaanne motiiv huligaansuse obligatoorseks tunnuseks, ehkki valdav enamus huligaansusena kvalifitseeritavaist tegudest pannakse toime nimetatud ajendeil.

Nõustuda tuleb meie arvates autoritega, kes asuvad seisukohal, et kehtiva kriminaalõiguse järgi on huligaansus toimepandav mitte ainult huligaansel ajendil, vaid ka muudel motiividel.³⁰ Huligaansuse kõigi muude vajalike tunnuste esinemisel ei välista huligaanse ajendi puudumine süüdlase tegude kvalifitseerimist huligaansusena.³¹ Solvamist, peksmist, kerge või raske kehavigastuse tahtlikku tekitamist mittehuligaansetel motiividel tuleb samuti kvalifitseerida huligaansusena, kui nende tegude toimepanemine oli ühtlasi ka huligaansuse avaldusvormiks, s.t. avaliku korra jämedaks rikkumiseks ja ilmse lugupidamatuse väljenduseks ühiskonna vastu. Kui nende tegude puhul ei esine avaliku korra tahtlikku jämedat rikkumist ja ilmset lugupidamatust ühiskonna vastu, siis puudub huligaansuse koosseis ja neid tegusid tuleb kvalifitseerida isikuvastaste kuritegude vastavate paragrahvide järgi. Seda põhimõtet toonitatakse veel kord NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 1966. a. 3. detsembri määruse nr. 8 punktis 4.³² See seisukoht on leidnud tunnustamist nii NSV Liidu Ülemkohtu kui ka Eesti NSV Ülemkohtu hilisemas praktikas konkreetsete asjade läbivaatamisel.³³

Huligaansuse iseloomulik tunnus — ilmne lugupidamatus ühiskonna vastu — võib väljenduda nii huligaanses motiivis kui ka teo toimepanemise konkreetsetes asjaoludes (avalik koht, teiste isikute juuresolek jne.) ja süüdlase tahtluse sisus.

Teiste isikute juuresolekul ning tajumisel kannatanu sõimamine, peksmine või tema kallal muude vägivallategude toimepanemine, samuti talle kehavigastuse tekitamine selliselt, et süüdlane tahtlikult rikub jämedalt avalikku korda, annab tunnistust ka tema ilmsest lugupidamatusest ühiskonna vastu. Ajendatuna isiklikest motiividest ja teades, et vägivallategudega kannatanu kallal teiste inimeste juuresolekul rikub ta jämedalt avalikku korda, kuid sellele vaatamata ikkagi nii käitub, avaldab süüdlane

³⁰ Vt. И. С. Н о й. О понятии состава хулиганства. — Уч. зап. Саратовского юридического института. Саратов, 1957, стр. 188—189; П. Ф. Гришанин, В. А. Владимиров. Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. М., 1960, стр. 9; Ю. А. Краси ков. Хулиганство, его сущность, причины и профилактика. Автореферат кандидатской диссертации. Саратов, 1966, стр. 9; jt.

³¹ Т. М. Кафаров. Борьба с хулиганством по уголовному законодательству Азербайджанской ССР. Автореферат кандидатской диссертации. Баку, 1963, стр. 14.

³² «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1966, № 6, стр. 10.

³³ Vt. «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1968, № 6, стр. 22—23.

ilmset lugupidamatust ühiskonna vastu. Ta rikub tahtlikult (otsese tahtlusega) avalikku korda, ehkki tema eesmärgiks ei olnud mitte lugupidamatuse avaldamine ühiskonna suhtes, vaid kannatanuga isiklike «arvete õiendamine». Antud juhul on aga süüdlase käitumises kõik huligaansuse koosseisu tunnused ja seepärast tuleb selliseid tegusid kvalifitseerida huligaansusena, olenemata sellest, et teda tõukasid nende toimepanemisele mitte huligaansed ajendid, vaid isiklik vihavaen, kättemaks, armukadedus vms. motiivid.

Autorid, kes loevad huligaanset motiivi huligaansuse koosseisu obligatoorseks tunnuseks, satuvad ilmsesse vastuollu mitte ainult huligaansuse määratlusega kehtivas seadusandluses, vaid ka NSV Liidu Ülemkohtu suunavate juhistega huligaansuse ja isikuvas-taste kuritegude piiritlemise küsimuses ning viimaste aastate kohtupraktikaga, kus huligaansusena kvalifitseeritakse ka isikli- kel motiividel toimepandud isikuvastast vägivalda, kui sellega jämedalt rikutakse avalikku korda ja näidatakse üles ilmset lugu- pidamatust ühiskonna vastu.

Oma põhiteesi õigustamiseks ja tähendatud vastuolust pääse- miseks on mitmed autorid püüdnud näidata, et nendel juhtudel, kui isiklikel ajendeil toimepandud tegudega rikutakse jämedalt avalikku korda, on alati tegemist ka huligaansete mo- tiividega, kuna süüdlane väljendab ilmset lugupidamatust ühiskonna vastu. Antud juhul esinevat isiklike ja huligaansete motiivide nn. konkurents,³⁴ mis andvat alust kvalifitseerida neid tegusid huligaansusena.

Milline on ülaltähendatud juhtudel isiklike ja huligaansete ajendite vahekord ja osatähtsus süüdlase käitumise motivatsi- oonis, selles pole ka nimetatud seisukoha pooldajate endi keskel üksmeelt. Nii näiteks asub P. Dagel seisukohal, et süüdlase teo kvalifitseerimine huligaansusena on võimalik ainult siis, kui isiklikele motiividele liituvad huligaansed motiivid, mis ajenda- sid süüdlast tegutsema sellisel viisil, et ta jämedalt rikub ava- likku korda.³⁵

I. Danšin, püüdes vähendada isiklike motiivide osatähtsust käitumise motivatsioonis, nimetab neid avaliku korra rikkumist ajendavaiks stiimuleiks, mis hiljem kasvavat üle huligaanseteks motiivideks. Ta märgib, et kättemaks, armukadedus, viha ja teis- sed madalad motiivid võivad küll teataval määral kaasneda huli-

³⁴ Inimene on niivõrd keerulise psüühilise struktuuriga ja niivõrd erinevates suhetes keskkonnaga, et kunagi ei saavat väita, et tema tegu on toime pandud ainult ühel motiivil, kirjutab B. Volkov (vt. Конкуренция мотивов и квалификация преступлений. — «Советская юстиция», 1968, № 20, стр. 15).

³⁵ П. Дегель. Субъективная сторона хулиганства. — «Советская юстиция», 1968, № 5, стр. 20.

gaansete motiividega, kuid nad ei muutuvat kunagi domineeri-vaiks. Nende motiivide vahekord olevat selline, et huligaansuse toimepanemisel olevat ülekaalus huligaansed motiivid, mis absorbeerivat kõik teised sealjuures tekkinud motiivid.³⁶ Seevastu B. S. Volkov, käsitledes motiivide nn. konkurentsi probleemi, peab täiesti võimalikuks, et huligaansed ja teised motiivid, mis ei ole seotud süüdlase ja kannatanu isiklike vahekordadega, võivad ka isiklike motiive täiendada, muutumata sealjuures domineeri-vaiks.³⁷

Kuriteo motiivide, sealhulgas ka huligaansete ja isiklike motiivide nn. konkurentsi probleem vajab põhjalikumat käsitlemist, kui see on võimalik käesolevas artiklis. Sellepärast puudutame siinkohal vaid selle probleemi mõnda aspekti, mis on vaadeldava küsimuse seisukohalt eriti huvipakkuv.

Inimese tegevuse motiividele on iseloomulik suur mitmekesisus. Ka kuriteo toimepanemise otsustusele võib eelneda äge motiivide võitlus. Kas sellest aga järeldub, et teatav konkreetne kuritegu (näiteks huligaansus) on sageli esile kutsutud mitte ühest, vaid mitmest üksteist mitteväljastavast motiivist, nagu väidavad ülaltähendatud autorid, see on üsna vaieldav. Vastus küsimusele sõltub meie arvates suurel määral ka sellest, milline sisu antakse motiivi mõistele psühholoogias.

Tuntud nõukogude psühholoog D. N. Uznadze, lähtudes sellest, et motiivil on täita see osa, et ta asendab ühe käitumise teisega, subjektile vähem vastuvõetava enam vastuvõetavaga, peab täiesti alusetuks kõnelda motiivide võitlusest ning ühe ja sama käitumise pro ja contra motiivide kokkupõrkest. Ta kirjutab: «Õigem oleks öelda, et on olemas niisama palju tegusid kui motiive, mis annavad neile mõtte ja tähenduse.³⁸ Järelikult ei ole õige kõnelda ka huligaansuse puhul isiklike ja huligaansete motiivide koosesinemisest.

Kui lähtudagi vastupidisest seisukohast, mille järgi mitu motiivi kutsuvad esile ühe kuriteo, siis tuleb eristada, nagu toonitatakse juriidilises ja psühholoogiaalases kirjanduses, peamist motiivi mittepeamistest ehk teisejärgulistest motiividest. Mitmesuguste motiivide hulgast, mis stimuleerivad keerukat tegevust, eralduvad alati motiivid, mis etendavad juhtivat osa.»³⁹

³⁶ Vt. И. Н. Даньшин. О мотивах хулиганства. — «Правоведение». 1965, № 2, стр. 172.

³⁷ Vt. Б. С. Волков. Мотив и квалификация преступлений. Изд. Казанского университета, 1968, стр. 18.

³⁸ Д. Н. Узнадзе. Психологические исследования. Изд. «Наука», М., 1966, стр. 403.

³⁹ Психология. Учебник для педагогических институтов. М., 1962, стр. 372.

Seoses sellega tekib aga küsimus, kas on õige lugeda peamiseks huligaanset motiivi siis, kui süüdlane armukadeduse või muul isiklikul motiivil alustab «arvete õiendamist» kannatanuga näiteks kinofilmi demonstreerimise ajal, lööb ja peksab teda, hoolimata avalikust kohast ja teiste isikute juuresolekust. Meie arvates on sellistel juhtudel süüdlase käitumine allutatud mitte huligaansele, vaid isiklikule motiivile, sest viimane määrab tema tegude mõtte ja eesmärgi, milleks on isiklik «arvete õiendamine», mitte aga ilmne lugupidamatus ühiskonna vastu. Et antud juhul süüdlase eesmärk ei muutu teo toimepanemise kestel, siis puudub ka alus kõnelda isikliku motiivi ülekasvamisest huligaanseks motiiviks, nagu väidavad mõned autorid.⁴⁰ Sellistel juhtudel on pigem tegemist, nagu õigesti märgivad I. I. Solodkin ja I. G. Filanovskii, otseste tahtlusega isikuvastase kuriteo ülekasvamisest otseste tahtlusega avaliku korra rikkumiseks, s.t. huligaansuseks.⁴¹

Seega erinevalt ENSV KrK §-s 101 p. 2 ettenähtud kuriteost ei ole huligaanne motiiv huligaansuse koosseisu obligatoorseks tunnuseks.

6. Huligaansel ajendil tapmise õige kvalifitseerimine nõuab nende asjaolude tuvastamist, mida eeldab huligaanne motiiv. See ei ole aga võimalik ilma viimase sisu avamata. Selleks on kõigepealt tarvis tuua mõningat selgust terminoloogiasse.

ENSV KrK §-s 101 p. 2 ja teiste liiduvabariikide kriminaalkoodeksite vastavais sätetes kõneldakse tapmise toimepanemisest mitte «huligaansetel motiividel», vaid «huligaansetel ajenditel». Filosoofilises, psühholoogia- ja kriminoloogiaalases kirjanduses tehakse vahet «motiivi» ja «ajendi» vahel. Motiivi all mõeldakse seesmist, n.-ö. liikumapanevat stiimulit isiku teadvuses, ajendi all aga välist, juhuslikku laadi nähtust, mis annab tõuke motiivi vallandumiseks. Motiiv on järelikult isiku psüühikas formeerunud käitumise põhjus, mille avaldumist võivad mõjutada (või ka mitte mõjutada) antud põhjusliku ahela suhtes välised nähtused kui vallandavad (ehk lahtipäästvad) põhjused. Viimaseid nimetataksegi filosoofilises kirjanduses ajendeiks.⁴²

Nõukogude kriminoloogias käsitletakse kuriteo toimepanemise

⁴⁰ Vt. И. Н. Даньшин. О мотивах хулиганства. — «Правоведение», 1965 № 2, стр. 173.

⁴¹ Vt. И. И. Солодкин, И. Г. Филановский. Основные вопросы борьбы с хулиганством. — «Советское государство и право», 1956, № 3, стр. 109.

⁴² «Vallandav põhjus on siin kvalitatiivselt tähtsusetuks lülis nähtuse määravais põhjuslikes ahelais...», kirjutab M. Makarov. «Ta on põhjuseks mitte tekkinud peamise tulemuse suhtes, vaid tulemust väljakutsuva põhjuse toime alguse suhtes...» (vt. M. Makarov. Materialistliku dialektika kategooriad. Tallinn, 1963, lk. 130).

ajenditena (поводами) selliseid süüdlase suhtes väliseid asjaolusid, mis kutsuvad temas esile otsustuse ühiskonnaohtliku teo toimepanemiseks.⁴³

Kriminaalseadusandluses kasutatakse terminit «ajend» laiemas tähenduses kui kirjanduses. Nii peetakse ENSV KrK-s silmas huligaanse ajendi all ennekõike kuriteo toimepanemise teata-vaid motive. Kuid ajendi mõiste hõlmab ka motiivi vallandavad välised asjaolud, mis teo toimepanemise puhul esinevad või võivad esineda.

Milline on huligaanse motiivi sisu ja olemus, sellele ei ole kerge anda ammendavat vastust. Kuni viimase ajani pole nõukogude psühholoogias kahjuks välja töötatud käitumise motiivide teaduslikku klassifikatsiooni, mis hõlbustaks üksikute motiivide, sealhulgas huligaanse motiivi sisu lahtimõtestamist.⁴⁴

Silmas pidades ENSV KrK üld- ja eriosa vastavaid sätteid (§-d 37, 38, 101, 103, 104 jt.) võib kuriteo motiive liigitada madala iseloomuga ja madala iseloomuta motiivideks. Huligaanse ajend kuulub esimeste liiki. Ka nõukogude juriidilises kirjanduses soovitatud käitumise motiivide klassifikatsioonides käsitletakse huligaanset ajendit ühe madala motiivina, ehkki sellised klassifikatsioonid aitavad vähe kaasa huligaanse ajendi olemuse sügavamaks mõistmiseks.⁴⁵

Arvates motiivi mõistesse ennekõike selle, mis on seotud isiku käitumise sisemise determineeritusega, tuleb huligaanset ajendit käsitada tapmise toimepanemisel selle kuriteo subjektiivse põhjuse- na. Huligaanse käitumise spetsiifiliseks tunnuseks, nagu ees- pool selgus, on süüdlase ilmne lugupidamatus ühiskonna vastu. Huligaansel ajendil tapmise korral stimuleerib süüdlast mitte kannatanuga isiklike suhete pinnal kujunenud motiiv, vaid mingi

⁴³ Vt. Советская криминология. М., 1966, стр. 100. Vene keeles tähistatakse mõistet ajend (vallandav põhjus) sageli terminiga «побуждение» ja «повод», kuigi filosoofilises kirjanduses kasutatakse terminit «повод» ka kitsamas mõttes, s.t. «ettekavatsetud tegevuse otsitud aluse» või «ettekääde» tähenduses (vt. M. Макаров. Осунд. teos, lk. 131).

⁴⁴ Vt. П. М. Яковсон. Психологические проблемы мотивации поведения человека. М., 1969, стр. 175—176.

⁴⁵ Nõukogude kriminaalõigusealases kirjanduses klassifitseeris kuriteo motiive esmakordselt A. Gertsenson (vt. А. А. Герцензон. Уголовное право. Общая часть. М., 1948, стр. 343—344). Viimastel aastatel on motiive üksikasjalikumalt klassifitseerinud E. V. Harazisvili, liigitades neid järgmiselt: 1) motiivid, mis on seotud ideeliste nähtustega ja 2) ainelise iseloomuga motiivid. Esimesed jagunevad ühiskondlikeks ja isikliku iseloomuga motiivideks, viimased omakorda aga madalateks ja mittemadalateks motiivideks. Liigitades madalad motiivid egoistlikeks ja omakasulisteks, arvab autor esimeste hulka lugupidamatuse ja sellega ühtlasi ka huligaanse ajendi (vt. Б. В. Харацишвили. Вопросы мотива поведения преступника в советском праве. Тбилиси, 1963, стр. 58—63.).

muu madal motiiv, mis antud konkreetseis tingimusi iseloomustab tema jämedat hoolimatust ja ilmset lugupidamatust inimese vastu üldse ning ühiskonna vastu eriti. Selliseks motiiviks võib olla mitte ainult ulakus (озорство), vaid ka muu madal motiiv, nagu püüd demonstreerida joodiku uljust, toorest jõudu või oma metsikuid harjumusi; väljendada erilise jõhkruisega füüsilist üleolekut teistest, näidata. et «minule on kõik lubatud», või «teised mullé ei loe midagi» jne. Huligaanne ajend ei ole mingi üks motiiv, vaid terve grupp teatavaid madalaid huligaanse iseloomuga motiive, mis konkreetseis tingimusi kutsuvad süüdlases esile otsustuse väljendada oma tegudega lugupidamatust ühiskonna vastu.⁴⁶ Järelikult on huligaanne ajend oma olemuselt heteroogenne motiiv.

Nõukogude kriminaalõiguslikus kirjanduses on juhitud õigesti tähelepanu huligaanse ajendi mõningatele teistele iseärasustele, mida tuleb silmas pidada ka tahtliku tapmise kvalifitseerimisel.

Huligaanne motiiv formeerub suhteliselt kiiresti ja ilma eriliste pro ja contra motiivide võitluseta. Süüdlane paneb kuriteo toime ilma pikema psühholoogilise ettevalmistuseta.

Huligaanse motiivi puhul võib tegu aset leida iga tühise välise tõuke mõjul või isegi ilma selleta. Seda huligaanse ajendi iseärasust nimetatakse mõnikord «motiivi tühisuseks».⁴⁷

Huligaanse ajendi nimetatud iseärasustega on seletatav ka see asjaolu, et huligaansel ajendil tapmisel osutuvad kannatanuiks sageli süüdlasele täiesti võõrad isikud, kes oma initsiatiivil ei astunud temaga enne kuriteo toimepanemist mingisugusesse kontakti. Kuid huligaanse ajendi esinemine ei ole välistatud ka siis, kui kannatanu täiesti õiguspärane tegu vallandab süüdlases huligaansed motiivid.

7. Tahtliku tapmise õigeks kvalifitseerimiseks on hädavajalik püüdnud huligaanset ajendit teisest madalast motiivist — k ä t t e m a k s u s t. Erinevalt varem kehtinud kriminaalseadusandlusest käsitleb Nõukogude kehtiv kriminaalseadusandlus tapmist isiklike suhete pinnal tekkinud kättemaksu ajendil (motiivil)⁴⁸ mitte raskendavalt asjaoludel tahtliku

⁴⁶ Seda seisukohta pooldavad paljud autorid (vt. Б. С. Волков. Мотив и квалификация преступлений. Изд. Казанского университета, 1968, стр. 145; И. Н. Даньшин. Осуд. artikkel, lk. 172; П. Дагель. Субъективная сторона хулиганства. — «Советская юстиция», 1968, № 5, стр. 20, jt.).

⁴⁷ Vt. И. Н. Даньшин. Осуд. artikkel, lk. 174.

⁴⁸ Tapmine kättemaksuks kannatanu teenistusliku või ühiskondliku tegevuse eest on kehtiva kriminaalseadusandluse järgi tahtlik tapmine raskendavalt asjaoludel (ENSV KrK § 101 p. 4), kuid seda kuriteo koosseisu käesolevas artiklis ei käsitleta.

tapmisena, vaid raskendavate ja kergendavate asjaoludeta tahtliku tapmisena (ENSV KrK § 100). Sellepärast on huligaanse ja kättemaksu ajendi eristamisel suur praktiline tähtsus tapmisasjade kvalifitseerimisel.

Kriminaalõiguslikus kirjanduses iseloomustatakse isiklike suhete pinnal tekkinud kättemaksu motiivi tavaliselt kui püüdu saada rahuldust tekitatud halbuse — solvangu, ülekohtu või muude tegude (mitte üksnes õigusvastaste) eest, mis olid suunatud süüdlase enda või tema lähedaste isikute vastu.⁴⁹ Kättemaksu ajendil tapmisele eelneb tihti (kuigi mitte alati) süüdlase ilmne vaen ja isiklik viha kannatanu vastu.⁵⁰ Kui kättemaksu motiiv kujunes kannatanu õigusvastase või amoraalse teoga põhjustatud materiaalse või moraalse kahju tõttu, siis on kättemaks süüdlase seisukohalt isegi teataval määral õigustatav, kuivõrd kahjustati tema olulisi huve.

Huligaansel ja kättemaksu ajendil tapmise piiritlemise raskused tekivad praktiliselt harilikult siis, kui tapmisele vahetult eelnes teatava mitteolulise kahju või ebameeldivuse tekitamine süüdlasele, näiteks tühise materiaalse kahju põhjustamine, tema soovi täitmata jätmine, talle kannatanu poolt märkuse tegemine jooanud oleku või ebasünda käitumise pärast jne.

Kas tapmine pannakse sellistel juhtudel toime kättemaksuna kannatanule või juhindub süüdlane huligaansetest motiividest, selle küsimuse lahendamiseks soovitatakse kriminaalõiguslikus kirjanduses võrrelda kannatanu poolt süüdlase huvide rikkumise ulatust ja süüdlasele tekitatud kahju suurust antud tagajärje — surma põhjustamisega. Nii asub E. F. Pobegailo seisukohal, et juhul, kui ilmneb terav mittevastavus kannatanu enda käitumise kui kuriteo vahetu ajendi ja tagajärje vahel, on tapmine toime pandud huligaansel ajendil, sest tapmine on mitteadekvaatseks vastuseks kannatanu käitumisele.⁵¹ Samal seisukohal on ka M. K. Anijants⁵² ja N. I. Zagorodnikov.⁵³

Nimetatud seisukohtadega tuleb põhimõtteliselt nõustuda. Kannatanu tapmine kui vastus tühisele välisele impulsile ei näita,

⁴⁹ Vt. Б. С. Волков. Мотив и квалификация преступлений. Изд. Казанского университета, 1968, стр. 90.

⁵⁰ Vt. С. В. Бородин. Рассмотрение судом уголовных дел об убийствах. М., 1964, стр. 180.

⁵¹ Vt. Э. Ф. Побегайло. Умышленные убийства и борьба с ними. Воронеж, 1965, стр. 104.

⁵² Vt. М. К. Анианц. Ответственность за преступления против жизни по действующему законодательству союзных республик. М., 1964, стр. 89.

⁵³ Vt. Н. И. Загородников. Преступления против жизни по советскому уголовному праву. М., 1961, стр. 127.

et süüdlase motiiviks oli püüd saada rahuldust talle tekitatud halbuse eest. Tapmise sisemiseks stiimuliks võivad käesolevatel juhtudel olla ennekõike püüd demonstreerida oma jõhkrat üleolekut, soov näidata: «mulle on kõik lubatud» jt. sellised motiivid, mis oma iseloomult on huligaansed. Kannatanu käitumine vahetult enne surma põhjustamist on vaid selliste stiimulite ja süüdlases akumulbeerunud viha vallandamise impulsiks või mõnel juhul ainult ettekäändeks, kannatanu ise aga tema egoistlike tujude ja kapriiside rahuldamise juhuslikuks objektiks.

Kohtupraktikast ilmneb, et huligaansel ajendil tapmise motiivatsioon näib sageli olevat üsna segane, ebaloogiline või isegi veider. See on saanud aluseks väitele, nagu oleks süüdlase tegu mõnikord huligaansel ajendil tapmisel erinevalt kättemaksu ajendil tapmisest motiivitu. See ei ole aga nii. Ka antud kuriteol on oma seesmine põhjendus. Kuid huligaansel motiivil pole tavaliselt väliseid vahetuid põhjusi, mis oluliselt puudutaksid süüdlase huve. Tihti puuduvad sellised välised impulsid üldse. Rünne elu vastu kujutab endast sageli kurjategija afekteeritud pinget (tigiduse, pahameele, tusatuju jne.) «tühjakslaadimist» juhusliku isiku kallal ja mitte nende kallal, kes seda pinget olid põhjustanud.⁵⁴

Kuid mitte alati ei ole võimalik huligaansel ajendil tapmist eristada kättemaksu ajendil tapmisest üksnes teo toimepanemise välise ajendi alusel. Välise ajendi iseloomu saab nende kuritegude piiritlemise aluseks võtta reeglina siis, kui otsustus kuriteo toimepanemiseks kujunes kannatanu sellisest käitumisest, mis vahetult eelnes tapmisele. Kuid kuriteo toimepanemine võib olla seoses ka süüdlase ja kannatanu isiklike konfliktidega, mis ulatuvad kaugemasse minevikku kui tapmisele vahetult eelnevad sündmused. Sel juhul ei saa tapmise motiivide sisu üle otsustada ainult süüdlase käitumise vahetu ajendi või tapmise ettekäände järgi, vaid tuleb silmas pidada ka kuriteo toimepanemise muid asjaolusid, nagu teoviisi, selle toimepanemise konkreetset olukorda, süüdlase ja kannatanu isiklikku vahekorda jne.

Kod. Z. ja N., olles lähetatud Tartu rajooni tee-ehitusele, hakkasid ühel hommikul tööseisaku ajal tarvitama kod. E. elukohas alkoholi. Jäänud purju, noris Z. töökaaslasega tüli ja püüdis teda lüüa. N., olles temast jõult tugevam, tõrjus kallaletungi tagasi, põhjustades talle füüsilist valu. Korteriomanikul õnnestus Z-d rahustada ja tüli lõppes. Jätkati joomist. Kui Z. hakkas viimaks E. juurest lahkuma, ütles N. Z-le, et ta enam niipalju ei

⁵⁴ Vt. ka О. Е. Фрейеров. «Мотивация» общественно опасных действий психически неполноценных лиц. — «Советское государство и право», 1969, № 4, стр. 98.

«seletaks» ja «teeks kiiremini minekut». Nende sõnade peale Z. ägestus. Ta lähenes N-le, haaras taskunoa ja löi talle sellega 2 korda rindu, mille tagajärjel kannatanu mõne minuti pärast suri. Z. istus otsekohe oma mopeedile ja sõitis minema.

Eeluurimisel ja kohtus selgus, et Z. ja N. olid mitu aastat koos töötanud. Z. oli joobnud olekus tülinorija ja kade N. peale, et viimane temast rohkem teenis. Sellest ajast saadik, kui N. oli kord tülinorijat peksnud, kandis Z. tema peale viha, öeldes purjus olles, et ta varem või hiljem N. tapab. Nendel asjaoludel leidis rahvakohus, et Z. kuritegu ei olnud huligaansel ajendil toime pandud ja kvalifitseeris selle ENSV KrK § 100 järgi. ENSV Ülemkohtu Kriminaalajade Kohtukolleegium jättis otsuse jõusse.⁵⁵

Samasugusele seisukohale on analoogilistes asjades asunud ka NSV Liidu Ülemkohus.⁵⁶

Järelikul ei ole huligaansel ajendil tapmisega tegemist siis, kui kuritegu leiab aset süüdlase ja kannatanu vahel varem kujunenud vaenulike suhete pinnal, olenemata sellest, kumb oli tüli tekkes süüdi.

Esitatud kaasus pakub huvi ka veel selle poolest, et süüdlane pani antud juhul tapmise toime joobnud olekus, olles ise ka tapmisele eelnenud konflikti algataja. Mõnikord arvatakse, et sellistel juhtudel on huligaanse ajendi esinemine vaieldamatu. See ei ole aga õige. Kuigi huligaansel ajendil tapmise puhul on umbes 90 % süüdlasi joobnud olekus⁵⁷, ei luba see veel järeldada, et iga joobeseisundis toimepandud tapmine toimuks huligaansel ajendil. Esitatud kaasus näitab ilmekalt, et mõnikord on süüdlase käitumise motiiv kujunenud juba varem ning joobeseisund ainult soodustab selle vallandumist.

8. Kohtupraktika analüüs näitab, et umbes 10 % tahtlikest tapmistest on viimastel aastatel toime pandud **v a s t a s t i k u s e l** kaklusel või tülis.⁵⁸ Selliseid tapmisi kvalifitseeritakse reeglina ENSV KrK § 100 järgi kui lihttahtlikku tapmist. See on seietatav sellega, et vastastikusel kaklusel või tülis tapmise puhul puuduvad sageli tapmist raskendavad või kergendavad asjaolud kui tapmise koosseisu tunnused. Kuid oleks ekslik arvata, et tap-

⁵⁵ Tartu Rajooni Rahvakohtu kriminaaltoimik 1—74 1967.

⁵⁶ Vt. «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1968, № 5, стр. 17.

⁵⁷ Vt. Советская криминология. — Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. М., 1966, стр. 246.

⁵⁸ Eesti NSV Prokuratuuri andmeil moodustasid 246 kuriteod 1967.—1968. a. Eesti NSV-s 7%. Nõukogude kriminoloogia õpikus toodud andmeil on nimetatud kuritegusid 12 % kõigist tahtlikest tapmistest (vt. Советская криминология. М., 1966, стр. 244; samuti Криминология. — Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. М., 1968, стр. 405).

mine nimetatud asjaoludel on alati kvalifitseeritav ENSV Krk § 100 järgi. Vastastikusel kaklusel ja tülis toimepandud tahtliku tapmise õigeks kvalifitseerimiseks on tarvis teada, millised olid tapmise motiivid, sest kaklus ja tüli ei välista neid.

Juriidilises kirjanduses on õigesti juhitud tähelepanu sellele, et kaklust ja tüli ei saa käsitleda kui iseseisvaid motive, sest need on tegelikult vaid teo toimepanemise asjaolud⁵⁹, mis võivad teravdada süüdlase ja kannatanu vahekordi ja vallandada tapmise motive. Kaklusel ja tülis toimepandud tapmise motiivid võivad olla mitmesugused, nagu armukadedus, vihavaen, huligaansed ajendid jt. Järelikult ei või kõnesolevate kuritegude kvalifitseerimisel piirduda ainult tüli või kakluse tuvastamisega, sest need asjaolud ei ole kuriteokoosseisu tunnusteks, vaid peab välja selgitama tapmise motiivid.

Praktikas on mõnikord tekitanud raskust huligaansel ajendil tapmise piiritlemine tapmisest kaklusel või tülis. NSV Liidu Ülemkohtu praktikas on seoses konkreetsete asjadega korduvalt väljendatud seisukohta, et tahtlikku tapmist vastastikusel kaklusel, mille algatajaks oli kannatanu oma ebaseadusliku või amoraalse teoga, ei või kvalifitseerida huligaansel ajendil tapmisena.⁶⁰ See seisukoht ei kutsu esile vastuväiteid.

Kuid eespool toodust lähtudes ei ole õige teha vastupidist järeldust, nagu oleks siis alati tegemist huligaansel ajendil tapmisega, kui kaklus või tüli algatati süüdlase initsiatiivil ja viimane oli ka aktiivsem pool.⁶¹ Selle asjaolu väljaselgitamine, et süüdlane oli kakluse või tüli algataja ja aktiivsem pool, ei kinnita veel seda, et tal esines tapmise toimepanemisel huligaanne ajend. Tüli ja kaklust võis süüdlane algatada ka näiteks isiklikel motiividel.

Kriminaalõiguslikus kirjanduses on väljendatud ka seisukohta, mille järgi surma põhjustamist tuleb kvalifitseerida huligaansel ajendil tapmisena alati siis, kui süüdlane provotseeris tüli või kakluse lugupidamatusest ühiskonna vastu. Nii märgitakse Läti NSV Ülemkohtu pleenumi 1966. a. 17. juuni juhendavas määruses, et «tahtliku tapmise kvalifitseerimiseks huligaansel ajendil tapmisena tuleb tuvastada, et tahtlus tapmiseks tekkis mitte seo-

⁵⁹ В. С. В. Бородин. Квалификация убийства по действующему законодательству. М., 1966, стр. 120.

⁶⁰ «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1961, № 4, стр. 16—17; № 5, стр. 25—26; 1965, № 1, стр. 18.

⁶¹ Vastupidisel seisukohal on S. Žadbajev (vt. С. X. Жадбаев. Значение мотива преступления для определения ответственности за некоторые виды умышленного убийства по УК Казахской ССР. Вопросы уголовного права и процесса. «Труды института философии и права АН Казахской ССР», Алма-Ата, 1963, № 1, стр. 109.

ses kannatanu ebaseaduslike või lubamatute tegudega, vaid oli esile kutsutud süüdlase ühiskonnavastase hoiakuga, mis oli teadvalt suunatud sotsialistliku ühiselu reeglite jämedale rikkumisele ja ilmse lugupidamatuse avaldamisele ühiskonna vastu.»⁶² Nimetatud seisukoht vajaks meie arvates täpsustamist, sest ta on õige vaid eeldusel, kui huligaansed motiivid ajendavad süüdlast mitte ainult kakluse või tüli algatamisele, vaid selle käigus ka tapmisele.

Järelikult kui tapmise on toime pannud süüdlane huligaansel ajendil alustatud vastastikusel kaklusel või tülis, kvalifitseeritakse see ENSV KrK § 101 p. 2 järgi ainult siis, kui tapmine ise on toime pandud samuti huligaansel ajendil. Kuriteo õigeks kvalifitseerimiseks on antud juhul määrav tähtsus motiivil, mis süüdlast tõukas tapmisele. Kui puudub huligaanne motiiv ja puuduvad tapmist raskendavad muud asjaolud, samuti ka ENSV KrK §-des 103 ja 104 ettenähtud kergendavad asjaolud, kvalifitseeritakse vastastikusel kaklusel ja tülis toimepandud tahtlik tapmine nn. lihtsa tahtliku tapmisena (ENSV KrK § 100), olenemata sellest, kas kaklust või tüli alustas süüdlane või kannatanu.

9. Kohtupraktikas tekitab raskusi ka huligaansel ajendil tapmise piiritlemine armukadeduse motiivil tapmisest,⁶³ mis Nõukogude kehtiva kriminaalseadusandluse järgi on kvalifitseeritav mitte raskendataval asjaoludel tapmisena, vaid raskendavate ja kergendavate asjaoludeta tahtliku tapmisena (ENSV KrK § 100).

Varem kehtinud Nõukogude kriminaalseadusandlus käsitles armukadeduse ajendit tahtliku tapmise ühe raskendava asjaoluna (kvalifitseeritud koosseisu tunnusena). Kriminaalõiguslikus kirjanduses pidasid sellist seadusandlikku lahendust õigeks paljud autorid,⁶⁴ nimetades armukadedust madalaks ajendiks ja selle tõukel toimepandud tapmist kodanlike igandite üheks väljenduseks.⁶⁵

Kohtupraktika uurimine kinnitab, et tapmine armukadeduse motiivil ei anna iseenesest reeglina alust kõnelda toimepandud

⁶² Комментарий уголовного кодекса Латвийской ССР. Рига, 1967, стр. 99 комм. 5.

⁶³ Mõningad uurimused näitavad, et armukadedusest pannakse toime NSV Liidu p. 12 % kõigist tapmistest (vt. Криминология. — Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. М., 1968, стр. 405).

⁶⁴ Vt. М. Шаргородский. Преступления против жизни и здоровья. М., 1947, стр. 176—178; А. А. Пионтковский и В. Д. Меньшагин. Курс советского уголовного права. Часть особенная. М., 1955, стр. 542, jt.

⁶⁵ Kodanlike riikide seadusandlus tunnistab armukadeduse motiivi reeglina tapmist kergendavaks asjaoluks.

kuriteo ja kurjategija nii suurest ühiskonnaohtlikkusest, nagu näiteks omakasu ja huligaansel ajendil tapmise puhul.

Armukadedus ei ole meie arvates iseenesest amoraalne ja kõlb-
lusvastane motiiv.⁶⁶ Tema teke on seotud sügava kiindumustun-
dega või andumusega vastassugupoolele, s.t. sugupooltevahelise
armastusega, mille aluseks on harilikult seksuaalne külgetõmbe-
jõud. Armukadedus on «tugev ja kirglik usaldamatuse tunne, pii-
nav kahtlus kellegi armastuses või truuduses», märgitakse
V. Dahli seletavas sõnaraamatus.⁶⁷ Tuleb nõustuda N. I. Zago-
rodnikoviga, kes õigesti märgib, et armukadedus võib ajendada
inimest mitte ainult halbadele tegudele või kuritegudele, vaid
võib esile kutsuda ka positiivseid tegusid, näiteks ühe abielu-
poole parema ning tähelepanelikuma suhtumise teisesse, püüd-
luse tõmmata teda sel teele rohkem enda poole ja eemaldada kõr-
valisest isikust.⁶⁸ Selle püüdluse eesmärgiks ei pruugi olla teise
sugupoole «ainuomandiks» pidamine, vaid oma perekonna säilita-
mine l a s t e normaalse kasvatamise huvides. Pidada armukade-
dust sellistel asjaoludel madalaks motiiviks on väär. See tähen-
daks selle tunnustamist, et inimest võivad õilsatele eesmärkidele
ajendada ka madalad motiivid.⁶⁹

Kuid armukadedus võib sünnitada ka selliseid püüdlusi, mis
oma iseloomult on kommunistliku moraali seisukohalt madalad,
nagu seadusvastane kättemaks, püüd vägivallaga kõrvaldada
või isegi hävitada teine isik kui armukadeduse põhjustaja jne.
Sellepärast on tapmine armukadedusest reeglina k ä t t e m a k s u
ajendil tapmise eriliik, mille spetsiifika seisneb selles,
et süüdlast ajendab kättemaksule mitte igasugune isiklik motiiv,
vaid tugev usaldamatuse- ja kahtlusetunne kellegi armastuses või
truuduses. Tapmisega armukadedusest on tegemist siis, kui vii-
mase pinnal võrsunud kättemaks või viha viivad arveteõiendamisi-

⁶⁶ Seda seisukohta on viimastel aastatel hakanud tunnistama mitmed autorid
(vt. Н. И. Загородников. Преступления против жизни по советскому
праву. М., 1961, стр. 150; Э. Ф. Побегайло. Осунд. teos, lk. 127 jt.)
Erineval seisukohal on B. S. Volkov, kes kategooriliselt väidab, et armukadedus,
olles inimestevahelistes suhetes egoismi kehastus, on «alati madal, amoraalne,
kõlbusevastane motiiv» (vt. В. С. Волков. Осунд. teos, lk. 97).

⁶⁷ В. Даль. Толковый словарь. т. IV, М., 1955, стр. 88. Samasugune
seletus antakse sõnale «ревность» ka D. N. Ušakovi toimetusel ilmunud sõna-
raamatus «Толковый словарь русского языка», под. ред. проф.
Д. Н. Ушакова, т. III, М., 1939, стр. 1310).

⁶⁸ Vt. Н. И. Загородников. Осунд. teos, lk. 141.

⁶⁹ Armukadedus kui käitumise motiiv leiab oma väljenduse vaid teatavas
teos, mis oma iseloomult ja eesmärkidelt võib olla nii õilis ning ühiskonnakasu-
lik kui ka alatu ning ühiskonnakahjulik. Viimasel juhul on täielik alus nime-
tada armukadedust madalaks ajendiks. Et nõukogude kriminaalseadusandlus kä-
sitleb armukadedust kuriteo toimepanemise motiivina, siis on täiesti põhjen-
datud ka selle nimetamine madalaks ajendiks.

sele isikuga, kes on truudusetu või kelle truuduses ja armastuses süüdlane kahtles, samuti ka isikuga, kes seda truudusetust tegelikult või üksnes süüdlase arvates põhjustas.

Huligaansel motiivil toimepandud tapmise ja armukadedusest tapmise piiritlemisel tekivad raskused ka sellepärast, et mõlemal juhul puuduvad motiivi vallandavail väliseil ajendeil (impulssidel) oma spetsiifilised iseärasused, mistõttu nad ei etenda tapmise nimetatud liikide eristamisel määravat osa. Armukadeduse tekkeks ei ole tähtsust sellel, kas selleks oli tegelikku alust või mitte. Tihti on armukadedus alusetu ja üksnes ülemäärase kahtlustuse tulemus. Sel juhul puudub, nagu tihti huligaansel ajendil tapmisegi puhul, tegelik väline põhjus, millega süüdlase tegu võiks seletada.

Nende kuritegude piiritlemisel tuleb arvestada ennekõike huligaansete ja armukadeduse motiivide erinevat sisu ja lähtealuseid. Seda asjaolu rõhutab täiesti põhjendatult ka B. S. Volkov.⁷⁰ Huligaanse ajendi puhul tõukab süüdlast tapmisele ohjeldamatu ja toore egoismiga seoses olev püüd näidata lugupidamatust ja üleolekut ühiskonna suhtes tervikuna, armukadeduse puhul aga teatava konkreetse isiku truudusetuses kahtlustamise või tema «kaotamise» kartuse pinnal tekkinud viha ja kättemaks.

Armukadedusetunnet iseloomustab erinevalt huligaansest ajendist tavaliselt selle mitte järsk teke ja süvenev kulg. Sellepärast on vaja nende motiivide piiritlemisel silmas pidada peale muu ka süüdlase ja kannatanu isiklikke suhteid, nende arengut ja kestust.

Kohtupraktikas on tekitanud mõnikord lahkarvamusi tapmisasjade kvalifitseerimine siis, kui kuritegu pandi toime seoses naisisiku keeldumisega taastada kooselu, mis oli varem purunenud süüdlase amoraalse käitumise tõttu. Kriminaalõiguslikus kirjanduses on asutud seisukohale, et nendel juhtudel, kui süüdlane on eelnevalt loonud kannatanule kooseluks talumatud tingimused süstemaatilise joomise, mõnitamise ja kodunt väljaajamisega ning hiljem tülide jätkumisel paneb toime tema tahtliku tapmise, siis olevat reeglina tegemist huligaansel ajendil tapmisega.⁷¹

Selline seisukoht kutsub aga esile vastuväiteid. Mis on antud juhul reegel ja mis erand, selle üle ei saa otsustada ainult süüdlase tegude iseloomu järgi. Psühholoogias on üldtunnustatud põhimõtteks, et «sõltuvalt elulistest asjaoludest võib üks ja sama

⁷⁰ Vt. Б. С. Волков. Осуд. теос. lk. 82.

⁷¹ Vt. С. В. Бородин. Квалификация убийства по действующему законодательству. М., 1966, стр. 56; Научный комментарий к Уголовному кодексу РСФСР. Свердловск, 1964, комм. к ст. 102 (стр. 251).

motiiv realiseeruda oma eesmärgilt erinevates tegudes, ent väliselt ühesugustel tegudel võivad olla erinevad motiivid.»⁷²

B. S. Volkov asub seisukohal, et ülaltähendatud juhtudel tuleb võtta huligaanse ajendi ja armukadeduse piiritlemise aluseks see, mida süüdlane taotles, mida ta tegelikult püüdis oma tegudega saavutada. Tema arvates tuleb kuritegu kvalifitseerida armukadedusest tapmisena vaid siis, kui süüdlase teod olid tingitud kahtlustuse pinnal kujunenud vaenust ja vihatundest ning väljendasid püüdu muuta kannatanu suhtumist, säilitada endine soodne vahekord kannatanuga jne.; kui süüdlane aga ei püüdnud muuta kannatanu suhtumist, vaid juhindus ainult põhimõttest: «Mina tahan nii», siis olevat tema kuritegu kvalifitseeritav huligaansel ajendil tapmisena.⁷³

Lähtumine üksnes süüdlase taotlustest ja eesmärkidest võib meie arvates viia armukadedusest tapmise mõiste kitsendamisele ja liigselt laiendada huligaansel ajendil tapmise mõistet. Tapmise kvalifitseerimisel ainult selle silmaspidamine, kas süüdlane püüdis muuta kannatanu suhtumist ja teda endale «tagasi võita», või mitte, viiks praktiliselt selleni, et neid juhte, kus tapmine pannakse toime kättemaksuks teise sugupoole poolt kooselu lõpetamise või truuduse murdmise eest, tuleks alati kvalifitseerida huligaansel ajendil tapmisena, sest elu hävitamine ise näitab, et süüdlasel puudus eesmärk muuta kannatanu suhtumist endasse. Kui süüdlast ajendas tapmisele armukadedusetunne, tuleb tema tegu alati kvalifitseerida meie arvates mitte huligaansel ajendil tapmisena, vaid tapmisena armukadedusest, olenemata sellest, kas ta ise oli põhjustanud intiimsuhete katkemise kannatanuga või mitte.

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ ХУЛИГАНСКОГО ПОБУЖДЕНИЯ И КВАЛИФИКАЦИИ УМЫШЛЕННОГО УБИЙСТВА, СОВЕРШЕННОГО ИЗ ХУЛИГАНСКИХ ПОБУЖДЕНИЙ

Канд. юрид. наук **Э. Раал**

Резюме

В действующем Уголовном кодексе Эстонской ССР и Уголовных кодексах других союзных республик мотив «хулиганские побуждения» специально выделен в перечне обстоятельств, отягчающих ответственность за умышленное убийст-

⁷² Pühhoologia. Õpik pedagoogilistele instituutidele. Tallinn, 1960, lk. 314.

⁷³ Vt. B. C. Волков. Осуд. теос, lk. 82.

во (ст. 101 п. 2 УК ЭССР). Такое законодательное решение полностью соответствует задачам усиления охраны личности советских граждан. Убийство из хулиганских побуждений является одним из самых опасных видов убийств. Высокая общественная опасность этого вида убийства определяется сущностью хулиганского мотива и его учащенной распространённостью. Анализ судебной практики Эстонской ССР показывает, что почти 50 % убийств при отягчающих обстоятельствах совершается из хулиганских побуждений. Однако сама практика применения уголовного законодательства Эстонской ССР выдвинула ряд сложных проблем, связанных с квалификацией умышленных убийств из хулиганских побуждений и смежных составов преступлений.

В настоящей статье рассматриваются вопросы о специфике хулиганского мотива и отличии убийства из хулиганских побуждений от других видов убийств. В статье показывается, что хулиганский мотив является гетерогенным мотивом, в основе которого лежит стремление проявить себя в явно неуважительной форме и выразить показное пренебрежение к другим людям.

Далее автор отмечает, что нельзя смешивать хулиганские побуждения как мотив совершения убийства с хулиганством как *delictum sui generis*. Он согласен с теми авторами, которые считают, что хулиганство — в отличие от убийства из хулиганских побуждений — может быть совершено не только по хулиганским побуждениям, но и по мотивам личного характера (например, мести, ревности и т. п.).

Рассматривая вопрос о видах умысла при совершении вышеуказанных преступлений, автор статьи высказывает мнение, что хулиганство как формальное преступление предполагает с субъективной стороны только прямой умысел, между тем убийство из хулиганских побуждений может быть совершено не только с прямым, но и с косвенным умыслом.

При рассмотрении отдельных вопросов выделения убийства из хулиганских побуждений из других видов убийств в статье отмечается, что чаще всего убийство из хулиганских побуждений совершается в нетрезвом состоянии, хотя состояние опьянения само по себе не исключает наличия и других мотивов.

Если убийство совершено в драке, начатой из хулиганских побуждений, оно квалифицируется как убийство, совершенное из хулиганских побуждений только в том случае, если и сама смерть была причинена из хулиганских побуждений.

Соглашаясь с теми авторами, которые основное различие между убийством из хулиганских побуждений и убийством

из ревности усматривают в содержании мотивов этих преступлений и в характере исходных побуждений и убийством виновного, автор настоящей статьи высказывает мнение, что если виновного побудила на причинение смерти потерпевшей (потерпевшего) ревность, то его деяние всегда следует квалифицировать как убийство из ревности независимо от того, являлся ли он сам причиной разрыва с потерпевшей (потерпевшим) или нет и какие он имел намерения и цели при совершении убийства.

VÄGIVALLA MÖISTEST VALITSEMISKORRAVASTASTES KURITEGUDES

TRÜ aspirant G. Hazak

1. Kehtiva kriminaalseadusandluse järgi on vägivald mitmete valitsemiskorravastaste kuritegude koosseisuliseks tunnuseks. Vägivalla kasutamine iseloomustab kuriteo objektiivset külge ning võib olla kas kuriteo põhikoosseisu või kvalifitseeritud koosseisu tunnus. Olenevalt oma intensiivsusest jaguneb füüsiline vägivald elule või tervisele ohtlikuks ja mitteohtlikuks vägivallaks. Psüühiline vägivald kui ähvardus kasutada füüsilist vägivalda jaguneb sama kriteeriumi alusel ähvarduseks, mis on suunatud elu vastu (tapmisega ähvardamine) ja ähvarduseks tekitada üllaskeid kehavigastusi või kasutada muud füüsilist vägivalda.

Kriminaalseadusandluses ei ole antud füüsilise ja psüühilise vägivalla üldmõistet. Sellepärast tuleb seda määratleda teorias. Igasugune vägivald kriminaalõiguslikus tähenduses eeldab õigusvastasust ja ühiskonnaohtlikkust, s.t. kuritegeliku käitumise juriidilise ja materiaalse tunnuse olemasolu. Sellest lähtudes on füüsilist vägivalda erialases kirjanduses käsitletud kui teise inimese organismi ühiskonnaohtlikku ja õigusvastast mõjutamist tema tahte vastaselt.¹

Füüsiline vägivald on alati teatud tegevus ega saa esineda tegevusetusena. Füüsiline vägivald võib põhjustada erinevaid kahjulikke tagajärgi, nagu füüsiline valu, kehavigastus või surm.

Füüsiline vägivald võib olla suunatud kas inimese kehalise puutumatus vastu või tema siseorganite vägivaldsele mõjutamisele kahjustamata organismi välist külge (näit. mürgitamine, tugevatoimelise uimastusvahendi andmine jne.)

Erialases kirjanduses on diskuteeritav küsimus, kas füüsilise

¹ Л. Д. Гаухман. Борьба с насильственными посягательствами. М., 1969, стр. 6.

vägivallana on vaadeldav ka teise inimese vabaduse piiramine. On väljendatud kolmesugust arvamust:

1) kannatanu vabaduse mistahes piiramine on alati vaadeldav vägivallana;²

2) kannatanu vabaduse piiramine ei ole vaadeldav vägivallana;³

3) füüsilise vägivallana on vaadeldav vaid kannatanu vabaduse selline piiramine, mis seondub tema keha vahetu mõjutamisega (näit. kinnisidumine, mingisse ruumi lükkamine ja sinna sulgemine, suu kinnitoppimine jm. selletaoline tegevus).⁴

Lähtudes eespool esitatud füüsilise vägivalla mõiste tunnustest, tuleb meie arvates pidada põhjendatuks viimati märgitud seisukohta. Õige ei ole käsitleda vägivallana inimese meelitamist teise ruumi ja seejärel väljastpoolt ukse lukustamist. Samal ajal aga ei saa nõustuda ka seisukohaga, et teise inimese vabaduse piiramine ei või mingil juhul olla käsitletav füüsilise vägivallana. Kui näiteks kurjategija, kinnipidamisest pääsemiseks, lükkab miilitsatöötaja ruumi ja suleb ta sinna või seob ta mingi eseme külge, siis olenemata sellest, kas kannatanule tekitati füüsilist valu või kehavigastust või mitte, on tegemist vägivallaga teise isiku suhtes. Kannatanu organismi vahetu mõjutamine tema tahte vastaselt on kriteerium, mis annab alust kõnelda füüsilisest vägivallast. Sellel seisukohal on ka valdav enamus nõukogude kriminaalõigusteadlasi.

Psüühiline vägivald tähendab ähvardust kasutada füüsilist vägivald. Psüühilisele vägivallale on iseloomulikud kaks põhitunnust: 1) kannatanut hirmutatakse füüsilise vägivallaga, kusjuures viimast ähvardatakse kasutada isiku vastu (ähvardust hävitada vara või põhjustada mingil muul viisil kannatanule kahju ei saa käsitleda psüühilise vägivallana; 2) ähvardus kasutada füüsilist vägivald kannatanu isiku vastu peab olema tege-

² С. С. Степичев. Ответственность за хищение личного имущества граждан. — «Социалистическая законность», 1961, № 5, стр. 49; А. К. Щедрина. Ответственность за разбой по Указу Президиума Верховного Совета СССР от 4 июня 1947 г. «Об усилении охраны личной собственности граждан». — Вопросы советского уголовного права и процесса. Уч. зап. Свердловского юридического ин-та, т. VI. 1958, стр. 24;

³ И. И. Горелик. Приложение к кандидатской диссертации «Уголовно-правовая охрана личной собственности граждан». Л., 1947, стр. 10.

⁴ Г. А. Кригер. Борьба с хищениями социалистического имущества. М., 1965, стр. 138; А. А. Пионтковский, В. Д. Меньшагин. Курс советского уголовного права. Часть особенная. Т. 1, М., 1955, стр. 722; Г. Ф. Поленов. Ответственность за преступления против порядка управления. М., 1966, стр. 26; Б. С. Никифоров. Уголовно-правовая охрана личной собственности в СССР. М., 1954, стр. 90.

lik, mitte näiline. Ähvarduse reaalsuse hindamisel lähtutakse nii kannatanu kui ka süüdlase subjektiivsest suhtumisest. Kannatanu peab tajuma ähvardust kui võimalikkust, mis võib muutuda tegelikkuseks, s.t. füüsiliseks vägivaldaks. Süüdlane peab aga olema teadlik väljendatud ähvarduse mõjust — tal peab olema alust arvata, et kannatanu tajub reaalselt psüühilist vägivalda.

Psüühilise vägivalda üksikute liikide piiritlemisel on põhiliseks kriteeriumiks ähvarduse i n t e n s i i v s u s.

Psüühiline vägivald võib avalduda väga erinevates vormides: relva või muu vahendi demonstreerimises, žestides, suusõnalisel ähvarduses jne. Kui ähvardus on väljendatud konkreetset, siis ei tekita kuriteo kvalifitseerimine erilisi raskusi. Konkreetsele ähvardusele viitab ka selliste vahendite demonstreerimine, nagu püstol, jahipüss, suusõnaline ähvardus «tappa», «vagaseks teha». Kui aga ähvardus on väljendatud mittekongkreetses vormis ja võimaldab teha mitmesuguseid oletusi (näit. ähvardus «näidata» või «teha nii, et enam valgust ei näe» ühes vastavate žestidega silmade väljatorkimisele), siis tuleb kuritegu kvalifitseerida süüdlase poolt faktiliselt väljendatud, mitte aga oletatava, raskema ähvarduse järgi.

ENSV KrK näeb ette rea valitsemiskorravastaseid kuritegusid, kus vägivald on kuriteo koosseisu obligatoorseks tunnuseks. KrK § 182 dispositsioonis kõneldakse vägivaldaga vastuhakkamisest võimuesindajale või ühiskondlikku korda kaitsvale üldsuse esindajale, samuti nende isikute sundimisest ilmselt ebaseaduslikule teole. KrK § 182¹ lg. 2 reguleerib vastutust miilitsatöötajale või rahvamalevlasele vastuhakkamise või nende sundimise eest ilmselt ebaseaduslikule teole. KrK § 184 sätib vastutust psüühilise või füüsilise vägivalda eest ametiisiku, ühiskondliku töötaja või kodaniku suhtes, kes täidavad oma teenistuslikku või ühiskondlikku kohustust. Ja lõpuks, KrK §-s 184¹ kõneldakse ründest miilitsatöötaja või rahvamalevlase elule.

Kõigi loetletud kuritegude objektiivse külje tunnuseks esineb vägivald kannatanu isiku suhtes. Nimetatud tunnuse üksikasjalik analüüs evib suurt teoreetilist ja praktilist tähtsust mitte ainult sotsialistliku seaduslikkuse kindlustamise ja kuritegude õige kvalifitseerimise seisukohalt, vaid ka võimu- ja administratiivorganite esindajate ning kodanike efektiivsema kriminaalõigusliku kaitse tagamiseks.

Kahjuks pole aga nimetatud küsimus nõukogude kriminaalõiguslikus kirjanduses seni veel vajalikult läbi töötatud. Ka uurimis- ja kohtuorganite praktikas esineb seetõttu rohkesti lah-tisi küsimusi ja vastuolulisi lahendeid.

Allpool käsitletakse mõningaid küsimusi, mis seonduvad vägi-valda mõistega valitsemiskorravastastes kuritegudes.

2. Vägivallaga vastuhakkamine esineb kuriteo objektiivse külje obligatoorse tunnusena KrK eriosa valitsemiskorral vastaste kuritegude kahes paragrahvis — §-des 182 ja 182¹ lg. 2.

Vägivallaga vastuhakkamise kui kuritegeliku ründe objektiks on nii võimu- ja valitsemisorganite normaalne tegevus ja autoriteet kui ka võimuesindaja (ka miilitsatöötaja) või üldsuse esindaja (ka rahvamalevlase) isik.⁵

Kuidas piiritleda vägivallaga vastuhakkamist vägivallata vastuhakkamisest? Seaduses pole vägivallaga vastuhakkamise mõistet konkretiseeritud. NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 1963. a. 3. juuli määruses nr. 7 «Kohtupraktikast seadusandluse rakendamisel vastutuse kohta ründe eest miilitsatöötajate või rahvamalevlaste elule, tervisele ja väärikusele» (p. 4 «b») märgitakse, et vastuhakkamine, millega kaasneb vägivald, eeldab tegevust, mis väljendub miilitsatöötaja või rahvamalevlase tahtlikus löömisel, peksmisel, kehavigastuste tekitamisel jms.

Vastuhakkamine, mis pole seotud märgitud tegevusega ja väljendus vaid vastupanu avaldamises miilitsatöötaja või rahvamalevlase poolt jõu seaduslikule kasutamisele (näit. katse kinnipidamisel lahti rabelda) on kvalifitseeritav vägivallata vastuhakkamisena.⁶

NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi nimetatud määrus ei anna antud küsimuse lahendamiseks ammendavat vastust, kuid sellest võib järeldada, et vägivallata vastuhakkamise korral on süüdlane kaitsepositsioonil. Kuigi tema tegevuses võib avalduda jõu kasutamine, pole see suunatud miilitsatöötaja või rahvamalevlase isiku vastu ja kui ka on, siis mitte ründavalt. Vägivallaga vastuhakkamisele on aga iseloomulik aktiivselt ründav tegevus kallaltingina kannatanule. Süüdlasele kuulub initsiatiiv.

Nagu eespool juba märgitud, on valdav enamik kriminaalõigusteadlasi seisukohal, et vägivallaga vastuhakkamisega on tegemist ka siis, kui süüdlane püüab kannatanu seaduslikku tegevust halvata mitte ainult tema keha välise mõjutamisega (löömine, tõukamine, kinnisidumine, juustest rebimine jm. vägivallateod isiku kallal), vaid ka neil juhtudel, kui rünne on suunatud kannatanu siseorganite kahjustamisele (näit. mürkaine või tugevatoimelise uimastusvahendi andmine). Seda seisukohta pooldavad autorid märgivad põhjendatult, et tugevatoimelise mürk- või narkootilise aine omandamine, hoidmine või edasiandmine on juba iseenesest kuritegu, lähtudes seda liiki tegevuse ühiskonna-

⁵ Valitsemiskorralvastaste kuritegude objekti küsimus on nõukogude erialases kirjanduses diskuteeritav. See teema on aga väljaspool käesoleva artikli raame, mille tõttu siin nendel küsimustel pikemalt ei peatuta.

⁶ Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР (1924—1963). М., 1964, стр. 278—288.

ohtlikkusest. Nende ainete kasutamisel esineb alati oht inimese tervisele või elule. Kui nimetatud aineid kasutatakse aga vastu kannatanu tahtmist, tema seadusliku tegevuse halvamiseks, siis pole see sugugi vähem ohtlik kui muu füüsiline vägivald kannatanu isiku suhtes.⁷

Kui aga süüdlase teod ei ole otseselt suunatud kannatanu isiku vastu, siis ei saa olla ka tegemist vägivallaga vastuhakkamisega. Näiteks miilitatöötajalt kinnipidamisprotokolli haaramine ja selle puruksrebimine, kinnipeetavale põgenemiseks liiklusvahendi andmine, kinnipeetu vabastamine miilitsaautost selle ukse avamise teel, ruumi sulgemine kurjategija kinnipidamise takistamiseks jm. selline tegevus on käsitletav vägivallata vastuhakkamisena.⁸

Vastuhakkamine on tahtlikult toimepandav kuritegu. Kui vägivaldne tegevus kannatanu isiku suhtes on toime pandud mitte tahtlikult, vaid ettevaatamatuse tõttu (näit. kinnipidamisel osutatava vastupanu või vasturabelemise käigus kannatanu kehalise puutumatus ettevaatamatu rikkumine, kukkumisel kannatanu riietest haaramisel nende katkirebimine), siis on süüdlase tegevus vaadeldav vägivallata vastuhakkamisena.

Seda teed on läinud ka kohtupraktika.

Nii muutis Eesti NSV Ülemkohtu Kriminaalajade Kohtukolleegium kassatsiooni korras rahvakohtu otsuse, millega kod. R. oli süüdi mõistetud KrK § 182¹ lg. 2 järgi. Ühiskonnavastase tegevuse tõttu pidasid miilitsatöötaja ja rahvamalevlane R-i kinni. Joobnud R. aga keeldus miilitsajaoskonda minemast ja avaldas kinnipidajatele vastupanu, vehkides käte ja jalgadega, nii et jala-
hoop tabas ka rahvamalevlast, tekitades viimasele kerge kehavigastuse. Asja materjalidest ei nähtunud, et R. oleks tahtlikult rahvamalevlast jalaga löönud. Vaatamata sellele kvalifitseeris rahvakohus kuriteo KrK § 182¹ lg. 2 järgi. Kassatsioonistme kohus kvalifitseeris kuriteo ümber KrK § 182¹ lg. 1 järgi ning vähendas R-ile mõistetud karistust.⁹

Kuna KrK §-de 182 ja 182¹ lg. 2 dispositsioonides ei kõnelda vägivalda kasutamise tagajärgedest kui kuriteo koosseisu tunnustest, siis tuleb vaadeldavaid kuritegusid lugeda lõpuleviiduks

⁷ Л. Д. Гаухман. Указ. соч., стр. 18—19. Н. И. Трофимов. Уголовная ответственность за посягательство на жизнь, здоровье и достоинство работников милиции и народных дружинников. Автореферат кандидатской диссертации. М., 1964, стр. 7.

⁸ Е. А. Сухарев. Посягательства на деятельность представителей власти и общественности (сопротивление) — В книге «Сборник аспирантских работ по вопросам государства и права». Свердловск, 1963 стр. 449—450.

⁹ Vt. Valga Rajooni Rahvakohtu arhiiv — 1968. a., kriminaaltoimik K II — 475.

vägivalla kasutamise momendist. Kuriteo katse on selletõttu välistatud. Süüdlase tegevus, mis objektiivselt väljendub kuriteo koosseisust hõlmatud tegude toimepanemises (näiteks viskas kivi, kuid ei tabanud, tõstis löögiks pudeli, kuid see väänati käest, püüdis lüüa, kuid kannatanu «sukeldus» jne.), on kvalifitseeritav lõpuleviidud kuriteona. KrK § 182¹ lg. 2 osas viitab sellele ka dispositsioon, kus kõneldakse «vägivallaga ähvardamisest», mis iseenesest moodustab juba lõpuleviidud kuriteo.

Nii teorias kui ka praktikas on tekitanud vaidlusi vägivallaga vastuhakkamise kvalifitseerimine neil juhtudel, kui vägivalla kasutamise tagajärjeks on kehavigastuse tekitamine. NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 1963. a. 3. juuli eespool märgitud määruses (p. 5 «g») öeldakse, et vastuhakkamise tagajärjel kerge või raske kehavigastuse tekitamine miilitsatöötajale või rahvamalevlasele on hõlmatud vägivallaga vastuhakkamise koosseisuga ega vaja täiendavat kvalifitseerimist KrK eriosa muude paragrahvide järgi. Neil juhtudel on kehavigastuse tekitamine teise, ohtlikuma kuriteo toimepanemise viisiks. Kui vägivald ülalmärgitud asjaoludel väljendub aga üliraske kehavigastuse tahtlikus tekitamises, tuleb süüdlase tegevus kvalifitseerida kuritegude konkurentsina.¹⁰

Põhiliselt tuleb selle seisukohaga nõustuda. Kuna KrK §-de 182 ja 182¹ lg. 2 dispositsioon ei piira «vägivallaga vastuhakkamise» mõistet mingi tagajärje põhjustamisega, siis võib sellest järeldada, et mõeldud on mistahes vägivalda. Et vaadeldavil juhtudel on kehavigastuse tekitamine vägivallaga vastuhakkamise viisiks, kujuneb kuritegude kvalifitseerimisel kriteeriumiks konkureerivate kuritegude raskus. KrK §-des 112, 113 ja 108 ettenähtud kuriteod on dispositsioonilt hõlmatud KrK §-s 182¹ lg. 2 ettenähtud kuriteo koosseisuga. Seda kinnitab ka nimetatud paragrahvide sanktsioonide võrdlemine. Seepärast on ideaalkonkurents siin üleliigne. Mis aga puutub vägivallaga vastuhakkamise käigus kannatanule üliraske kehavigastuse tekitamisse, siis on see kvalifitseeritav KrK § 107 lg. 2 p. 3 järgi. Kuritegude ideaalkonkurents ei ole ka neil juhtudel põhjendatud, kuna vägivallaga vastuhakkamine KrK §-de 182 ja 182¹ lg. 2 tähenduses on hõlmatud KrK §-s 107 lg. 2 p. 3 ettenähtud kuriteo koosseisuga. Selles osas ei ole NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi eespool märgitud seiskoht ENSV KrK suhtes kohaldatav. NSV Liidu Ülemkohtu pleenum on lähtunud asjaolust, et enamikus liiduvabariikide kriminaalkodeksites puudub, erinevalt ENSV KrK-st, raske ja üliraske kehavigastuse tekitamise kvalifitseeritud koosseis, mis tule-

¹⁰ Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР (1924—1963). М., 1964, стр. 289—290.

neb kannatanu poolt teenistusliku või ühiskondliku kohustuse täitmisest.

Vägivallaga vastuhakkamise käigus kannatanule ettevaatamata tõttu mistahes kehavigastuse tekitamine on hõlmatud valitsemiskorravastasesest kuriteost ega tingi seetõttu kuritegude kvalifitseerimist ideaalkonkurentsina. Küll esineb kuritegude konkurents aga siis, kui vägivallaga vastuhakkamise käigus põhjustatakse ettevaatamatult kannatanu surm. See tagajärg pole vägivalla mõistega hõlmatud.

Mis puutub vägivallaga vastuhakkamise kvalifitseerimisse neil juhtudel, kui vägivalda kasutatakse jätkuva huligaansuse käigus, siis puudub vajadus kuritegude konkurentsni rakendamiseks, kui võrd kuritahtliku huligaansuse koosseis (KrK § 195 lg. 2) hõlmab §-des 182 ja 182¹ lg. 2 ettenähtud kuriteo.¹¹

3. Vägivallaga ä h v a r d a m i n e on valitsemiskorravastase kuriteo koosseisuliseks tunnuseks ENSV KrK §-des 182, 182¹ lg. 2 ja 184 lg. 1.

Vägivallaga ähvardamise all mõeldakse ähvardust lüüa, tekitada mistahes kehavigastusi, piinata, peksta, kasutada muud füüsilist vägivalda. samuti ka ähvardust tappa.

Nimetatud paragrahvide dispositioonis esineb terminoloogilisest küljest teatud erinevusi. Nii kõneldakse KrK §-s 182 vastuhakkamisest, mis on seotud «vägivallaga», §-s 182¹ lg. 2 aga vastuhakkamisest, kui sellega kaasneb «vägivald või vägivallaga ähvardamine». Sisuliselt, nagu nägime, hõlmab mõiste «vägivald» nii füüsilist vägivalda kui ka füüsilise vägivallaga ähvardamist. Selles mõttes on KrK §-des 182 ja 182¹ lg. 2 dispositiooni sisu ühesugune. Nii teoorias kui ka praktikas tekitab aga erineva terminoloogia kasutamine ühesuguse sisuga mõistete puhul arusaamatusi. Analoogiline lünk seadusandluses ilmneb muide ka KrK teiste paragrahvide analüüsimisel (näit. §-d 140 lg. 2 p. 1, 141 jt.). Meie arvates tuleks «vägivalla» mõiste kogu KrK eriosa ulatuses väljendada ühesuguse terminiga. Seaduse sisu selguse mõttes oleks otstarbekas kasutada terminit «vägivald või vägivallaga ähvardamine». Sõna «vägivald» tähendaks sel juhul ainult füüsilist vägivalda. Tahab aga seaduseandja konkreetses sättes piirduda vaid viimati märgitud vägivalla liigiga, siis tuleb ka otseselt öelda — «füüsiline vägivald», nii nagu näiteks KrK §-des 128 ja 184 lg. 1 kõneldakse vastupidi ainult psüühilisest vägivallast, s.t. «vägivallaga ähvardusest».

Erinevalt KrK §-st 184 lg. 1 ei ole §-des 182 ja 182¹ lg. 2 tähendatud «vägivallaga ähvardamise» mõiste millegagi piiratud Vägivallaga ähvardamine KrK §-de 182 ja 182¹ lg. 2 raames on

¹¹ Lähemalt selle kohta vt. G. H a z a k. Vastuhakkamisega seotud huligaansuse kvalifitseerimisest. — «Nõukogude Õigus», 1969, nr. 4, lk. 227—230.

mõeldav kahes erinevas seoses. Esiteks vastuhakkamisel, kui sellega kaasneb vägivallaga ähvardamine, ja teiseks sundimisel ilmselt ebaseaduslikule teole vägivallaga ähvardamise teel. Mõlemal juhul on vägivallaga ähvardamise sisu ühesugune. Süüdlane püüab avaldada survet kannatanule eesmärgil takistada viimase seaduslikku tegevust.¹²

Vägivallaga ähvardamine KrK §-de 182 ja 182¹ lg. 2 tähenduses on alati suunatud kannatanu psüühilisele mõjutamisele ning seisneb tema hirmutamises füüsilise vägivalla kasutamise ähvardusega tema isiku suhtes. Ähvardus hävitada kannatanu vara või tekitada muul viisil materiaalset kahju, samuti ähvardus laimata kannatanut või tema sugulasi või kasutada viimaste suhtes vägivalda ei moodusta vaadeldavat kuritegu. Neil juhtudel võib kõne alla tulla kuriteo kvalifitseerimine KrK § 184 lg. 1 järgi (näit. ähvarduse korral hävitada kannatanu vara süütamise teel).

Seevastu KrK §-s 184 lg. 1 ettenähtud vägivallaga ähvardamine tähendab vaid ähvardust tappa või tekitada ülirasket kehavigastust. Vähem raskete kehavigastuste tekitamisega ähvardamine ei moodusta vaadeldavat kuritegu. KrK §-s 184 lg. 1 ettenähtud ähvardus hävitada kannatanu vara süütamise teel ei kujuta aga endast vägivallaga ähvardust. Faktiliselt moodustab KrK §-s 184 lg. 1 tähendatud kuritegu KrK §-s 128 ettenähtud kuriteo ohtlikuma eriliigi (silmas pidades süüdlase tegevuse eesmärki ja motiivi).

Erinevalt KrK §-des 182 ja 182¹ lg. 2 ettenähtud kuriteost, mis eeldab vägivallaga ähvardamist üheaegselt vastuhakkamisega või kannatanu sundimisega ilmselt ebaseaduslikule teole, võib KrK §-s 184 lg. 1 tähendatud ähvardus olla väljendatud kannatanu seadusliku tegevuse ajal kui ka enne või pärast seda. Oluline on, et vägivallaga ähvardamine oleks väljendatud seoses kannatanu seadusliku tegevusega. Kui miilitsatöötajat või rahvamalevlast ähvardatakse vägivallaga mitte nende seadusliku tegevuse ajal, kuid seoses sellega, võib kuritegu kvalifitseerida teatud juhtudel, olenevalt ähvarduse iseloomust, KrK § 184 lg. 1 järgi.

L. Gauhman arvab, et ametiisiku või ühiskondliku töötaja ähvardamine VNFSV KrK §-s 193 lg. 1 ettenähtud juhtudel (ENSV KrK § 184 lg. 1) on nende hirmutamine tapmisega või üliraske kehavigastuse tekitamisega tulevikus, pärast seda, kui kannatanu pole oma teenistuslikku või ühiskondlikku tegevust ähvardaja huvides lõpetanud või muutnud. Mis aga puutub

¹² E. A. Сухарев. Указ. соч., стр. 451—452.

kodaniku samasugusesse ähvardamise, siis leiab L. Gauhman, et see võib sisaldada hirmutamist tapmisega või üliraske kehavigastuse tekitamisega nii tulevikus kui ka vahetult, ähvardamise järel.¹³

Seaduse selline tõlgendamine piirab põhjendamatult ametisiku või ühiskondliku töötaja kriminaalõiguslikku kaitset. Tekib küsimus, kas nimetatud isikute ähvardamine tapmisega kohe, vahetult nende teenistusliku või ühiskondliku tegevuse ajal, ilma selle tegevuse lõpetamist või muutmist ootamata, polegi kuritegu. Meie arvates on selline ähvardus isegi ohtlikum kui tuleviku suhtes väljendatud ähvardus.

Vägivallaga ähvardamine võib olla väljendatud mitmesuguses vormis — kirjalikult, suuliselt, kolmandate isikute vahendusel, miimikaga, žestidega, relva või muu vahendi näitamisega jne.

NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi eespool tähendatud 1963. a. 3. juuli määruses (p. 5 «v») öeldakse, et vägivallaga ähvardamisena tuleb mõelda süüdlase tegevust või väljendusi, millest nähtub reaalse kavatsuse rakendada miilitsatöötaja või rahvamalevlase suhtes ükskõik millist vägivalda.¹⁴

Sellist formuleeringut ei saa pidada täpseks. Vägivallaga ähvardus peab olema reaalne, s.t. et kannatanu teadvuses võib ähvardus kui võimalikkus muutuda tegelikkuseks ja süüdlane on teadlik kannatanu sellisest reageeringust.

Õigesti kirjutab N. Trofimov, et «ähvarduse mõte seisneb kavatsuses hirmutada kannatanut vägivalla võimaliku kasutamisega. Seepärast on vägivallaga ähvardamine mõeldav ka ilma, et süüdlasel esineks reaalne kavatsus vägivalda rakendada.»¹⁵

Pole obligatoorne, et ähvarduse realiseerimise võimalus esineks objektiivselt. Piisab, kui see esineb kannatanu teadvuses, kusjuures tal peab olema selleks küllaldane alus ja süüdlane on sellest teadlik. Faktiliselt võib aga olla tegemist näiteks laskekõlbmatu püstoliga, püssiga jne.

Vägivallaga ähvardus peab olema mõjuv. KrK §-de 182 ja 182¹ lg. 2 puhul peab ähvardus samuti olema objektiivselt küllaldane kannatanu seadusliku tegevuse takistamiseks ega tohi olla liig tühine. See aga ei tähenda, et kuriteo koosseis esineb vaid siis, kui süüdlane saavutas kannatanu tegevuse lõpetamise, muutmise või realiseeris oma eesmärgi muul viisil. Oluline on vägivallaga

¹³ Л. Д. Гаухман. Указ. соч., стр. 106.

¹⁴ Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР (1924—1963). М., 1964, стр. 288.

¹⁵ Н. И. Трофимов. Уголовная ответственность за посягательство на жизнь, здоровье и достоинство работников милиции и народных дружинников. Автореферат кандидатской диссертации. М., 1964, стр. 7.

ähvardamine, s. t. kannatanu psüühiline mõjutamine. Sellega loetakse kuritegu lõpuleviiduks. Vägivallaga ähvarduse (KrK §-d 182, 182¹ lg. 2 ja 184 lg. 1) reaalsus, selle mõjuvus kannatanule peab olema samasugune nagu KrK §-s 128 ettenähtud kuriteo koosseisu puhul. Igal juhul peab kannatanul olema küllaldane alus karta ähvarduse täideviimist.

Seepärast ei saa nõustuda erialases kirjanduses väljendatud seisukohaga, et erinevalt tapmisega ähvardamisest (isikuvastase kuriteona) ei ole valitsemiskorravastaste kuritegude puhul nõutav kannatanu küllaldane alus karta ähvarduse täideviimist.¹⁶

Märgitud ekslik järeldus tuleneb aga suurel määral sellest, et seaduseandja kasutab «vägivallaga ähvardamise» puhul erinevat terminoloogiat. Tõepoolest, KrK §-s 128 kõneldakse ähvardamisest tapmisega või üliraske kehavigastuse tekitamisega, kui «on alust karta ähvarduse täideviimist». Ka KrK § 184 varem kehtinud redaktsioonis oli selline viide. KrK § 184 lg. 1 ja teiste valitsemiskorravastaste kuritegude puhul seaduseandja niisugust viidet ei tee. See kutsubki teorias ja ka praktikas esile teatud lahkarmusi. Väide, et KrK §-s 128 on antud vägivallaga ähvardamise üldmõiste ning eriosa teistes sätetes pole tarvidust seda korrata, on meie arvates väär. KrK §-s 128 kõneldakse ainult ähvardamisest tapmisega või üliraske kehavigastuse tekitamisega. Muu vägivallaga ähvardamist see säte ei käsitle. Seepärast tuleb pidada otstarbekaks kogu KrK eriosa ulatuses «ähvardamise» mõiste kasutamisel pidada kinni ühesugusest terminoloogiast. Selguse huvides tuleks meie arvates ähvardamise mõiste alati siduda ka viitega tingimusele, et «oli küllaldane alus karta ähvarduse täideviimist». Vastavalt sellele tuleks täiendada KrK § 182 ja 184 lg. 1.

Kuna tapmisega ähvardamine (KrK § 128 tähenduses) on teatud juhtudel valitsemiskorravastase kuriteo (KrK §-d 182, 182¹ lg. 2 või 184 lg. 1) objektiivse külje tunnuseks, siis on nimetatud kuritegude ideaalkonkurents välistatud.

4. Vägivallaga või vägivallaga ähvardamise teel s u n d i m i s t ilmselt ebaseaduslikule teole näeb ENSV KrK valitsemiskorravastase kuriteona ette §-des 182 ja 182¹ lg. 2.

Kohtupraktikas esineb vägivaldset sundimist suhteliselt harva. Sundimise mõistet pole seaduses konkretiseeritud. Ka NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi eespool märgitud 1963. a. 3. juuli määrus ei täpsusta sundimise mõistet. Erialases kirjanduses on selle mõiste määratlemisel väljendatud vastukäivaid arvamusi.

¹⁶ Л. Д. Гаухман. Указ. соч., стр. 32.

Paljud autorid on põhimõtteliselt ühisel seisukohal selles, et sundimine on võimuesindaja või üldsuse esindaja isiku vägivaldne mõjutamine eesmärgil, et viimane rikuks temale seadusega pandud kohustuste täitmist.¹⁷

Ka ENSV KrK kommenteeritud väljaandes märgitakse, et «võimuesindaja sundimine tähendab nende isikute vägivaldset füüsilist või psüühilist mõjutamist...»¹⁸

Sellest võib teha järelduse, et ENSV KrK kommenteeritud väljaande autorid on seisukohal, mille kohaselt sundimine eeldab alati vägivalda või sellega ähvardamist. Samas on aga erialases kirjanduses väljendatud ka arvamust, et vägivald ei ole sundimise obligatoorseks tunnuseks.¹⁹

On õige, et KrK §-des 182 ja 182¹ lg. 2 tähendatud kuriteo koosseis sundimise näol eeldab alati füüsilist vägivalda või sellega ähvardamist. Ent mõiste «sundimine» iseenesest ei pruugi alati olla seotud vägivallaga (näit. ähvardus avaldada kompromiteerivaid andmeid, keelitused, altkäemaks jne.).

Kehtiv seadusandlus võimaldab selles osas mitmeti tõlgendamist. Kuna KrK-s ei ole antud sundimise legaaldefinitsiooni ja sundimine iseenesest ei ole *delictum sui generis*, siis tuleb sundimise mõiste avada konkreetsetes kuriteo koosseisus. KrK eriosa raames peaks sundimise mõiste olema ühesugune. KrK §-s 182 kõneldakse «sundimisest ilmselt ebaseaduslikule teole», §-s 182¹ lg. 2 aga sundimisest «vägivallaga või vägivallaga ähvardamisega». Jääb selgusetuks, kas KrK § 182 dispositioonis esinevad sõnad «samadel asjaoludel» tähendavad ka viidet vägivallale või mitte. Vägivallaga ähvardamisest pole aga §-s 182 üldse juttu. Meie arvates on siin tegemist seadusandluse lüngaga ning ettepanekuna *de lege ferenda* peame otstarbekaks, et KrK eriosas tuleks «sundimise» puhul teha viide ka vägivallale või vägivallaga ähvardusele analoogiliselt KrK §-le 182¹ lg. 2.

Nii nagu vastuhakkamine, on ka vägivaldne sundimine KrK §-des 182 ja 182¹ lg. 2 ettenähtud kuriteo koosseisu elemendiks

¹⁷ А. А. Пионтковский, В. Д. Меньшагин, В. М. Чхиквадзе. Курс советского уголовного права. Часть особенная. Т. 2. М., 1959, стр. 448; П. И. Гришаев. Советское уголовное право. Часть Особенная. М., 1960, стр. 82; М. И. Ковалев, УК РСФСР. Научный комментарий. Т. 2. Часть Особенная. Свердловск. 1962, стр. 352; И. И. Соллодкин. Советское уголовное право. Часть особенная. М., 1962, стр. 339.

¹⁸ Eesti NSV kriminaalkodeks. Kommenteeritud väljaanne, Tallinn, 1965, § 182 komm. 9.

¹⁹ Е. А. Сухарев. Ответственность за принуждение представителей власти или общественности. Сборник аспирантских работ по вопросам государства и права. Вып. 2; Свердловск. 1963, стр. 364.

vaid siis, kui see esineb kannatanu poolt oma teenistusliku või ühiskondliku kohustuse täitmise ajal.²⁰

Sundimine on alati aktiivne tegevus. Selles osas on ebatäpne B. Utevski seisukoht, et «sundimine väljendub reeglina aktiivses tegevuses».²¹

Sundimine ei saa väljenduda tegevusetuses. Erinevalt vastuhakkamisest on sundimine alati suunatud kannatanu isiku vastu, tema tahte mõjutamisele. Kui vastuhakkamisel kasutatava vägivalda eesmärgiks on takistada kannatanu seaduslikku tegevust, siis sundimise korral on alati nii füüsilise kui ka psüühilise vägivalda kasutamise eesmärgiks viia kannatanu nii kaugele, et ta oma tõelise tahte vastaselt ise rikuks oma teenistuslikku või ühiskondlikku kohustust, et ta paneks toime mingi ebaseadusliku teo või loobuks seaduslikust teost süüdlase või kellegi kolmanda isiku kasuks. Sellepärast on põhjendatud järeldus, et vägivaldne sundimine on ühiskonnaohtlikkuse astmelt raskem kuritegu kui vägivallaga vastuhakkamine.²²

Eelkõige erinevatest eesmärkidest tuleneb ka vahe vägivalla rakendamise objektiivset küljes. Vastuhakkamise korral rakendab süüdlane väliselt mistahes vormis vägivalda, püüdes ise takistada kannatanu jätkuvat seaduslikku tegevust. Sundimise korral on aga mõeldav vaid otsene kallaletung kannatanule või ähvardus vahetult kasutada füüsilist vägivalda. Teisiti ei ole mõeldav sundida kannatanut ilmselt ebaseaduslikule teole. See on põhiline kriteerium, mille abil saame piiritleda vägivaldset vastuhakkamist vägivaldsest sundimisest.

Vägivaldne sundimine võib olla suunatud ka isiku vastu, kellele pole objektiivselt üldse võimalik «v a s t u h a k a t a». Näiteks isik, olles teadlik, et tema kaaslane peeti jooanud olekus avaliku korra rikkumise eest kinni ning toimetati miilitsasse, läheb miilitsa korrapidaja juurde ja vägivallaga ähvardades nõuab kinnipeetu vabastamist. Kui miilitsatöötaja keeldub, tungib süüd-

²⁰ KrK § 182¹ osas on see põhjendatud, lähtudes miilitsatöötajate ja rahvamalevlaste erilisest osast ühiskondliku korra kaitsel. Sellest ka süüdlase kõrgendatud vastust võrreldes KrK §-s 182 tähendatud kuriteoga. Ent võimuesindaja osas ei saa nimetatud aja ühtelangevuse nõuet pidada põhjendatuks. Meie arvates tingib võimuesindaja kogu tegevuse iseloom vajaduse kaitsta teda kriminaalõiguslikult ühtviisi nii rünnete eest tema ametialase kohustuse täitmisel kui ka mistahes muul ajal, kuid seoses tema sellekohase tegevusega. Nii on vaadeldav küsimus lahendatud näit. Kirgiisi NSV KrK-s (§ 197).

²¹ Б. С. Утевский. Советское уголовное право. Часть особенная. М., 1951, стр. 349.

²² П. И. Гришаев. Преступления против порядка управления, общественной безопасности и общественного порядка. М., 1957, стр. 41; Н. А. Стручков. Ответственность за сопротивление представителю власти или представителю общественности. — «Советская юстиция», 1961, № 11, стр. 6.

lane talle kallale ning lööb teda. Siin pole tegemist vastuhakkamisega, vaid vägivaldse sundimisega, kuigi viimane on alati tihedalt seotud vastuhakkamisega. Vägivaldse sundimise koosseisuks on nõutav, et süüdlase tegevus oleks suunatud kannatanu mõjutamisele panna toime ilmselt ebaseaduslik tegu. Ilmselt ebaseaduslik on aga selline tegevus või tegevusetus, mis kas ei kuulu kannatanu pädevusse või ei tulene tema teenistus- või ühiskondliku kohustuse täitmise vajadusest.

KrK § 182 räägib «ilmselt ebaseaduslikust teost». Erialases kirjanduses on üldtunnustatud seisukoht, et nimetatud mõiste sisaldab nii «tegevust» kui ka «tegevusetust». Kuna aga süüdlase tegevus on eelkõige suunatud kannatanule oma tahte pealesurumisele, oleks õigem rääkida ühtsest terminist — vägivaldsest sundimisest «ilmselt ebaseadusliku nõudmise täitmisele».

Vägivaldne sundimine tegevusele või tegevusetusele, mis ei ole «ilmselt ebaseaduslik», ei moodusta KrK §-des 182 või 182¹ lg. 2 ettenähtud kuriteo koosseisu. Tegemist võib olla kas omavoliga või isikuvastase kuriteoga. Teatud juhtudel on aga tegemist mittesüülike, hädaseisundis tegutsemisega.²³

Nii nagu vastuhakkamine, on ka vägivaldne sundimine nn. formaalne kuriteo koosseis. Kuritegu on lõpule viidud vägivaldla rakendamise või vägivaldla ähvardamise momendist. Füüsilise ja psüühilise vägivaldla mõiste on sundimise korral sama mis vastuhakkamise puhul.

Kuriteokatse on sundimise korral välistatud. Mõeldav on kuriteo ettevalmistamise staadium: vahendi hankimine, koha sissevõtmine ja varitsemine, et kannatanu saabumisel teda vägivaldselt sundida ilmselt ebaseaduslikule käitumisele. Kui vägivaldse sundimisega kaasneb kannatanule kehavigastuste tekitamine, siis kehtivad kuritegude kvalifitseerimisel samad nõuded mis vägivaldla vastuhakkamise korral.

5. Vastavalt KrK §-le 184 lg. 2 võib vägivald ametiisiku või ühiskondliku töötaja suhtes seoses tema teenistusliku tegevusega või ühiskondliku kohustuse täitmisega, samuti kodaniku suhtes seoses tema osavõtuga kuriteo või ühiskonnastase teo ennetamisest, tõkestamisest väljenduda kerge kehavigastuste tekitamises, pekstmises või muus vägivallateos.

Kerge kehavigastusena tuleb antud juhul mõelda kehavigastust nii KrK § 112 lg. 1 kui ka lg. 2 tähenduses. Pekstmise mõiste on aga sama mis KrK §-s 113, s.t. järjestikku toimuv korduv löömine. Muu vägivallateona on vaadeldav igasugune füüsiline vägivald — näiteks löömine, juustest rebi-

²³ П. И. Гришаев. Преступления против порядка управления, общественной безопасности и общественного порядка. М., 1957, стр. 42.

mine, käte väänamine jne. Muud vägivaldteod ei pruugi alati põhjustada kannatanule füüsilist valu, ent nad peavad olema igal juhul kannatanu isiku vastu. Nii näiteks on muu vägivaldteod all vaadeldav kannatanu vägivaldne eemalekiskumine, tema tõukamine isoleeritud ruumi ja järgnev ruumi lukustamine, kannatanu kinnisidumine või tema vabaduse piiramine muul vägivaldsel viisil jne.

Vägivaldteodena KrK § 184 lg. 2 tähenduses tuleb käsitleda ka mistahes vägivaldteod vastuhakkamist kannatanule või tema vägivaldset sundimist ilmselt ebaseaduslikule tegevusele või tegevusetusele.²⁴

Kannatanule vastuhakkamine füüsilise vägivaldteod (objektiivselt küljest KrK §-s 182¹ lg. 1 tähendatud tegevus), samuti ka psüühilise vägivaldteod rakendamine ei ole vaadeldava kuriteod tunnuseks.

Erinevalt KrK §-dest 182 ja 182¹ on vaadeldava kuriteod toimepanemine mõeldav nii kannatanu poolt oma teenistusliku või ühiskondliku kohustuse täitmise ajal kui ka enne või pärast seda, kuid igal juhul seoses nimetatud tegevusega. KrK §-s 184 lg. 2 ettenähtud kuriteod on samuti nagu teisedki vaadeldavad valitsemiskorraldused kuriteod nn. formaalne ega näe ette kuriteod koosseisu elemendina konkreetse kahjuliku tagajärje põhjustamist. Asjaolu, et KrK §-s 184 lg. 2 nähakse vägivaldteod rakendamise ühe võimaliku tagajärjena ette kannatanule kerge kehavigastuse tekitamist, ei muuda sisuliselt olukorda. Kannatanule tahtlikult kerge kehavigastuse tekitamine ei või esineda rakendamata kannatanu isiku vastu vägivaldteod. Muu vägivaldteod, olenemata kahjulikust tagajärjest, on aga alati piisav vaadeldava kuriteod koosseisu olemasoluks.²⁵

Füüsilise vägivaldteod rakendamise ulatus ja iseloom on aga arvestatavad süüdlase kuriteod ühiskonnaohtlikkuse astme määramisel ja seega karistuse individualiseerimisel.

Kuna vägivald on antud kuriteod toimepanemise viisiks, siis hõlmab KrK §-s 184 lg. 2 ettenähtud kuriteod koosseis nii KrK §-des 112 kui ka 113 tähendatud kuriteod koosseisud. Kuriteodude ideaalkonkurents on neil juhtudel välistatud. Kui aga süüdlane KrK §-s 184 lg. 2 tähendatud asjaoludel tekitab kannatanule raske või üliraske kehavigastuse või tahtlikult põhjustab kannatanu surma, siis on kuriteod kvalifitseeritav vastavalt KrK §-de

²⁴ П. Ф. Гришанин, М. П. Журавлев. Преступления против порядка управления. Лекция (Высшая школа МООП РСФСР). М., 1963. стр. 9.

²⁵ Seaduse teksti sisuline analüüs lubab teha järelduse, et viide KrK § 184 lg. 2 dispositsioonis «kerge kehavigastuse tekitamisele» on ülearune. Meie arvas oleks vaadeldavas sättes õigem kõnelda «füüsilise vägivaldteod kasutamisest».

108 lg. 2 p. 2, 107 lg. 2 p. 3 või 101 p. 4 järgi. Ka neil juhtudel pole vajadust rakendada kuritegude ideaalkonkurentsi sätteid, kuna raskema isikuvastase kuriteo kvalifitseeritud koosseis hõlmab KrK §-s 184 lg. 2 tähendatud kuriteo koosseisu. Juhul kui KrK §-s 184 lg. 2 ettenähtud kuriteoga kaasneb kannatanu piinama, on tegemist kuritegude ideaalkonkurentsisga. Kuritegude ideaalkonkurentsisga on tegemist ka siis, kui süüdlane KrK §-s 184 tähendatud asjaoludel põhjustab ettevaatamatult kannatanu surma (§ 105).

Huligaansuse käigus KrK §-s 184 lg. 2 tähendatud tegude toimepanemine on alati hõlmatud KrK § 195 lg. 2 koosseisust.²⁶

6. Kõige ohtlikumal kujul väljendub vägivald valitsemiskorraldustase kuriteo objektiivse külje tunnusena KrK §-s 184¹ ettenähtud kuriteo koosseisus.

Üleliidulisest seadusest²⁷ meie vabariigi KrK-sse kodifitseerituna sätib § 184¹ vastutuse «ründe eest miilitsatöötaja või rahvamalevlase elule seoses nende teenistusliku või ühiskondliku tegevusega ühiskondliku korra kaitse alal».

Nõukogude kriminaalõiguse teoorias on mõiste «rünne elule kutsunud esile ulatusliku diskussiooni».²⁸

Nii asuvad S. Borodin ja S. Žadbajev seisukohal, et «rünne elule» hõlmab üksnes tapmiskatset. Lõpuleviidud tapmine on nimetatud autorite arvates väljaspool KrK §-s 184¹ tähendatud kuriteo koosseisu ja on kvalifitseeritav kuritegude ideaalkonkurentsinähtuseks. Oma seisukohta motiveerivad nad ühelt poolt termini «rünne» (посягательство) keelelise tähendusega — s.o. «kallalekipumine», «püüd tekitada kahju» jne. Teiseks viitavad nimetatud autorid seaduseandja eesmärgile tugevdada uue seadluse vastuvõtmisega vastutust ründe eest miilitsatöötaja või rahvamalevlase elule, nii nagu see on väljendatud NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 1962. a. 15. veebruari seadluse preambelis.²⁹

²⁶ Vt. G. H a z a k. Vastuhakkamisega seotud huligaansuse kvalifitseerimisest, «Nõukogude Õigus», 1969, nr. 4 lk., 229—230.

²⁷ Vt. NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 1962. a. 15. veebruari seadlus «Vastutuse tugevdamise kohta ründe eest miilitsatöötajate või rahvamalevlaste elule, tervisele ja väärikusele», NSV Liidu Ülemnõukogu Teataja, 1962, 8, 83 (avald. 1962. a. 21. veebr.).

²⁸ Küsimused Krk §-s 184¹ ettenähtud kuriteo objektist, nimetatud sätte konstruktsioonist (probleem sellest, kas KrK § 184¹ sisaldab üht või kaht kuriteo koosseisu), samuti ka sanktsioonist, on väljaspool käesoleva kirjutise raame, mille tõttu neil lähemalt ei peatata.

²⁹ С. В. Б о р о д и н. Квалификация убийства по действующему законодательству. М., 1966, стр. 242—243; С. Х. Ж а д б а е в. Значение мотива преступления для определения ответственности за некоторые виды умышленного убийства по УК Казахской ССР. Вопросы уголовного права и процесса. Труды Института философии и права АН Казахской ССР, т. 7. Алма-Ата, 1963, стр. 116—117.

Enne NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi eespool märgitud 1963. a. 3. juuli määruse vastuvõtmist väljendati mõnel pool arvamust, et «rünne elule» tähendab mitte ainult tapmist või tapmiskatset, vaid ka ülraskete kehavigastuste tekitamist, mis on elule ohtlikud või mis lõppastmes põhjustasid kannatanu surma.³⁰

Kolmas grupp autoreid mõistab termini «rünne elule» all süüdlase seadusevastast tegevust, mis on suunatud tahtlikult kannatanu asetamisele olukorda, kus viimase elu on reaalselt ohus. Nende arvates võib kannatanu surma saabumine moodustada vastutust raskendava asjaolu.³¹

Paljud autorid on aga seisukohal, et «rünne elule» tähendab kas tapmist või tapmiskatset.³²

Samasugune seisukoht on väljendatud ka NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 1963. a. 3. juuli juhendavas määruses.³³

Viimati märgitud seisukohaga tuleb nõustuda, vaatamata sellele, et NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 1962. a. 15. veebruaruari ülalmärgitud seadlus annab vastutuse küsimuses ründe eest miilitsatöötaja või rahvamalevlase elule ohtralt materjali nii mõnegi vastuargumendi esitamiseks. Näib, et paljud autorid ja ka

³⁰ Н. В. Дементьев. Об ответственности за посягательство на жизнь, здоровье и достоинство работника милиции и народного дружинника. — «Социалистическая законность», 1963, № 4, стр. 43; П. Ф. Гришанин, П. М. Журавлев, Преступления против порядка управления. Лекция. (Высшая школа МООП РСФСР). М., 1963, стр. 30.

³¹ Е. А. Козельцев. О понятии посягательства на жизнь работника милиции или народного дружинника. Уч. зап. Саратовского юридического ин-та. Вып. XII. Вопросы государства и права. Саратов, 1965, стр. 135; Е. А. Козельцев. Преступления против деятельности работников милиции и народных дружинников по охране общественного порядка (Уголовно-правовое и криминологическое исследование). Автореферат диссертации. Саратов, 1967, стр. 12; Г. Левицкий. Ответственность за посягательство на жизнь работников милиции или народных дружинников. — «Советская юстиция», 1963, № 4, стр. 16—18.

G. Levitski seisukoht pole seejuures järjekindel. Kuriteo objektiivse külje analüüsimisel näeb ta rünnet elule ka seal, kus esineb oht kannatanu elule. Samas aga kuriteo subjektiivse külje lahtimõtestamisel jõuab Levitski järeldusele, et süüdlasel peab esinema tahtlus võtta kannatanult elu.

³² М. И. Якубович. Уголовная ответственность за посягательство на жизнь работника милиции или народного дружинника. «Труды высшей школы МООП РСФСР». М., 1965 вып. 12, стр. 170; А. В. Кладков. Некоторые вопросы ответственности за посягательство на жизнь работников милиции и народных дружинников в связи с их деятельностью по охране общественного порядка. Уч. зап. Пермского государственного университета. Пермь, 1966, № 150, стр. 4—5.

³³ Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР (1924—1963). М., 1964, стр. 288.

kohtupraktika, lähtudes sellest, et 1962. a. 15. veebruari seadluse eesmärgiks oli tõsta vastutust ründe eest miilitsatöötaja või rahvamalevlase elule, püüavad seadluse vastavale osale (ENSV KrK §-s 184¹) anda ka sellekohane sisu. Seda teed minna pole aga õige, sest nii satutakse vastuollu kriminaalõiguse mitmete põhiprintsipiidega.

Ei saa õigustada ka seisukohta, et isiku asetamine teadvalt elule ohtlikku seisundisse on kvalifitseeritav kui «rünne elule», olenemata sellest, kas süüdlane soovis kannatanu surma või mitte. Sellisel korral kaotaks näiteks KrK § 125 oma praeguse tähenduse, kuna see abituse seisundis olevate isikute julgeoleku vastu suunatud kuritegu oleks vaadeldav kuriteona elu vastu. Olukorda ei muuda palju ka see, kui lisatakse klausel, et süüdlane «oli teadlik, et asetab kannatanu elule ohtlikku seisundisse ja möönis tema surma saabumist». Sellisel korral tunnistatakse tapmiskatset ka kaudse tahtlusega, mis on aga vastuolus kriminaalseadusandluse alustega (§-d 8 ja 15).

Kui eeldada, et elule ohtlike, ülraskete kehavigastuste tekitamine ilma tahtluseta põhjustada kannatanu surma kujutaks ka «rünnet elule», siis peaks KrK §-s 107 lg. 2 p. 3 olema klausel, mis viitaks sellele, et nimetatud sätet ei rakendata juhul, kui on tegemist kehavigastuste tekitamisega miilitsatöötajale või rahvamalevlasele seoses nende tegevusega ühiskondliku korra kaitse alal. Sellist erandit KrK §-s 107 lg. 2 p. 3 aga ei tehta.

Teiselt poolt, tunnistades, et KrK §-s 184¹ tähendatud kuriteo koosseis kuulub nn. formaalsete koosseisude hulka ning pidades vaadeldavat kuritegu lõpuleviiduks tapmiskatse staadiumist, ei saa nõustuda väitega, et lõpuleviidud tapmine asub otsekui väljaspool «rünnet elule». KrK eriosa sisaldab mitmeid nn. formaalseid kuriteo koosseise, mis aga ei välista nende raames konkreetse kahjuliku tagajärje põhjustamist (näit. röövimisel kannatanule kehavigastuse tekitamine). Seepärast hõlmab KrK §-s 184¹ tähendatud kuritegu kui teise isiku elu vastu suunatud tahtlik kuritegu ka lõpuleviidud tapmise.

Eeltoodu alusel tuleb asuda seisukohale, et «rünne elule» tähendab kannatanu tapmist või tapmiskatset. Seejuures on täiesti mõeldav, et ründe tagajärjeks osutub objektiivselt vaid kehavigastus. Igal juhul peab aga sellisel korral olema tuvastatud süüdlase otsene tahtlus tappa kannatanut. Vägivald ei pruugi seejuures olla kannatanu isiku suhtes vahetu, vaid see võib väljenduda ka vahendlikus surma põhjustamises (näit. elamu süütamise teel). Tapmisega ähvardamine ei moodusta vaadeldava kuriteo koosseisu. Ka kannatanu viimine enesetapmisele ei anna alust kvalifitseerida kuritegu KrK § 184¹ järgi. Kuritegu on lõpule viidud alates ründe toimepanemisest ja seega ka tapmiskatse korral kva-

liifitseeritav KrK § 184¹ järgi, ilma viiteta KrK §-le 15 lg. 2. Kuriteo lõpuleviimise piiri toomine kuriteokatse staadiumi tugevdab süüdlase vastutust, ent see on kahjuks ka ainuke faktor, mis KrK §-s 184¹ kõneleb vastutuse tugevdamisest ründe eest miilitsatõtaja või rahvamalevlase elule võrreldes KrK §-ga 101 p. 4. Kui aga «rünne elule» piirdub vaid kuriteo ettevalmistamise staadiumiga, siis on see kvalifitseeritav KrK §-de 15 lg. 1 ja 184¹ järgi, kuna reaalselt ohtu kannatanu elule neil juhtudel veel ei esine.

Erinevalt KrK §-dest 182 ja 182¹ ei pea «rünne elule» KrK § 184¹ tähenduses aset leidma kannatanu teenistusliku või ühiskondliku kohustuse täitmise ajal, vaid oluline on, et see toimuks seoses kannatanu sellise tegevusega. See tähendab, et «rünne elule» võib esineda nii kannatanu teenistusliku või ühiskondliku kohustuse täitmise ajal kui ka enne või pärast seda.

Kuna KrK § 184¹ kujutab endast § 101 p. 4 suhtes erinormi, on kannatanu tapmine või tapmiskatse tähendatud asjaolude kvalifitseeritav § 184¹ järgi. KrK §-s 101 ettenähtud vastutust raskendavad asjaolud ei tingi KrK §-s 184¹ tähendatud kuriteo kvalifitseerimist KrK § 101 järgi. Viimati märgitud asjaolud annavad aga alust rakendada süüdlase suhtes KrK § 184¹ järgi kõrgeimat karistumäära.

О ПОНЯТИИ НАСИЛИЯ ПРИ ПРЕСТУПЛЕНИЯХ ПРОТИВ ПОРЯДКА УПРАВЛЕНИЯ

Аспирант ТГУ Г. Хазак

Резюме

Вопросы, связанные с понятием насилия как элемента составов преступлений, направленных против порядка управления, к сожалению, не нашли достаточного отражения в специальной юридической литературе. К тому же эти вопросы создают ряд спорных и до сих пор нерешенных проблем как в теории советского уголовного права, так и с точки зрения следственно-судебной практики. Следует также отметить, что рассматриваемая тема имеет существенное значение не только в смысле укрепления социалистической законности в части правильной квалификации преступлений, но и в смысле укрепления уголовно-правовой защиты лиц; выполняющих свой должностной или общественный долг.

В статье излагаются суждения по вопросу понятия насилия — как физического, так и психического.

Под физическим насилием понимается противоправное и

общественно опасное воздействие на организм личности против его воли. При этом автор статьи солидаризируется с теми авторами, которые рассматривают как физическое насилие не только указанное воздействие на тело человека, но и на его внутренние органы (например, путем дачи ядовитых или отравляющих веществ).

К физическому насилию относятся и те случаи, когда путем непосредственного воздействия на личность потерпевшего ограничивается свобода действий последнего (например: связывание, водворение в изолированное помещение с последующим закрытием помещения извне и т. п.), вне зависимости от того, причинялась ли подобными действиями потерпевшему физическая боль или нет.

Под психическим насилием понимается угроза применения против личности физического насилия. Важно, чтобы потерпевший сознавал действительность угрозы, а виновный был осведомлен в том, что потерпевший имеет достаточно оснований принимать угрозу за действительную. Для состава преступления не имеет значения, имел ли виновный намерения в действительности реализовать высказанную угрозу или нет. Как при физическом, так и при психическом насилии основным критерием для разграничения отдельных видов насилия служит интенсивность применяемого насилия.

Далее в статье более конкретно рассматриваются различные формы применения насилия, а именно: сопротивление, сопряженное с насилием (ст. ст. 182 и 182¹ ч. 2 УК ЭССР), угроза применения насилия (ст. ст. 182¹ ч. 2 и 184 ч. 1 УК ЭССР), принуждение на явно незаконные действия путем насилия или угрозой применения насилия (ст. 182 и ст. 182¹ ч. 2 УК ЭССР), причинение телесного повреждения, избивание или иные насильственные действия (ст. 184 ч. 2 УК ЭССР), посягательство на жизнь (ст. 184¹ УК ЭССР). Анализируются вопросы совокупности при квалификации данного вида преступлений. В статье излагаются предложения *de lege ferenda* по вопросам совершенствования законодательства по рассматриваемому вопросу.

Предлагается придерживаться единой терминологии в различных статьях УК при употреблении таких понятий как «насилие», «угроза насиланием», «принуждение» и т. п. Для ясности диспозиции считается целесообразным в соответствующих статьях употреблять термин «насилие или угроза насиланием». При этом слово «насилие» само по себе означает «физическое насилие». Если же законодатель в конкретном случае предусматривает ответственность лишь за один из видов насилия, то следует и это ясно выразить — «физическое насилие» (например, в ст. 184 ч. 2 УК ЭССР) или же «угроза

насилием» как в ст. 128 УК ЭССР). Аналогично следует изложить диспозицию других статей, где речь идет об ответственности за насилие. Во избежание различных недоразумений при толковании понятия «угроза насилием» предлагается при психическом насилии в статье указывать и на наличие обстоятельств, «дающих потерпевшему основание бояться приведения угрозы в исполнение» (как это делается в диспозиции ст. 128 УК ЭССР). Учитывая «формальный», «усеченный» характер состава преступления, предусмотренного в ст. 184 ч. 2 УК ЭССР, предлагается исключить из диспозиции указанной нормы специальное указание на одно из возможных последствий преступления — причинение потерпевшему легкого телесного повреждения. Более ясно было бы в данном случае говорить об ответственности за «применение физического насилия».

Учитывая характер деятельности представителя власти, считается целесообразным предусмотреть уголовную ответственность за насилие в отношении его не при исполнении служебных обязанностей, а в связи со служебной деятельностью.

Кроме того, предлагается уточнить в ст. 182 УК ЭССР понятие принуждения к «явно незаконным действиям» путем замены этой формулировки словами «к выполнению явно незаконных требований». Это обосновывается тем, что под «действиями» закон по существу рассматривает как «действие», так и «бездействие». Аналогичное изменение следовало бы внести и в ст. 182¹ ч. 2.

RETSIDIIVSE KURITEO KRIMINOLOOGILISE PROGNOOSI TEOREETILISTEST KUSIMUSTEST

Õigustead. kand. H. Kings

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

1. Peatähelepanu võitluses kuritegevuse vastu tuleb pöörata kuritegude ärahoidmisele. Sellest põhimõttest tuleb lähtuda ka võitluses retsidiivse kuritegevuse vastu — s.t. vältida uue, retsidiivse kuriteo toimepanemist isiku poolt, kes on juba süüdi mõistetud varasema kuriteo eest.

Õiguserikkumiste ärahoidmine (vältimine, profülaktika), see on nende ennetamine abinõude õigeaegse rakendamise teel.¹ Retsidiivi vältimiseks on vaja tegutseda seega enne retsidiivse kuriteo toimepanemist, pärast retsidiivset kuritegu on retsidiivi individuaalne profülaktika hilineanud ning ei saa enam rääkida retsidiivi vältimisest.

Selleks et tegutseda õigeaegselt enne retsidiivse kuriteo toimepanemist, on vaja varakult ette näha selle toimepanemise võimalust. Kuriteo toimepanemise võimaluse ettenägemine ei tähenda aga tuleviku müstilist ennustamist, vaid teaduslikule alusele rajatud prognoosimist. «Juriidiline prognoosimine,» kirjutab R. A. Safarov, «see on riiklik-õiguslike protsesside ja nähtuste tulevase seisundi kohta teadusliku informatsiooni saamise protsess».² Informatsiooni kuriteo tulevikus toimepanemise võimaluse kohta annab kuriteo kriminoloogiline prognoos.³ «Seepärast on loomu-

¹ И. Рабанае. Убеждение и принуждение в деле борьбы с посягательствами на советский правопорядок. — Уч. зап. ТГУ. Выпуск 182. Тарту, 1966, стр. 73.

Vt. ka В. Н. Кудрявцев. Причинность в криминологии (о структуре индивидуального преступного поведения). М., 1968, стр. 161; И. И. Карпец. Проблема преступности. М., 1969, стр. 101.

² Р. А. Сафаров. Прогнозирование и юридическая наука. — «Советское государство и право», 1969, № 3, стр. 93.

³ Kriminoloogias eristatakse kuriteo individuaalset prognoosimist ja kuritegevuse kui terviku prognoosimist. Käesolev artikkel käsitleb ainult esimesena nimetatud aspekti.

lik.» märgib V. N. Kudrjajtsev, «et jurist-praktik pöördub teadlase-kriminoloogi poole individuaalse käitumise prognoosimise ülesande lahendamiseks.»⁴ A. A. Gertsenzon seob kuriteo kriminoloogilise prognoosimise aga eeskätt kuriteo retsidiivi profülaktikaga ning rõhutab, et kuriteo retsidiivi kriminoloogilise prognoosi teaduslike kriteeriumide ja meetodika läbitöötamine on nõukogude kriminoloogia teooria üks aktuaalsemaid ülesandeid.⁵

Prognoosimine ei ole uus nähtus ei teorias ega praktikas. Meie juriidiline praktika tunneb ja kasutab juba ammu prognoosi. «Kuriteo toimepannud konkreetse isiku käitumise kriminoloogilise prognoosimise küsimus tõusetub praktiliselt alati, kui kohus individualiseerib karistust, kui järelevalvekomisjon teeb kohtule ettepaneku süüdimõistetu enne tähtaega vabastada või mitte vabastada. Sellisel juhul arvestatakse kõiki neid andmeid, mis iseloomustavad süüdimõistetut, ja tehakse nende alusel enam või vähem usaldatav järeldus isiku eeldatava tulevase käitumise kohta», kirjutab A. A. Gertsenzon.⁶ Ülalnimetatud juhud on aga ainult näited prognoosi faktilise rakendamise kohta retsidiivse kuritegevuse igapäevases profülaktikas.

Tegelikult on küsimuste ring, kus praktika pidevalt rakendab prognoosi, tunduvalt laiem. V. N. Kudrjajtsev märgib, et kuriteo kriminoloogilise prognoosimisega on tegemist ka juhul, kui kohus tunnistab isiku eriti ohtlikuks retsidivistiks, samuti põhineb individuaalse käitumise prognoosimisel karistatuse kustumise (kustutamise) instituut.⁷

Nagu on õigesti märkinud I. I. Karpets, ei sõltu karistuse efektiivsus (s.t. kas isik paraneb või paneb pärast karistuse kandmiselt vabanemist toime uue kuriteo) mitte ainult, ja võimalik, et isegi mitte niivõrd karistuse individualiseerimisest otsuse langetamisel kohtus kui karistuse täideviimise individualiseerimisest kinnipidamiskohas⁸ ja just selles sfääris tõusetub prognoosimise küsimus eriti teravalt. On ju päris selge, et süüdimõistetu parandamise ja ümberkasvatamise protsess sõltub suuresti sellest, kas on tegemist eriti ohtliku retsidivistiga või isikuga, kellelt ei ole alust eeldada tulevikus uue kuriteo toimepanemist. Järelikult vabadusekaotusega karistatutele režiimi määramine, aga samuti kinnipeetava individuaalne parandamine ja ümberkasvatamine

⁴ В. Н. Кудрявцев. Указ. соч., стр. 161.

⁵ А. А. Герцензон. Актуальные проблемы теории советской криминологии. — «Вопросы борьбы с преступностью». Выпуск 6. М., 1967, стр. 24—25.

⁶ Samas, lk. 25.

⁷ В. Н. Кудрявцев. Указ. соч., стр. 166.

⁸ И. И. Карпец. Наказание в советском уголовном праве. — «Советское государство и его право», 1967, № 9, стр. 67.

kinnipidamiskohas põhineb muude tegurite kõrval jälle nende eeldatava tulevase käitumise prognoosimisel. Retsidiivi kriminoloogilise prognoosimisega on tegemist ka dekonvoeerimise otsustamisel, administratiivjärelevalve instituudi kohaldamisel, aga samuti järelevalve organiseerimisel vabadusekaotusega mittekarakteristatud isikute käitumise üle.

Nagu näeme, nõuab terve rida kriminaalõiguse instituute suures ulatuses individuaalse käitumise kriminoloogilist prognoosimist. Retsidiivi kriminoloogilise prognoosimisega on tegemist kõigil juhtudel, kus normi kohaldamisse lülitub kohaldaja (kohtu, järelevalvekomisjoni, jne.) hinnang kurjategija eeldatava edasise käitumise kohta. See hinnang põhineb kurjategija eeldatava tulevase käitumise ettenägemisel, s.o. prognoosil. Selline prognoos rajaneb ühelt poolt seaduses fikseeritud kriteeriumidel, mis väljendavad ühiskondlikku kogemust, teiselt poolt aga, kuivõrd seadust ei kohaldata formaalselt mehaaniliselt⁹ ka kohaldaja isiklikul (kollektiivsel, kui on tegemist kohtu ja teiste kollektiivsete organitega) kogemusel. Praktika näitab, et selline empiiriline prognoos on valdaval enamikul juhtudest ka õige.¹⁰ Kuid nagu ei saa olla kahtlust teadusliku tunnetuse eelistes empiirilise tunnetusega võrreldes, nii ei saa olla ka kahtlust teaduslikele alustele rajatud prognoosi eelistes võrreldes empiirilise prognoosiga.¹¹

Teaduslikele alustele rajatud retsidiivi kriminoloogilise prognoosimise ülesandeks ongi abistada seaduse kohaldajat, anda talle võimalust kontrollida oma isiklikku kogemust teaduslike meetoditega. Prognoos võimaldab teaduslikult hinnata mitmesuguste faktorite kogumi ohtlikkust uue kuriteo toimepanemise võimaluse ettenägemise eesmärgil. Üksikult võetuna või kogemuse alusel hinnatuna ei pruugi prognoosi aluseks olevad faktorid alati viidata uue kuriteo toimepanemise ohule, veelgi vähem aga saab ilma teadusliku prognoosita hinnata selle ohu võimaliku saabumise tõenäosuse astet. Kuid «prognoos ei tohi mingil juhul asendada faktilise käitumise konkreetseid hinnanguid, ta aitab ainult püstitada versiooni konkreetse inimese võimalikust käitumisest», märgib V. N. Kudrjartsev.¹²

⁹ Я. М. Браинин. Уголовный закон и его применение. М., 1967, стр. 199.

¹⁰ А. А. Герцензон. Указ. соч., стр. 25.

¹¹ В. Н. Кудрявцев. Указ. соч., стр. 163—164. А. Р. Ратинов näitab teadusliku tunnetuse eeliseid võrreldes empiirilise tunnetusega väga tabavalt malemängu varal, märkides, et andekas, kuid teooriat mittetundev malletaja võib kaua otsida vastase kuninga matistamise võimalusi 2 viguriga, samal ajal kui objektiivselt vähem andekas, kuid teooriat tundev mängija teeb seda ilma igasuguse raskuseta mõne käiguga. Vt. А. Р. Ратинов. Советская судебная психология. М., 1967, стр. 4.

¹² В. Н. Кудрявцев. Указ. соч., стр. 169.

Kriminoloogilise prognoosi idee ei ole uus ka teorias. Selle probleemiga on tegelnud rida kriminolooge Ameerika Ühendriikides, Saksamaal, Inglismaal ja teistes riikides. Tuntumad nendest on ameeriklased abielupaar Eleanor ja Sheldon Glueck'id. Glueck'id on tegelnud retsidiivse ja alaealiste kuritegevuse individuaalse prognoosimise meetodika ja selle praktilise rakendamisega.¹³ Nende meetodikat on rakendanud ka teised kriminoloogid Ameerika Ühendriikides, Prantsusmaal ja Jaapanis.¹⁴ Kuid nagu on õigesti märkinud A. A. Gertsenzon, ei ole individuaalse kriminoloogilise prognoosi praktikasse juurutamine kodanlikes riikides senini väljunud üksikute eksperimentide raamidest.¹⁵ Kodanlik kriminoloogia on tegelnud mitte ainult kriminoloogilise prognoosimise meetodikaga, vaid ka teoreetiliste aspektidega. Viimases osas võib nimetada W. Middendorfi uurimust «Die kriminologische Prognose in Theorie und Praxis», Newied-Berlin, Luchterhand, 1967, mida on positiivselt märgitud ka sotsialistlikus kriminoloogiaalases kirjanduses.¹⁶

Sotsialistlikus kriminoloogias on prognoosimine uus probleem. Nõukogude kriminoloogias esitasid selle laiemale avalikkusele esimestena A. A. Gertsenzon¹⁷ ja V. N. Kudrjajtsev.¹⁸ Üksikasjalikumalt on seda probleemi käsitletud senini ainult V. N. Kudrjajtsev, pühendades oma monograafias «Причинность в криминологии» (о структуре индивидуального преступного поведения М., 1968) kogu peatüki prognoosimisele kriminoloogias.

Mis on tinginud nõukogude teadlaste huvi kriminoloogilise prognoosi vastu? Vastus on siin selge ja arusaadav — kuriteo vältimise vajadus, milleks kohustab meid Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm.¹⁹ Nõukogude kriminaalseadus aga fikseerib otseselt vajaduse ära hoida uute kuritegude toimepanemine kuriteo eest süüdimõistetute poolt, s.o. retsidiivi ärahoidmise vajaduse (NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse alused § 20). Prognoosimise teaduslike kriteeriumide läbitöötamise vajalikkust kinnitab ka retsidiivse kuriteo vastu võitlemise

¹³ S. Glueck, E. Glueck. Predicting Delinquency and Crime. University of Virginia School of Law Reading Guide.

¹⁴ S. Glueck. Ten Years of Unraveling Juvenile Delinquency. An Examination of Criticisms. — «The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science», 1960, No. 3, p. 304.

¹⁵ А. А. Герцензон. Указ. соч., стр. 25.

¹⁶ Vt. M. Lazari artikkel «W. Middendorf. Die kriminologische Prognose in Theorie und Praxis», Newied-Berlin, Luchterhand 1967. — «Acta Juridica», Academiae Scientiarum Hungaricae. Tomus X. Fascicule 3—4. Budapest, 1968, p. 399—400.

¹⁷ А. А. Герцензон. Указ. соч., стр. 24—25.

¹⁸ В. Н. Кудрявцев. Указ. соч., стр. 161—170.

¹⁹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tallinn, 1965, lk. 98.

senise praktika ebaefektiivsus — näitab ju statistika, et umbes igast viiendast kurjategijast saab retsidiivist, alaealiste puhul on olukord aga veelgi halvem.²⁰ Väga tabavalt põhjendavad kriminoloogilise prognoosimise vajadust E. ja S. Glueck'id, märkides, et kuriteo ootamine selleks, et siis rakendada mõjutamisvahendeid süüdlase suhtes, võrdub talli ukse lukustamisega pärast hobuse varastamist.²¹

2. Individuaalse kriminoloogilise prognoosi silmanähtavale vajalikkusele vaatamata suhtutakse sellesse sageli teatava ettevaatlikkusega, mõningatel juhtudel aga üldse eitatakse individuaalse kriminoloogilise prognoosi printsiipiaalset võimalikkust. Põhjused on mõlemal juhul ühesugused — 1) probleemi uudsus ja sellest tingituna ka teoreetiliste ja meetodiliste küsimuste ebaselgus, 2) repressiooni alusetu rakendamise (tugevdamise) kartus.²²

Vaatleme kõigepealt kuriteo kriminoloogilise prognoosi printsiipiaalset võimalikkust. Et seda lähemalt uurida, peame pöörduma inimese käitumise determineerituse ning tahtevabaduse probleemi juurde. Kriminoloogiline prognoos on võimalik ainult juhul, kui inimese käitumine, järelikult ka kuriteo toimepanemine sõltub mingitest seaduspärasustest. Nende seaduspärasuste tundmine võimaldab inimese käitumist ette näha. Kui inimese käitumine ei sõltuks mingitest seaduspärasustest, ei oleks võimalik ka seda ette näha ja prognoos oleks võimatu. Prognoosimine on võimatu idealistlikul filosoofial põhineva indeterministliku õpetuse seisukohalt inimese tahtevabadusest, mille kohaselt inimese teadvus ja tahe on primaarsed ning tema käitumine absoluutselt sõltumatu olemisest. Inimese käitumises, ka kuriteo toimepanemises, väljendab küsimuse materialistlikku lahendust determinismiprintsiip, mille kohaselt kogu tegelikkus kui ka inimese oma toiminguis sõltuvad üldisest põhjuslikkusest. «Inimese igasugune käitumine, sealhulgas ka ühiskonnavastane, kuritegelik, allub põhjuslikkuse seadusele», — kirjutab V. N. Kudrjajtsev.²³ Järelikult on kriminoloogiline prognoos printsiibis täiesti võimalik. Prognoosimiseks on vaja tunda kuriteo põhjusi ja nende toime mehhanismi. Isiksuse, tema käitumise ning seda kujundanud faktorite tundmine võimaldab mitte ainult konstateerida olemasolevat olukorda, vaid ka ette näha inimese võimalikku tulevast käitumist. Arusaada-

²⁰ H. Kings. Noorukite retsidiivne kuritegevus (Eesti NSV materjalide alusel). Väitekirj õigusteaduse kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Tartu, 1968, lk. 113.

²¹ E. Glueck, S. Glueck. Unraveling Juvenile Delinquency. New-York, 1957, No. 257.

²² E. Buchholz, R. Hartmann, J. Lekschas. Sotsialistische Kriminologie. Versuch einer theoretischen Grundlegung. Berlin, 1966, S. 152.

²³ В. Н. Кудрявцев. Указ. соч., стр. 4.

vält on prognoos seda efektiivsem, mida enam ta rajaneb konkreetse kuriteo põhjuste ja nende toime mehhanismi tundmisel. Kuriteo põhjuste probleem on senini veel ammendavalt lahendamata ning siit pinnalt tekivad ka raskused prognoosimisel. «Kuid need raskused, — rõhutab V. N. Kudrjajtsev, — kannavad praktilist, mitte printsiipiaalset iseloomu. Neid saab ületada inimese käitumise «mehhanismi» sügavama uurimise ja teda mõjutavate kõigi väliste ja sisemiste faktorite tähelepaneliku arvestamise teel».²⁴

Esitades vastunäiteid kuriteo kriminoloogilise prognoosi võimalikkusele, omistatakse sageli prognoosile fataalne tähendus.²⁵ Inimese käitumine ei ole absoluutse paratamatusega predestineeritud (nagu arvasid mehhanistliku determinismi esindajad). «Dialektiline materialism õpetab, et olemine määrab teadvuse, seega ka inimese tahte. Kuid teadvuse ja tahte determineeritus olemisest ei ole vääramatu ja pime predestineeritus. Ka inimeste tegudes on paratamatus lahutamatus seoses juhusega objektiivses mõttes, mistõttu inimese tegude tekkimises, arenemises ja tagajärgede saabumises on objektiivselt mitmesuguseid võimalusi,» märgib H. Kadari.²⁶

Inimese käitumine ei ole fataalse iseloomuga, mistõttu ei saa olla ka fataalset prognoosi. Kui inimesel on alati teisiti käitumise võimalus, on ka alati võimalus, et prognoos ei osutu õigeks. See on tingitud inimese käitumise põhjuslikkuse erilisest iseloomust — «... väliste ja sisemiste mõjude seose mehhanism inimese tegudes «töötab» statistilisel printsiibil, sisaldades juhuslikkuse elemente... Seetõttu ei ole võimalik mingisugune individuaalne prognoos, mis täpselt ütleks, kuidas antud isik käitub homme või aasta pärast mingisuguses konkreetses situatsioonis... Selline «ennustus» rajaneks ettekujutusel inimese käitumise fataalsusest, vaatleks teda «saatuse mängukannina» või veel halvem, tuletaks inimese teod tema kaasasündinud erisustest. Kuid individuaalne prognoos on võimalik, kui ta iseloom vastab inimese käitumise iseloomule, s.t. kui ta tehakse tõe näosuslikus aspektis. Teiste sõnadega — me võime suurema või väiksema tõenäosusega väita, et antud inimene toimib nii ja mitte teisiti, et ühelt inimeselt on rohkem alust loota head tegu kui teiselt jne... See kehhib ka kuritegeliku käitumise kohta,» kirjutab V. N. Kudrjajtsev.²⁷

²⁴ В. Н. Кудрявцев. Указ. соч., стр. 162.

²⁵ E. Buchholz, R. Hartmann, J. Lekschas. Sozialistische Kriminologie. Versuch einer theoretischen Grundlegung. Berlin, 1966, S. 151.

²⁶ H. Kadari, E. Raal, I. Rebane. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Tallinn, 1963, lk. 138.

²⁷ В. Н. Кудрявцев. Указ. соч., стр. 163.

Ei pea paika ka väide, nagu eeldaks prognoosimine kuriteo paratamatut toimepanemist tulevikus juba sellepärast, et prognoosimise aluseks olevad faktorid, mille ebasoodsa mõju sfääri inimene on sattunud, jäävad muutumatuiks.²⁸ Muutumatuid faktoreid tegelikkuses ei ole. Me võime rääkida ainult suhteliselt muutumatuist faktoreist. Kuid isegi eeldusel, et tegemist on muutumatute faktoritega, ei saa teha järeldust kuriteo toimepanemise paratamatusest, sest ülalnimetatud statistilisest printsiibist tulenev juhuslikkus välistab selle. Prognoosimisel tuleb arvestada ka seda, et me teadlikult püüame ebasoodsaid faktoreid muuta.

Järelikult võib prognoos olla ainult tõenäose, mitte paratamatu iseloomuga. Kui me lähtume prognoosi tõenäosuslikust iseloomust, ei ole printsiipiaalseks takistuseks prognoosimisel ka iga inimese individuaalsus, kordumatus.²⁹ Konkreetse inimese individuaalsus välistab üksnes 100%-liselt täpse prognoosi. Kuivõrd prognoos on üksnes tõenäolik, siis rõhutab V. N. Kudrjajtsev õigesti, et «sotsioloog ja jurist, prognoosides konkreetsete inimeste käitumist, peavad alati tunnistama oma prognoosi suhtelisust.»³⁰

3. Teine küsimus, mis seoses individuaalse kriminoloogilise prognoosiga tekitab arusaamatusi, puudutab prognoosi järeldusena rakendatavaid vahendeid. Milliseid vahendeid tuleb kohaldada, kui prognoos näitab, et konkreetset inimesest võib saada retsidivist? Selles küsimuses valitseb üldtunnustatud seisukoht — tuleb võtta tarvitusele profülaktilised vahendid. «Sellega seoses on vaja täie selgusega alla kriipsutada nõukogude kriminoloogia ja kriminaalõiguse printsiipiaalset seisukohta, mis tuleneb sotsialistliku demokraatia ja sotsialistliku seaduslikkuse printsiipidest,» kirjutab V. N. Kudrjajtsev, «mitte mingisugune, ka kõige kõrgem kuriteo toimepanemise tõenäosuse protsent ei saa olla aluseks repressiooni rakendamisele. Selliseks aluseks võib olla ainult ühiskonnaohtliku ja kriminaalseaduses ettenähtud teo toimepanemine fakt. Mis puutub nõukogude kriminoloogide poolt väljatöötatavatesse profülaktilistesse vahenditesse, siis need ei ole seotud kodanike õiguste ja seaduslike huvide mitte- mingisuguse kitsendamisega ja kannavad sotsiaal-majanduslikku

²⁸ E. Buchholz, R. Hartmann, J. Lekschas. Sozialistische Kriminologie. Versuch einer theoretischen Grundlegung. Berlin, 1966, S. 151.

²⁹ В. Н. Кудрявцев. Указ. соч., стр. 162—163.

³⁰ В. Н. Кудрявцев. Указ. соч., стр. 169.

ning kultuur-kasvatuslikku iseloomu.»³¹ Selle seisukoha õigsuses ei saa olla kahtlust. Üks põhilisi vastuväiteid kuriteo kriminoloogilisele prognoosile ju seisnebki selles, et kodanliku ühiskonna tingimustes viib prognoos (liiatigi, kui talle omistatakse faktaalne tähendus) valitseva klassi omavolile — inimene võidakse kriminaalvastutusele võtta ja rakendada tema suhtes «ohutusvahendeid», kui ta pole üldse kuritegu toime pannud ja võimalik, et ta kunagi seda ka ei teeks.

Ekslikul positsioonil prognoosi järelalusena rakendatavate vahendite osas on J. Lekschas, kes näeb prognoosis ainult barbaarsete repressioonide ja riigi omavoli õigustust.³² Kuid sellisteks pessimistlikeks järelusteks ei anna alust mitte prognoos iseenesest, vaid kodanliku kriminaalõiguse teooria poolt propageeritavad «ohutusvahendid».

V. N. Kudrjajtsev ei ava lähemalt sotsiaal-majanduslike ja kultuur-kasvatuslike vahendite iseloomu. A. B. Sahharov loetleb neid täpsemalt, nimetades «kõlbelise formeerimise tingimuste muutmist, antisotsiaalsete vaadete, allikate ja kanalite kõrvaldamist, keskkonna, tema psühholoogia tervendamist jmt.»³³ Kuid ka see loetelu ei ole ammendav. Pealegi tuleb retsidiivi profülaktikas arvestada rida erilisi asjaolusid.

Tulenevalt dialektilis-materialistliku determinismi printsiibist tuleb prognoosi järelalusena rakendatavad profülaktilised vahendid suunata nende väliste tegurite likvideerimisele või neutraliseerimisele, mis kujundasid antud inimese isiksust kuriteole eelneval perioodil negatiivses suunas, või mõjutasid negatiivselt isiku käitumist vahetult kuriteole eelneval momendil (situatsioonifaktorid). Kõrvuti väliste tegurite mõjutamisega tuleb võtta tarvitusele abinõud ka eelnevate määraval toimel kujunenud sisemiste negatiivsete faktorite kõrvaldamiseks või neutraliseeri-

³¹ В. Н. Кудрявцев. Указ. соч., стр. 169.

Vt. ka И. Ребане. Указ. соч., стр. 187; А. Сафаров: Прогнозирование и юридическая наука. — «Советское государство и право», 1969, № 3, стр. 69; И. И. Карпец. Проблема преступности. М., 1969, стр. 100—101.

³² E. Buchholz, R. Hartmann, J. Lekschas. Sozialistische Kriminologie. Versuch einer theoretischen Grundlegung. Berlin, 1966, S. 152.

³³ А. Б. Сахаров. Учение о личности преступника. — «Советское государство и право», 1968, № 9, стр. 69.

Olgu märgitud, et ka S. Glueck, käsitledes prognoosi järelalusena rakendatavaid vahendeid, märgib ainult taoliste noorukite tähelepaneliku ja abistava kohtlemise vajadust, mitte aga nende paigutamist kasvatusasutustesse. Vt. S. Glueck. Ten Years of Unraveling Juvenile Delinquency. An Examination of Criticisms. — «The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science», 1960, No. 3, p. 306—307.

miseks. Nende profülaktiliste vahendite planeerimine on oma-
moodi programmiks prognoosis võimalikuna antud kuriteo tege-
liku realiseerimise takistamisel. Millised need vahendid on ning
kes peab tegelema kurjategija isiksuse edasise käitumise prog-
noosimise ja planeerimisega?

Nimetatud asjaolude väljaselgitamine ning abinõude tarvitu-
selevõtmine nende kõrvaldamiseks on Eesti NSV KrPK § 47 ko-
haselt juurdlust teostava isiku, uurija, prokuröri ja kohtu
ülesanne. Siit järeldub ühtlasi, et kuriteo toimepannud
isiku edasise käitumise prognoosijaks ning tema isiksuse «projek-
teerijaks» uurimise staadiumis peaksid olema eelnimetatud isi-
kud ja asutused.

KrPK § 47 näitab ka, et juurdlust teostav isik, uurija ja pro-
kurör on kohustatud nimetatud asjaolude kõrvaldamiseks tegema
esildise vastavatele asutustele või organisatsioonidele, kellest sõl-
tub konkreetsete abinõude rakendamine, kohus aga erimääruse.³⁴

Vastavalt KrPK §-le 47 peavad juurdlust teostav isik, uurija,
prokurör ja kohus ühtlasi välja selgitama süüdlase isiksust ise-
loomustavad asjaolud. Nende hulka kuuluvad ka kuriteo toime-
panemisega seonduvad faktorid. Nende faktorite mõjutamise (lik-
videerimise, neutraliseerimise) vahendite valikul tulevad arvesse
eelkõige tavalised kasvatuslikud vahendid nagu sisendus, autori-
teedi mõju, positiivne eeskuju, ühiskondlik arvamus jmt.³⁵ Kui
kurjategijat aga karistatakse vabadusekaotusega, lisanduvad sel-
lised erilised vahendid nagu töökasvatus, poliitkasvatustöö jmt.³⁶

Kuid erilised vahendid kurjategija isiksuse mõjutamiseks ei
piirdu ülaltooduga. Kõige olulisemaks erisuseks on sunnivahendite
ning eelkõige kriminaalkaristuse rakendamine. Seetõttu on ka
A. A. Gertsenzonil täielik õigus siduda retsidiivi kriminoloogilist
prognoosi ja järelikult ka profülaktikat karistuse mõistmise ning
individualiseerimise staadiumiga.

Väide, et prognoosi tuleb arvesse võtta juba karistuse mõistmi-
sel, väärib lähemat vaatlemist. Probleemi juriidiline tuum on sel-
les, kas ja millisel määral on kohtul õigus arvestada prognoosi ka-
ristuse mõistmisel kehtiva seadusandluse alusel, s.o. KrK § 36 ko-
haldamisel. Paragrahv 36 teatavasti sätib, et karistuse mõistmisel
arvestab kohus, juhindudes sotsialistlikust õigusteadvusest, toi-

³⁴ В. Звирбуль и др. Выявление причин преступления и приня-
тия предупредительных мер по уголовному делу. М., 1967. Alaealiste
kuritegude profülaktika eriküsimusi vt. Н. И. Гук ов с к а я. Деятельность
следователя и суда по предупреждению преступлений несовершенно-
летних. М., 1967.

³⁵ И. Ребане. Указ. соч., стр. 139.

³⁶ Samas, lk. 172—175.

mepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu ja astet, süüdlase isiksust ning kuriteo toimepanemisel vastutust kergendavaid ja raskendavaid asjaolusid.

Ehkki KrK § 36 ei näe otseselt ette prognoosi arvestamist karistuse mõistmisel, ei tähenda see, et seda ei saa üldse teha.

Kriminoloogiline prognoos ei põhine mitte suvalistel faktoritel, vaid faktoritel, mis on seotud antud kuriteo geneesiga. Kui prognoos näitab uue kuriteo toimepanemise tõenäosuse kõrget astet, siis tähendab see, et prognoosi aluseks olevad faktorid peegeldavad kuriteo ja kurjategija isiksuse kõrget ühiskonnaohtlikkuse astet. Seda aga tuleb arvestada karistuse mõistmisel.³⁷

Uue kuriteo toimepanemise vältimiseks on sellisel juhul vaja kohaldada range karistus, mis kindlustaks süüdimõistetu parandamise ja ümberkasvatamise. Täpselt samuti tuleb karistuse mõistmisel arvestada kuriteo ja kurjategija isiksuse vähest ühiskonnaohtlikkuse astet. Kui kuriteo ja kurjategija ühiskonnaohtlikkuse aste ei ole suur, on vähe tõenäone ka uue kuriteo toimepanemine, selle ärahoidmiseks ei ole sageli aga üldse vaja kohaldada kriminaalkaristust.

Kuriteo ja kurjategija ühiskonnaohtlikkuse ning uue kuriteo toimepanemise tõenäosuse astme seos tuleneb kurjategija ühiskonnaohtlikkuse olemusest. Ehkki kurjategija isiksuse ühiskonnaohtlikkuse olemuse probleem ei ole nõukogude kriminaalõiguse teoorias lõplikult lahendatud, tuleb nõustuda A. B. Sahharoviga, et kuriteo tunnistamine kurjategija isiksuse ühiskonnaohtlikkuse väljenduseks ja tähtsaimaks kriteeriumiks (see on üldtunnustatud seisukoht³⁸) tähendab sisuliselt, et kurjategija ühiskonnaohtlikkus eksisteerib juba enne kuriteo toimepanemist ning just see isiksuse ühiskonnaohtlikkus koos teatavate väliste tingimustega tingibki kuriteo.³⁹ Järelikult on kurjategija ühiskonnaohtlikkus ka kuriteo toimepanemise tõenäosuse kriteeriumiks — mida suurem on kurjategija ühiskonnaohtlikkus, seda suurem on ka kuriteo toimepanemise tõenäosus. Ekslikul seisukohal kurjategija ühiskonnaohtlikkuse ja uue kuriteo toimepanemise tõenäosuse seose küsimuses on B. V. Volženkin, kes väidab, et kurjategija

³⁷ Vt. näiteks И. И. Карпец. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве. М., 1961, стр. 114; А. Б. Сахаров. Теоретические вопросы учения о личности преступника. — «Социалистическая законность», 1967, № 7, стр. 27; М. Ф. Комаров, Т. Н. Мудьюгин, С. С. Степичев. Опыт изучения личности осужденных за убийство и эффективность отбытого ими наказания. М., 1968, стр. 110.

³⁸ И. Ребане. Указ. соч., стр. 246.

³⁹ А. Б. Сахаров. Учение о личности преступника. — «Советское государство и право». 1968, № 9, стр. 69.

ühiskonnaohtlikkus seisneb tema poolt uue kuriteo toimepanemise võimalikkuses ning kurjategija ühiskonnaohtlikkuse aste sõltub uue kuriteo toimepanemise võimalikkuse astmest.⁴⁰ Mitte uue kuriteo toimepanemise võimalikkus ei tingi kurjategija ühiskonnaohtlikkust ning selle astet, vaid vastupidi, kurjategija ühiskonnaohtlikkus ja selle aste tingivad uue kuriteo toimepanemise võimalikkuse ja selle astme. I. I. Karpetsil on täielik õigus, kui ta rõhutab, et kurjategija ühiskonnaohtlikkus saab põhineda ainult toimepandud kuriteol ning sellele eelneval kurjategija elu ja tegevuse hinnangul.⁴¹

Kurjategija vähese ühiskonnaohtlikkuse astme arvessevõtmine karistuse mõistmisel ei tekita kehtiva kriminaalseadusandluse pinnalt mingeid raskusi, sest vastavalt KrK §-le 37 lg. 2 võib kohus karistuse mõistmisel arvestada ka kergendavaid asjaolusid, mida käesolevas paragrahvis ei ole ette nähtud.

Prognoosi aluseks olevate kurjategija isiksust negatiivselt iseloomustavate asjaolude arvessevõtmine karistuse raskendamise eesmärgil on aga piiratud KrK § 38 ammendava loeteluga. Mõnevõrra avardab isiksust negatiivselt iseloomustavate asjaolude arvessevõtmise võimalust teoorias tunnustamist leidnud kontseptsioon, et väljaspool KrK § 38 raame jäävad isiksust negatiivselt iseloomustavad asjaolud välistavad karistuse mõistmisel vastutust kergendavate asjaolude toime.⁴² Kuid lahendust see kontseptsioon ei too, sest kergendavate asjaolude puudumisel ei saa ikkagi isiksust negatiivselt iseloomustavaid asjaolusid karistuse individualiseerimisel arvestada. Probleemi lahendus seisneb nähtavasti kuriteo ühiskonnaohtlikkuse ja süüdlase isiksuse ühiskonnaohtlikkuse vahekorra piiritlemises KrK § 36 tunnuste raames.

Kuriteo ühiskonnaohtlikkuse ja kurjategija ühiskonnaohtlikkuse vastandamine ei ole õige. Kuriteo ühiskonnaohtlikkuses avaldub ka kurjategija ühiskonnaohtlikkus. Kui isiksust negatiivselt iseloomustavad asjaolud vastastikusel toimes teatavate väliste asjaoludega (situatsiooniga) tingivad kuriteo,⁴³ siis sõltub kuriteo ühiskonnaohtlikkuse aste ka kuriteoga seoses olevatest isiksust negatiivselt iseloomustavatest asjaoludest. Järelikult tuleb karistuse mõistmisel arvestada ka kurjategija isiksust ülaltoodud aspektist. Siit järeldub, et süüdlase isiksuse all tuleb KrK § 36

⁴⁰ Б. В. Волженкин. Общественная опасность преступника и основание уголовной ответственности. — «Правоведение», 1963, № 3, стр. 90.

⁴¹ И. И. Карпец. Проблема преступности. М., 1969, стр. 100.

⁴² Уголовный кодекс Эстонской ССР. Комментированное издание. Таллин, 1968, ст. 36, комм. 7.

⁴³ А. Б. Сахаров. Учение о личности преступника. — «Советское государство и право», 1968, № 9, стр. 69.

tähenduses arvestada ainult neid süüdlast iseloomustavaid asjaolusid, mis ei ole seoses toimepandud kuriteoga. Seda mõtet rõhutab ka I. Rebane: «Kui erilistest asjaoludest, millest sõltub karistus konkreetse kuriteo eest, võib rääkida ainult nendest isiksust iseloomustavatest asjaoludest, mis ei ole seotud konkreetse kuriteo toimepanemisega. Need asjaolud võivad olla aluseks ainult karistuse kergendamisele».⁴⁴ Teisest küljest, märgib I. Rebane, ei iseloomusta kuriteos avalduvad isiksuse omandused mitte isiksust kui sellist, vaid on kuriteo ühiskonnaohtlikkuse kriteeriumideks. I. Rebane märgib, et seadus on arvanud iseseisvateks karistuse raskust tingivateks faktoriteks isiksuse omadused, mis on kriminaalseaduses loetletud vastutust kergendavate ja raskendavate asjaoludena.⁴⁵ Kuid see ei tähenda, et ainult seaduses vastutust raskendavatena loetletud isiksust iseloomustavad ning kuriteoga seotud negatiivsed asjaolud on kuriteo ühiskonnaohtlikkuse kriteeriumiks. Vastupidi, kui KrK § 36 ütleb, et karistuse mõistmisel arvestab kohus nii toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu ja astet kui ka kuriteo toimepanemisel vastutust kergendavaid ja raskendavaid asjaolusid, siis järelikult on vastutust kergendavad ja raskendavad asjaolud kehtiva kriminaalõiguse järgi iseseisvad, kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomust ja astmest erinevad, konkreetse karistuse määra tingivad faktorid.⁴⁶ Konkreetse kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu ja astme määramisel karistuse mõistmise aspektist need faktorid arvesse ei tule. Küll aga tulevad arvesse kurjategija isiksust negatiivselt iseloomustavad ning kuriteo geneesi kuuluvad faktorid, mis ei ole loetletud iseseisvate karistuse määra mõjutavate faktoritena KrK §-s 38. Tuleb silmas pidades, et raskendavate asjaolude loetelusse on võetud üldiselt tuntud eriti amoraalsed faktorid, mida kohus ei saa jätta arvestamata karistuse mõistmisel.⁴⁷ Järelikult on veel muidki kuriteo ühiskonnaohtlikkuse astet tingivaid faktoreid seoses kurjategija isiksusega. Võib arvata, et kurjategija isiksuse edasise uurimise käigus võib selguda nii mõnegi senini vähe tähelepanu ärratanud faktori eriline tähtsus kuriteo ühiskonnaohtlikkuse astme aspektist. S. S. Stepitsevi, G. M. Mudjugini ja M. F. Komarovi konkreetne — kriminoloogiline uurimus tõigi esile ühe sellise asjaolu.

⁴⁴ И. Ребане. Указ. соч., стр. 279—280.

⁴⁵ Samas.

⁴⁶ Vt. H. Kadari, E. Raal, I. Rebane. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Tallinn, 1963, lk. 307.

⁴⁷ И. И. Карпец. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве. М., 1961, стр. 107.

Uurimus näitas, et kuriteo toimepanemine ette kavatselt on muude võrdsete tingimuste korral tunnistuseks kurjategija tunduvalt suuremast ühiskonnaohtlikkusest võrreldes nende kuritegudega, mis pannakse toime vahetult enne kuritegu tekkinud motiivide toimetel. Sellega seoses teevad nimetatud autorid ettepaneku täiendada raskendavate asjaolude loetelu seaduses.⁴⁸

Järelikult on kurjategija isiksust negatiivselt iseloomustavad ning kuriteo geneesi kuuluvad asjaolud arvestatavad raskemat karistust tingivate faktoritena KrK § 36 raames kuriteo ühiskonnaohtlikkuse astme kaudu. Kuriteo ühiskonnaohtlikkuse aste koos kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomuga on aga asjaolu, millest tuleb eelkõige lähtuda karistuse valikul.⁴⁹

Põhimõte, et karistuse mõistmisel tuleb arvestada kuriteo geneesi kuuluvaid faktoreid, on leidnud nõukogude juriidilises kirjanduses laialdast tunnustamist. Nii kirjutab I. I. Karpets juba 1961. aastal, et toimepandud kuriteo põhjusi on väga tähtis arvestada retsidivistidele karistuse mõistmisel.⁵⁰ S. Burzõnova aga rõhutab, et kurjategijale karistuse mõistmisel peab kohus arvesse võtma kõrvuti kurjategijat iseloomustavate sotsiaal-demograafiliste andmetega (nagu vanus, sugu, sotsiaalne seisund, haridus, elukutse jmt.) ka andmeid kurjategija kõlbelse kujunemise ja varasema käitumise kohta, s.t. kohus peab arvestama kõiki kriminoloogilise ja kriminaalõigusliku tähtsusega andmeid.⁵¹

Uurimise käigus tehtaval retsidiivi prognoosil ei ole abistavat tähendust mitte ainult karistuse individualiseerimisel, vaid ka karistuse täideviimisel kasvatustöö individualiseerimisel, dekonveerimisel jne.

Seejuures tuleb silmas pidada, et uurimise käigus tehtud prognoosi tuleb karistuse täideviimise käigus täiendada uute andmetega kinnipeetava käitumise kohta ning dekonveerimisel, enne tähtaega vabastamisel jne. tuleb lähtuda juba sellisest täpsustatud prognoosist.

Eeltoodu kokkuvõttena võib teha järelduse, et sotsiaalsetel faktoritel põhineva prognoosi rakendamine retsidiivivastases võitluses ei anna põhjust repressiooni alusetu rakendamise kartusele, kurjategija isiksuse ühiskonnaohtlikkuse arvessevõtmine karistuse

⁴⁸ М. Ф. Комаров, Г. Н. Мудьюгин, С. С. Степичев. Опыт изучения личности осужденных за убийство и эффективность отбытого ими наказания. М., 1968, стр. 114.

⁴⁹ И. Ребане. Указ. соч., стр. 279.

⁵⁰ И. И. Карпец. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве. М., 1961, стр. 115.

⁵¹ С. Бурзынова. Изучение судом личности подсудимого. — «Советская юстиция», 1969, № 8, стр. 14—15.

mõistmisel, täideviimisel ning hilisemal järelevalve teostamisel toimub rangelt seaduse alusel ning prognoos iseenesest ei saa mingil juhul olla isikule tehtavate kitsenduste aluseks.

4. Seoses kriminoloogilise prognoosi teoreetiliste probleemidega prognoosi järelduste osas tuleb veel puudutada küsimust nn. negatiivsest ja positiivsest prognoosist. J. Lekschase arvates peab individuaalne kriminoloogiline prognoos olema positiivne: ta peab välja selgitama asjaolud, mis teevad võimalikuks või tõenäoseks kuriteo toimepanemise, ning sel viisil signaliseerima nende asjaolude kõrvaldamise vajadusest.⁵²

Negatiivne prognoos — s.t. prognoos, mis on suunatud inimese tulevase käitumise ettenägemisele ning millega tuvastatakse tulevikus prognoositava poolt kuriteo toimepanemise teatav tõenäosus — on J. Lekschase arvates vastuvõetamatu, sest see eeldab otseselt või kaudselt, et positiivsed tegurid inimesele ei mõju, ning eitab juba ette inimese võimalusi hoiduda kuriteo ahvatlusest.⁵³ Selle seisukohaga ei saa nõustuda. J. Lekschase eksitus tuleb sellest, et ta arvab olevat sellise negatiivse prognoosi aluseks fatalismi viivad mehhaanilise determinismi vaated inimese käitumisele.⁵⁴ See ei vasta aga tegelikkusele: prognoosimise aluseks, sõltumata sellest, kas ta viitab inimese poolt tulevikus kuriteo toimepanemise kõrgele tõenäosusele või mitte, on dialektilis-materialistlik determinism ning fatalismiga ei ole sellise prognoosi puhul midagi tegemist.

J. Lekschase soovitus arendada kuriteo nn. positiivset prognoosi on ebaselge. Nagu nähtub J. Lekschase esitatud nn. positiivse prognoosi mõistest, on positiivne prognoos suunatud kuriteo põhjuste ja tingimuste väljaselgitamisele. Seega soovitab J. Lekschas tuleviku ettenägemise asemel pöörata prognoosi minevikku. Sellisel juhul ei saa aga enam rääkida prognoosist. J. Lekschas püüab seda etteheidet vältida, väites, et põhjuste ja tingimuste väljaselgitamine on vajalik nende kõrvaldamiseks ja sel viisil kuriteo ja retsidiviisi ärahoidmiseks. Kuid kuidas on võimalik välja selgitada konkreetse kuriteo põhjusi ja tingimusi, kui seda kuritegu pole veel toime pandud ja me ei tea veel, kas üldse on kuriteo toimepanemise väiksematki tõenäosust? Viimast on võimalik tuvastada vaid nn. negatiivse prognoosi teel, mida J. Lekschas ise eitab.⁵⁵

⁵² E. Buchholz, R. Hartmann, J. Lekschas. *Sotsialistische Kriminologie. Versuch einer theoretischen Grundlegung*, Berlin, 1966, S. 153.

⁵³ Samas.

⁵⁴ Samas.

⁵⁵ Kuriteo põhjuste uurimise ja prognoosi vahekorra kohta vt. Б. Ландер. *Экологический анализ Балтимора. — Социология преступности (современные буржуазные теории)*. Сб. статей. М., 1966, стр. 251.

Kuriteo põhjuste ja tingimuste väljaselgitamine on vajalik, kuid see ei ole prognoosimine. Prognoosimine rajaneb kuriteo tüüpilistel põhjustel ja tingimustel ning nende kindlakstegemine peab eelnema prognoosimisele. Tüüpiliste põhjuste ja tingimuste väljaselgitamisega konkreetsete kriminoloogiliste uurimuste teel peab kaasnema abinõude tarvituselevõtt nende põhjuste ja tingimuste kõrvaldamiseks kogu nõukogude ühiskonna ulatuses, kuid see pole samastatav prognoosiga, sest ta pole suunatud konkreetse isiku kuriteo ärahoidmisele. Kuriteo kriminoloogiline prognoos peab tuvastama kuriteo tüüpiliste põhjuste ja tingimuste ohtliku kontsentratsiooni esinemise antud isiku mikrokeskkonnas, selle kajastumise tema käitumises, ning seadma ülesandeks nende kõrvaldamise ja isiku parandamise.

J. Lekschase antud tähenduses ei ole mõisted «positiivne ja negatiivne prognoos» kasutatavad. Kuid vajadus nende mõistete järele on. Prognoos on (ühiskondlikult) negatiivne, kui ta viitab kuriteo või retsidiivi kõrgele tõenäosusele, ja (ühiskondlikult) positiivne, kui kuriteo või retsidiivi tõenäosus on väike. Sellises tähenduses kasutab mõistet negatiivne prognoos ka V. N. Kudrjavtsev, tuues negatiivse prognoosi näitena isiku tunnistamise eriti ohtlikuks retsidiivistiks.⁵⁶ Seejuures olgu tähendatud, et negatiivne prognoos ei välista, vaid vastupidi, nõuab prognoositava isiksuse edasise positiivse kujundamise planeerimist. Kuid ka planeerimine iseenesest ei ole samastatav prognoosiga. Planeerimine on suunatud negatiivse prognoosi tegeliku realiseerimise vältimisele.

О ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ВОПРОСАХ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОГО ПРОГНОЗА РЕЦИДИВНОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Канд. юрид. наук Х. Кинге

Резюме

В статье рассматриваются некоторые теоретические вопросы криминологического прогнозирования рецидивного преступления. Избежать рецидива можно лишь в случае предвидения возможности его совершения. Информацию о возможности совершения преступления в будущем дает криминологический прогноз индивидуального поведения. Юридическая практика постоянно использует прогноз при назначении наказания, признании лица особенно опасным рецидивистом и т. д. К криминологическому прогнозу индивидуального пове-

⁵⁶ В. Н. Кудрявцев. Указ. соч., стр. 166.

дения прибегают во всех случаях, когда в применение правовой нормы включается оценка суда, надзорной комиссии и т. д. относительно предполагаемого дальнейшего поведения преступника. Такой прогноз основывается, с одной стороны, на зафиксированных в законах критериях, выражающих общественный опыт, с другой же стороны, на индивидуальном либо коллективном опыте лица или органа, применяющего закон. Задачей научного прогноза является оказание помощи этим лицам или органам, обеспечивая им возможность на основе научных методов проверять свой опыт. Научный прогноз позволяет оценивать опасность стечения различных обстоятельств с целью предвидения возможности совершения нового преступления. Факторы, являющиеся основой прогноза, взятые в отдельности либо оцененные с точки зрения опыта, не обязательно должны указывать на опасность рецидива, и уж совершенно невозможно без научного прогноза установить степень вероятности совершения нового преступления.

В статье исследуется принципиальная возможность научного прогнозирования индивидуального преступления. Указывается, что криминологический прогноз индивидуального преступления возможен ввиду подчинения поведения человека закону причинности. Поскольку же обусловленность поведения человека носит статический характер, прогноз возможен лишь в вероятностном аспекте.

В статье рассматривается также вопрос предупреждения рецидива при отрицательном прогнозе (прогнозе, указывающем на высокую вероятность совершения преступления). Особое же внимание уделяется возможности учета прогноза при назначении наказания. Также критически анализируются некоторые опубликованные в литературе ошибочные положения о теоретических вопросах прогнозирования индивидуального поведения.

О ПРЕДЕЛАХ ПРИМЕНЕНИЯ НОРМ ГПК ПРИ РАССМОТРЕНИИ ГРАЖДАНСКОГО ИСКА В УГОЛОВНОМ ДЕЛЕ

Канд. юрид. наук Ю. Адоян

Кафедра уголовного права и процесса

Процессуальные законы определяют такой порядок деятельности органов расследования, прокурора и суда, который наиболее действенно обеспечивает установление истины и разрешение задач уголовного и гражданского судопроизводств.

Соответствующему порядку должно подчиняться и производство по гражданскому иску в уголовном деле. Однако, как только возникает производство, в котором одновременно могут решаться вопросы уголовной и имущественной ответственности, возникают и спорные вопросы о порядке этого производства.

В самом деле, обязано ли лицо, понесшее материальный ущерб от преступления, предъявить гражданский иск в уголовном деле или нет? (например, государственная организация). Уступает ли здесь публичность место началу диспозитивности? Может ли подобный иск быть вообще рассмотрен совместно с уголовным делом, если истцами и ответчиками являются государственные или общественные организации (кроме колхозов), или должен он быть рассмотрен в органах арбитража? Должно ли исковое заявление соответствовать требованиям ГПК и иметь все предусмотренные законом реквизиты? Может ли кассационная инстанция в порядке уголовного судопроизводства увеличить сумму гражданского иска путем вынесения нового решения? и т. д. и т. п. Все эти вопросы так или иначе связаны с общей проблемой о пределах применения норм гражданского процессуального законодательства в уголовном процессе. Законодательство на этот вопрос исчерпывающего ответа не дает. В следственной и судебной практике по этому вопросу нет еще полного единства,

а среди теоретиков советского уголовного процесса высказываются разноречивые мнения. Такая неопределенность влияет отрицательно на судебную практику. Статистические данные последних лет свидетельствуют о все еще неудовлетворительном положении с возмещением материального ущерба, в особенности же по делам хищения¹. В приказах Генерального Прокурора СССР и в постановлениях Пленума Верховного Суда СССР неоднократно указывалось на неудовлетворительную работу органов расследования и суда по возмещению материального ущерба, причиненного хищениями². Во многом способствуют этому несвоевременное представление материалов о недостачах и хищениях в органы прокуратуры, необеспечение гражданского иска, необоснованное оставление иска в уголовном деле без рассмотрения и т. д., то есть несоблюдение надлежащего порядка производства по иску в уголовном процессе.

Представляется, что до тех пор, пока нет твердых установок о порядке производства по гражданским искам в уголовном процессе, не будет в полной мере обеспечено реальное возмещение материального ущерба, причиненного преступлением. В настоящей статье делается попытка внести ясность в этот вопрос.

1. Совместное рассмотрение гражданского иска и уголовного дела может происходить по-разному. Оно может проводиться в виде соединенного процесса, в котором к уголовному судопроизводству примыкает гражданское, как это, например, имеет место по ст. 10 УПК Франции³.

¹ См. Е. Никулин. Возмещение материального ущерба, причиненного хищениями. — «Социалистическая законность», 1968, № 7, стр. 31; см. также: Активизировать борьбу с хищениями социалистической собственности. — «Социалистическая законность», 1968, № 6, стр. 3.

² См. постановление № 1 Пленума Верховного Суда СССР от 25 марта 1964 г. О практике исполнения судебных приговоров и решений в части возмещения ущерба, причиненного преступлениями государственным, кооперативным и общественным организациям. — «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1964, № 3, стр. 13 и сл.; постановление № 10 Пленума Верховного Суда СССР от 20 декабря 1968 г. О выполнении судами Азербайджанской ССР постановлений Пленума Верховного Суда СССР от 25 марта 1964 г. и от 1 июля 1966 г. О возмещении ущерба, причиненного преступлениями государственным, кооперативным и общественным организациям. — «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1969, № 1, стр. 8—11. Постановление № 4 Пленума Верховного Суда Эстонской ССР от 11 декабря 1968 г. О судебной практике по делам хищения государственного и общественного имущества. — «Советское право», 1969, № 2, стр. 142.

³ Уголовно-процессуальный кодекс Франции 1958 года. М., 1967, стр. 26.

или УПК Румынской Народной Республики (ст. 1). Оно может происходить и в порядке смешанного судопроизводства, в котором наряду с уголовно-процессуальными правилами действуют и гражданско-процессуальные как это установлено, например, в УПК Народной Республики Болгарии (ст. 11) или же происходит в порядке уголовного судопроизводства, как это, по нашему мнению, следует из уголовно-процессуального законодательства Союза ССР и союзных республик.

УПК большинства союзных республик определяют, что доказывание гражданского иска, предъявленного по уголовному делу, производится по правилам, установленным уголовно-процессуальным законодательством. Хотя УПК отдельных союзных республик порядка производства по гражданскому иску специально не определяют (Украинской ССР, Казахской ССР и Азербайджанской ССР), все же в них, как и в УПК остальных союзных республик, весьма детально регламентируется порядок производства по этому иску во всех основных стадиях уголовного процесса. Это дает основание для вывода о том, что порядком производства по гражданским искам в уголовном деле является уголовно-процессуальный, как это прямо и отражено в части 1 статьи 41 УПК Эстонской ССР. Однако это обстоятельство не исключает возможности применения отдельных норм гражданско-процессуального законодательства в уголовном судопроизводстве. Такая возможность усматривается, например, из ГПК союзных республик о порядке исполнения решения (приговора) в части имущественных взысканий (ст. 326 ГПК ЭССР, ст. 338 ГПК РСФСР). На необходимость использования норм ГПК указывается также в п. 12 постановления № 1 Пленума Верховного Суда СССР от 25 марта 1964 г. по поводу производства непосредственно обеспечения гражданского иска путем описи и наложения ареста на имущество⁴. Применение норм ГПК при рассмотрении гражданского иска в уголовном судопроизводстве в каких-либо других случаях законодательство и руководящие постановления Пленума Верховного Суда СССР не предусматривает, однако, в судебной практике все же встречаются отдельные случаи применения этих норм и в некоторых других случаях⁵.

⁴ «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1964, № 3, стр. 17.

⁵ См., например, определение Военной коллегии Верховного Суда СССР от 26 декабря 1963 г. по делу Соколовой М. П., по которому Военная коллегия, руководствуясь ст. 46 Основ гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик, приняла по гражданскому иску в уголовном деле новое решение, увеличив сумму гражданского иска. — «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1964, № 1, стр. 30—31.

2. В теории советского уголовного процесса последних лет все в большей мере утверждается позиция, допускающая в широком масштабе применение норм ГПК при рассмотрении гражданского иска в уголовном деле. Так, например, П. П. Гуреев в своих исследованиях находит, что применение норм гражданского процессуального права в уголовном процессе необходимо всегда, «когда законодательство об уголовном судопроизводстве не дает ответов на возникшие при рассмотрении гражданского иска процессуальные вопросы, а законодательство о гражданском судопроизводстве дает на них прямые ответы».⁶ На этой же позиции стоит и А. Г. Мазалов, который рекомендует применять нормы гражданского процессуального права «в той мере, в какой они регулируют отношения, не урегулированные уголовно-процессуальным правом».⁷

Придерживаясь этого правила, указанные авторы последовательно переносят различные порядки и формы гражданского судопроизводства, без каких-либо других оговорок, кроме отсутствия соответствующих норм УПК, в уголовный процесс. Это рекомендуется авторами по вопросам порядка предъявления гражданского иска, вытекающего из факта преступления, подведомственности этого иска, доказывания его оснований, отказа в иске, оставления его без рассмотрения и т. д.⁸

Другие авторы стоят, однако, по вопросу природы гражданского иска в уголовном деле и порядка производства по этому иску, на иных позициях.

М. А. Чельцов, например, пишет, что гражданский иск в уголовном процессе «приобретает ряд черт, чуждых другим имущественным искам, заимствуя их из уголовного процесса, насквозь проникнутого началом публичности». Исходя из новейшего направления законодательства и судебной практики в СССР, автор приходит к выводу «о признании за этим институтом публично-правового характера».⁹

Р. Д. Рахунов считает, что при рассмотрении гражданского иска в уголовном деле суд руководствуется «нормами

⁶ П. П. Гуреев. Гражданский иск в советском уголовном процессе. М., 1961, стр. 6.

⁷ А. Г. Мазалов. Гражданский иск в уголовном процессе. М., 1967, стр. 18.

⁸ См. П. П. Гуреев. Цит. произв., стр. 5, 13, 14, 29, 70 и др., а также А. Г. Мазалов. Цит. произв., стр. 5, 57, более подробно рассматриваются эти вопросы в п. 4 настоящей статьи.

⁹ М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс. Изд. второе. М., 1951, стр. 128, 131.

уголовного судопроизводства, но не гражданского¹⁰». В учебнике для вузов, написанного авторским коллективом под редакцией Д. С. Карева, также указывается, что «гражданский иск в уголовном деле — институт уголовнопроцессуальный».¹¹

Различные позиции теоретиков советского уголовного процесса по самым основным вопросам производства по гражданскому иску в уголовном деле говорят о сложном характере этого института, о недостаточной полной регламентации законом порядка производства по этому иску, а также о погрешностях в методологии исследования этого, в правовом смысле многогранного института.

3. Для исследования и познания рассматриваемых сложных правовых явлений и успешного разрешения проблем имеют огромное методологическое значение законы диалектики, категории марксистско-ленинской философии.

В приведенном выше труде «Гражданский иск в уголовном процессе» А. Г. Мазалов исходит из диалектики формы и содержания, как метода исследования этого института. Однако, усмотрев в гражданском иске в уголовном процессе материально-правовую и процессуальную сторону иска в таком понимании, в каком это трактуется в теории советского гражданского процесса, автор придает этим сторонам значение формы и содержания и приходит к выводу, что «гражданский иск в уголовном деле есть обычный иск о присуждении».¹² Хотя автор и указывает, что в этом иске имеется «ряд особенностей несвойственных ему при производстве в гражданском процессе», он все же не придает им должного значения, указывая, что «эти особенности не меняют его юридической природы, не превращают его из иска о присуждении в иск особого рода»¹³.

По своим выводам на этих же позициях стоял и П. П. Гуреев.¹⁴

Отвлеченно от гражданского иска рассматривают указанные авторы и разрешение по инициативе суда вопроса о возмещении ущерба при отсутствии гражданского иска. Они усматривают в этом способе самостоятельную форму удовлетворения потерпевшего, которая не имеет ничего общего

¹⁰ Р. Д. Рахунов. Участники уголовно-процессуальной деятельности. М., 1961, стр. 254.

¹¹ Б. А. Галкин и др. Советский уголовный процесс. М., 1968, стр. 186.

¹² А. Г. Мазалов. Цит. произв., стр. 4—5.

¹³ Там же.

¹⁴ П. П. Гуреев. Цит. произв., стр. 13, 14, 70.

с гражданским иском в уголовном деле и не оказывает никакого влияния на этот институт. Больше того, П. П. Гуреев противопоставляет этот способ защиты имущественных прав гражданскому иску в уголовном деле и доказывает преимущество последнего.¹⁵ А. Г. Мазалов хотя и признает тот факт, что все действующие УПК «поставили данную форму возмещения в определенную зависимость от гражданского иска», все же не делает из этого никаких выводов, характеризуя указанную форму возмещения как «относительно самостоятельную.»¹⁶

Такой подход к исследованию не раскрывает, по нашему мнению, действительной сущности, содержания и формы этого сложнейшего института советского уголовного процесса.

Если рассматривать гражданский иск в уголовном деле отвлеченно от особенностей основания этого иска, которым является факт причинения ущерба преступлением, и при этом отвлекаться от уголовного судопроизводства, в котором иск рассматривается, то, действительно, в качестве объекта исследования остается обычный иск в его гражданско-процессуальном понимании.

Если рассматривать возмещение материального ущерба по инициативе суда как самостоятельное, случайное, единичное явление в отрыве от исторического развития института гражданского иска в Советском уголовном процессе и не видеть тенденции (закономерности) этого развития, то, действительно, эту форму можно исследовать как еще один «резерв в арсенале правовых средств возмещения ущерба, которыми наделен суд», от которого, однако, суть иска не меняется.¹⁷

Для полного и всестороннего анализа института гражданского иска в уголовном процессе необходимо исходить, однако, из диалектики единичного, особенного и общего и определить, с каким именно иском мы имеем дело, установить, в чем заключается сущность этого иска, его содержание и в каких формах он проявляется в уголовном процессе. Исходя из диалектики необходимого и случайного следует оценить истинное значение для института гражданского иска в уголовном процессе формы возмещения материального ущерба судом без иска в его историческом развитии.

Правильное сочетание всех этих элементов диалектики имеет в исследовании огромное познавательное значение.

¹⁵ См. П. Гуреев. Цит. произв., стр. 9.

¹⁶ А. Г. Мазалов. Цит. произв., стр. 14—15.

¹⁷ Там же.

В. И. Ленин по поводу законов диалектики писал: «Всякое отдельное неполно входит в общее и т. д. и т. д. Всякое отдельное тысячами переходов связано с другого рода отдельными (вещами, явлениями, процессами) и т. д.¹⁸».

Таким образом, тот или другой предмет (институт) приобретает конкретную форму своего существования в зависимости от того процесса, в движение которого он оказывается вовлеченным. Конкретной формой своего существования отдельный предмет (институт) обязан не себе, а той исторически развившейся системе вещей, внутри которой он возник.¹⁹

Из этого же закона диалектики можно сделать вывод о том, что гражданский иск приобретает в уголовном деле конкретную форму своего существования в зависимости от уголовного судопроизводства, в движение которого он оказывается вовлеченным. Конкретной формой своего существования этот иск обязан не столько самому себе (как иску), сколько уголовному судопроизводству, внутри которого он возник и развивается.

4. Положение в том, что гражданский иск в уголовном процессе является не обычным иском о присуждении, подтверждается сравнительным анализом порядка производства по иску в уголовном и гражданском процессах.

Не противопоставляя один порядок судопроизводства другому, поскольку как уголовное, так и гражданское судопроизводство обеспечивают защиту прав и законных интересов всех участников (сторон) процесса и оба служат целям социалистического правосудия, необходимо, однако, отметить, что непосредственные задачи, разрешаемые в этих порядках судопроизводства, являются различными.

Наиболее эффективно может содействовать возмещению материального ущерба, причиненного преступлением, именно уголовно-процессуальный порядок производства, призванный осуществлять борьбу с преступлениями и охрану государственных и общественных интересов и прав граждан от преступных посягательств.

В уголовно-процессуальном порядке иск может предъявляться с момента возбуждения уголовного дела, в течение

¹⁸ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений. Т. 29, стр. 318.

¹⁹ См. А. Г. Спиркин. Курс марксистской философии. М., 1963, стр. 179.

всего производства по уголовному делу, вплоть до начала судебного следствия без каких-либо ограничений.

Этот иск освобождается от государственной пошлины, доказывание его оснований и его обеспечение возлагается на органы расследования и суд, субъекты иска наделяются обширными правами участников уголовного процесса, прокурор обязывается предъявлять и поддерживать его, если это требует охрана государственного или общественных интересов или прав граждан (статьи 41, 42, 43, 44 и 115 УПК ЭССР, статьи 29, 30, 54, 55 и 56 УПК РСФСР).²⁰

В гражданском же процессе этот иск никакими преимуществами по сравнению с другими исками не пользуется. Несмотря на сложные обстоятельства (причинение ущерба преступлением), исковое заявление должно строго соответствовать всем тем требованиям, которые в гражданском процессе предъявляются к форме и содержанию любого искового заявления (ст. 136 ГПК ЭССР, ст. 126 ГПК РСФСР). В случае невозможности рассмотрения иска до разрешения уголовного дела, производство по иску приостанавливается; он не освобождается от государственной пошлины за исключением некоторых, для этого иска нехарактерных случаев; обязанность доказывания основания и размера иска возлагается здесь прежде всего на субъекты иска (статьи 30, 70, 221 ГПК ЭССР и 50, 80, 214 ГПК РСФСР).

Все это свидетельствует о том, что основным порядком производства по искам из причинения ущерба преступлением, является уголовно-процессуальный.

С развитием советского уголовно-процессуального законодательства этот иск постепенно видоизменился и приобрел основные формы уголовного судопроизводства, поскольку он «тысячами переходов» связан с последним и имеет иное содержание, чем иск в гражданском процессе. Свойственный для гражданского процесса принцип диспозитивности потерял в уголовном процессе свое былое значение, уступая все больше места публично-правовому характеру возмещения материального ущерба, причиненного преступлением.

Требование самого потерпевшего как главный и даже единственный признак гражданского иска в уголовном деле был характерным для дореволюционного уголовного судопроизводства. И. Я. Фойницкий дал этому иску следующую характеристику: «Наше законодательство по этому предмету следует системе французской. . . При соединении гражданского иска с уголовным делом, каждый из них сохраняет свою осо-

²⁰ Здесь и в дальнейшем имеются в виду и соответствующие статьи УПК других союзных республик.

бую природу... Уголовное обвинение определяется началом публичным, гражданский иск — началом частным; воля сторон признается здесь верховным законом».²¹

Приводя сравнительный анализ норм первого советского УПК и дореволюционного законодательства в части гражданского иска в уголовном процессе, М. М. Исаев приходил к своему времени к выводу, что между этими законодательствами в этой части нет существенных различий и что «в общем же и целом к нашему Уголовно-процессуальному Кодексу можно вполне отнести характеристику проф. Фойницкого.»²² Эти же взгляды разделял и А. Я. Вышинский. В своем учебнике он писал: «Гражданский иск в уголовном суде служит по существу частным интересам, в его успехе, движении и результатах главнейшим образом заинтересован потерпевший, вследствие чего и инициатива его возбуждения принадлежит самому потерпевшему»²³.

Законодательство, регулирующее порядок предъявления гражданского иска в уголовном деле, однако, опровергло эти устаревшие взгляды.

По делам о причинении материального ущерба государственным и общественным организациям, кроме уголовно-процессуальных мер, директора предприятий, начальники учреждений, председатели правления колхозов и руководители других кооперативных и общественных организаций во всех случаях возбуждения уголовных дел о хищениях и недостачах обязаны ваются законом предъявлять иски о взыскании с виновных причиненного ущерба.²⁴ А руководители торговых предприятий обязаны о каждом случае хищения, растраты и недостачи доводить до сведения прокурорского надзора для привлечения виновных к ответственности и для взыскания в пользу торговых предприятий понесенных ими убытков, независимо от заявления гражданского иска.²⁵

²¹ И. Я. Фойницкий. Курс уголовного судопроизводства. Том II, Петроград, 1915, стр. 82, 83, 86.

²² М. Исаев. О возложении обязанности заглаживать вред и о гражданском иске в суде уголовном. — «Советское право», 1926, № 3, стр. 87.

²³ А. Я. Вышинский. Курс уголовного процесса. М., 1927, стр. 217.

²⁴ См. Постановление Совета Министров СССР от 10 февраля 1948 г. № 248. «О взыскании ущерба, причиненного лицами виновными в хищении и недостаче продовольственных и промышленных товаров». Сборник приказов и инструкций Министерства юстиции СССР 1936—1948 г., М., 1949.

²⁵ См. Постановление Совета Народных Комиссаров СССР от 16 февраля 1933 г. «О мероприятиях по усилению борьбы с хищениями и растратами в государственных и кооперативных торговых предприятиях». (СЗ СССР 1933 г., № 13).

Предъявление в таких случаях гражданских исков обязательно для всех государственных и общественных организаций. Соотношение их прав с обязанностями, выражающееся в их органическом соединении, когда осуществление права в интересах коммунистического строительства рассматривается одновременно как обязанность, имеет широкое применение в советском праве в отношении социалистических организаций.²⁶

Из положений закона усматривается, что проявление воли и инициативы самого лица, понесшего материальный ущерб от преступления, на предъявление гражданского иска в уголовном процессе связывается с обязанностью прокурора и суда содействовать этому проявлению воли и инициативы. Более того, указанные лица и органы обязаны не только содействовать этому, но и предъявлять иски сами (прокурор) и даже разрешать вопрос о возмещении ущерба без иска (суд), если он не был предъявлен и если этого требует охрана государственных или общественных интересов или прав граждан.

Такая инициатива согласуется с положением, по которому вытекающие из факта преступления гражданские иски государственных и общественных организаций подсудны суду, рассматриваемому уголовное дело. Направление подобных исков, по которым истцами и ответчиками являются государственные и общественные организации (кроме колхозов) в органы государственного арбитража, ввиду их неподведомственности суду, ничем не обосновано. То обстоятельство, что, по мнению некоторых авторов, «уголовно-процессуальный закон никаких особых правил на этот счет не устанавливает», в связи с чем «следует признать, что положение ст. 4 Основ гражданского судопроизводства и ст. 25 ГПК сохраняют свое значение и в уголовном процессе»,²⁷ не дает основания нарушать права участников процесса. Действующее уголовно-процессуальное законодательство допускает одновременное участие в уголовном процессе в качестве гражданских истцов и ответчиков не только граждан, но и юридических лиц, и не ограничивает такую возможность никакими оговорками (статьи 25 и 26 Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных

²⁶ См. Научно-практические комментарии к Основам уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. М., 1961, стр. 168—169. Комментарии к уголовно-процессуальному кодексу РСФСР. Изд. Ленинградского университета, 1960, стр. 38, а также: Научно-практические комментарии к уголовно-процессуальному кодексу РСФСР. Издание второе. Под ред. Л. Н. Смирнова. М., 1965, стр. 64.

²⁷ А. Г. Мазалов. Цит. произв., стр. 57.

республик, статьи 41 и 43 УПК ЭССР, статьи 54 и 55 УПК РСФСР). Рассмотрение гражданского иска отдельно от уголовного дела лишает субъектов этого иска тех прав, которые им предоставлены уголовно-процессуальным законодательством. Вследствие чего гражданский истец и гражданский ответчик будут лишены возможности защищать свои законные интересы в уголовном процессе.

Уголовно-процессуальный порядок производства по этому иску усматривается также из того положения, по которому суд, прокурор и лицо, производящее дознание, не вправе отказать в приеме искового заявления лишь потому, что его форма и содержание не соответствуют требованиям ГПК. В силу статей 25 и 27 Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик лицо, понесшее материальный ущерб от преступления, вправе предъявлять гражданский иск при производстве по уголовному делу независимо от гражданско-процессуальных требований, предъявляемых к форме и содержанию искового заявления. Суд, прокурор, следователь и лицо, производящее дознание, обязаны обеспечить возможность осуществления этого права.

Указание Пленума Верховного Суда СССР, данное в постановлении от 28 мая 1954 г. о том, что следственные органы и суды не требуют от заявителя оформления гражданского иска в соответствии с требованиями ГПК, что расценивается Пленумом Верховного Суда СССР как недостаток в деятельности органов расследования и суда, не может быть учтено во всех случаях. В более ранних стадиях уголовного процесса, когда личность обвиняемого, причинившего ущерб, еще не установлена, требования по поводу реквизитов гражданского иска невыполнимы.

Уголовно-процессуальный порядок возмещения материального ущерба, причиненного преступлением, усматривается также из того положения, по которому виндикационные иски в уголовном процессе не предъявляются, а обнаруженные органами расследования похищенные материальные ценности возвращаются их собственникам или законным владельцам в порядке ст. 63 УПК ЭССР (ст. 86 УПК РСФСР) без иска.

Таким образом, предъявление искового требования в уголовном процессе не является непременным условием для начала производства по возмещению ущерба, каковым оно является в гражданском процессе, где без предъявления иска не может быть и производства по возмещению ущерба. Кроме того, основания этого иска доказываются и он обеспечивается независимо от факта предъявления искового заявления и

признания лица, понесшего ущерб от преступления, гражданским истцом (статьи 46, 115 УПК ЭССР, 30; 68 УПК РСФСР).

Из сказанного следует, что производство по возмещению материального ущерба, причиненного преступлением, вовлекается в уголовное дело как бы приводным ремнем уголовного судопроизводства. Органы расследования, прокурор и суд обязаны всеми предусмотренными законом средствами содействовать этому, ибо реальное возмещение материального ущерба, причиненного преступлением, имеет в уголовном процессе такое же важное значение как предотвращение преступления и наказания преступника. Советское государство осуществляет не только борьбу с преступлениями, но и берет на себя заботу об охране государственных и общественных интересов и прав граждан, понесших материальный ущерб от преступления.

Судя по внешним формам проявления и содержанию исследуемого института, можно прийти к выводу, что сущность гражданского иска в уголовном процессе состоит не столько в обращении к суду за защитой права, сколько в самой защите имущественных прав и законных интересов граждан и организаций, понесших материальный ущерб от преступления.

Тезис К. Маркса «форма лишена всякой ценности, если она не есть форма содержания»²⁸ надо понимать здесь, исходя не только из иска в его гражданско-процессуальном смысле, в отрыве от уголовно-правовых оснований иска и уголовного судопроизводства, в порядок которого он оказался вовлеченным, а в их диалектическом единстве. Действительно, гражданско-процессуальная форма иска лишается в уголовном процессе всякой самостоятельной ценности, поскольку она не является формой того содержания, которое вкладывается в иск в уголовном процессе. Довод А. Г. Мазалова о том, что «если нормы ГПК применимы в стадии исполнения приговора в части гражданского иска, то почему они не могут применяться и на более ранних стадиях²⁹», — неубедителен. Законодатель устанавливает для исполнения приговора, в зависимости от характера разрешаемых вопросов, другой порядок. Если приговор в части возмещения по гражданскому иску исполняется судебным исполнителем в порядке ГПК, то всякие сомнения и неясности, возникшие в ходе исполнения приговора, могут разрешаться только судом в уголовно-процессуальном порядке (статьи 336 и 337 УПК

²⁸ К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч., т. 1, стр. 159.

²⁹ А. Г. Мазалов. Цит. произв., стр. 19.

ЭССР и статья 369 УПК РСФСР). Однако уточнения приговора, возможные при его исполнении, не могут служить формой исправления ошибок, допущенных при расследовании или судебном рассмотрении дел, относящихся к основному существу приговора и ставящих под сомнение законность и обоснованность выводов суда. Ошибки этого рода должны быть исправлены только в порядке судебного надзора. Поэтому Пленум Верховного Суда СССР и запретил судам устранять грубые дефекты и пробелы приговора в порядке ст. 369 УПК РСФСР и соответствующих статей УПК других союзных республик, так как подобные пробелы и неясности в таком порядке устранять нельзя.³⁰ Всякую попытку распространения порядка исполнения приговора, предусмотренного для судебных исполнителей и сельских советов, на все производство по гражданскому иску в уголовном процессе, можно расценить, по нашему мнению, только как попытку механической трансплантации гражданско-процессуальных форм в уголовное судопроизводство без учета задач, принципов и форм последнего.

Переходя к содержанию иска необходимо отметить, что наличие одного лишь субъективного права не всегда является основанием для предъявления и разрешения гражданского иска в уголовном процессе. Следователь отказывает в признании лица гражданским истцом в том случае, если этому лицу был причинен материальный ущерб не преступлением, а в результате какого-либо другого правонарушения, а суд обязан в таких случаях оставить иск без рассмотрения, ибо не закон существует для того, чтобы людей судили, а судят для того, чтобы обеспечить правильное применение закона (статьи 2 и 269 УПК ЭССР, статьи 2 и 310 УПК РСФСР). В свою очередь субъективное право лица, понесшего материальный ущерб от преступления, может, как уже было сказано выше, реализоваться в уголовном процессе и без искового требования. Поэтому выводы А. Г. Мазалова о том, что «без иска, как формы выражения требования истца к ответчику, субъективное право не могло бы быть реализовано»³¹, являются правильными применительно к гражданскому процессу, но не всегда к уголовному процессу.

Итак, гражданский иск в уголовном деле является институтом советского уголовного, а не гражданского, процесса. Он

³⁰ Постановление № 18 Пленума Верховного Суда СССР от 22 декабря 1964 г. О некоторых процессуальных вопросах, возникших в судебной практике при исполнении приговоров. — «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1965, № 10, стр. 10.

³¹ А. Г. Мазалов. Цит. произв., стр. 4.

не трансплантировался из гражданского судопроизводства, а развился в лоне уголовного судопроизводства, будучи связан с последним. Порядок рассмотрения и разрешения этого иска является уголовно-процессуальным. Отдельные нормы и формы гражданского процесса здесь применимы постольку, поскольку они не противоречат задачам и принципам уголовного судопроизводства, как это наглядно усматривается из ст. 326 ГПК ЭССР (ст. 338 ГПК РСФСР) и п. 12 Постановления № 1 Пленума Верховного Суда СССР от 25 марта 1964 г.³² Это положение усматривается также и из судебной практики по отдельным делам. Так, Военная Коллегия Верховного Суда СССР по делу Соколовой М. П., по нашему мнению, обоснованно пришла к выводу, что кассационная инстанция вправе принять по гражданскому иску в уголовном деле новое решение и, не передавая на новое рассмотрение, увеличить сумму гражданского иска³³.

Это возможно, если по делу не требуется дополнительное собрание доказательств или дополнительная проверка обстоятельств, обстоятельства дела установлены судом первой инстанции полно и правильно, но допущена ошибка в применении норм материального права (не уголовного — Ю. А.).

Такой порядок гражданского судопроизводства, закрепленный в ст. 46 Основ гражданского судопроизводства Союза СССР и союзных республик, и в ст. 311 п. 4, ГПК ЭССР, ст. 305 п. 4, ГПК РСФСР, применим и в уголовном судопроизводстве во всех тех случаях, когда увеличение суммы гражданского иска не влияет на квалификацию преступления и меру наказания. Простое увеличение суммы гражданского иска в кассационной инстанции, без каких-либо уголовно-правовых последствий, не может рассматриваться в уголовном процессе как поворот к худшему³⁴, поскольку под последним понимается усиление наказания осужденному или применение к нему закона о более тяжком преступлении (статьи 46 и 52 Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик и соответствующие статьи УПК союзных республик).

5. Допущение УПК большинства союзных республик в помещении материального ущерба по инициативе суда характеризует по-новому весь институт гражданского иска в уголовном процессе. Если ранее действующее уголов-

³² «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1964, № 3, стр. 17.

³³ См. сноску 5 настоящей статьи.

³⁴ См. И. Л. Петрухин. Вправе ли кассационная инстанция увеличить сумму гражданского иска по уголовному делу? — «Советское государство и право», 1966, № 10, стр. 148.

но-процессуальное законодательство придавало самому факту предъявления требования о возмещении ущерба исключительное значение (без иска не могло иметь место возмещение материального ущерба), то по новому законодательству такая исключительность отпадает. Возмещение материального ущерба, причиненного преступлением, может теперь решаться судом и без предъявления иска (ст. 42, ч. 4, УПК ЭССР, ст. 29, ч. 4, РСФСР).

Это средство возмещения является не самостоятельным и изолированным от гражданского иска, а причинно обусловленным им: суд может (должен) воспользоваться им, когда гражданский иск остался непредъявленным. Поэтому эта форма имеет характер не случайного явления, а вытекает неизбежно из внутренних, существенных взаимоотношений с гражданским иском в уголовном процессе.

Учет диалектики необходимости и случайности способствует раскрытию сущности этого средства и его значения в развитии института гражданского иска в целом. Ощущавшаяся в судебно-следственной практике потребность в усилении публичного начала в институте гражданского иска в уголовном процессе породила ряд подзаконных актов, в которых устанавливалась необходимость принятия всех мер к возмещению причиненного преступлением ущерба по инициативе следственных органов, прокурора и суда. В особенности же это требование проводилось в интересах охраны социалистической собственности.

С принятием действующего уголовно-процессуального законодательства суды не только вправе, но и обязаны по собственной инициативе решать вопросы о возмещении ущерба, если этого требует охрана государственных и общественных интересов и прав граждан. Необходимо учесть, что если при наступлении определенных условий, при наличии определенных фактов у должностного лица (или органа) появляется право на совершение известных действий, то наличие этих условий и фактов знаменует не только право, но и обязанность совершения этих действий.³⁵

Уголовно-процессуальное законодательство подробно не регламентирует порядка возмещения материального ущерба без гражданского иска. Имея широкие полномочия, суд в состоянии разрешить эти вопросы и без специальной регламентации. В тех случаях, когда ущерб возмещается потерпевше-

³⁵ А. Л. Цыпкин. О диспозитивности в советском уголовном процессе. — «Советское государство и право», 1953, № 3, стр. 132.

му гражданину, производство по возмещению должно проводиться в основном в том же порядке, как и при рассмотрении гражданского иска. Потерпевший, как правило, обязан участвовать в судебном заседании, ему предоставляются законом широкие права участника процесса для защиты своих законных интересов, в то же время он обязан давать показания по всем интересующим суд вопросам, относящимся как к самому событию преступления, так и его последствиям. Возмещение материального ущерба юридическим лицам в некоторой степени отличается от возмещения его потерпевшим гражданам. Если юридическое лицо не предъявляло гражданский иск, несмотря на то, что преступлением был причинен государственным или общественным организациям материальный ущерб, то суд обязан соответственно реагировать на бездеятельность этих лиц. Уже в распорядительном заседании суд обязан в таких случаях обеспечить участие прокурора и представителей соответствующей государственной или общественной организации на судебном заседании. В подготовительной части судебного заседания суд обязан выяснить вопрос о предъявлении гражданского иска, и, если он все же не будет предъявлен до начала судебного следствия, решить в приговоре по своей собственной инициативе вопрос о возмещении материального ущерба. В таких случаях суд обязан, кроме того, вынести особое определение о бездеятельности должностных лиц соответствующих организаций в вопросах охраны социалистической собственности; если, конечно, к этому будут основания (ст. 277 УПК ЭССР, ст. 321 УПК РСФСР).

Условия и пределы имущественной ответственности определяются здесь также, как и при разрешении гражданского иска в уголовном процессе нормами той отрасли права, которые были нарушены преступлением.

В целях обеспечения прав и законных интересов всех лиц, заинтересованных в вопросах возмещения материального ущерба, причиненного преступлением, суд не может, по нашему мнению, разрешить самостоятельно вопрос о возмещении материального ущерба в следующих случаях:

1) если имеет место обоснованный отказ лица, понесшего материальный ущерб от преступления, от предъявления гражданского иска;

2) если имущественная ответственность возлагается не на самого обвиняемого, а на лицо, несущее по закону материальную ответственность за действия обвиняемого;

3) если в результате рассмотрения вопросов возмещения ущерба суд придет к выводу о необходимости отказать в возмещении.

6. Из вышеприведенного можно сделать выводы, что:

1. Нормы гражданского процессуального права могут применяться при рассмотрении гражданского иска в уголовном процессе в случаях, когда это не противоречит общим задачам и принципам уголовного судопроизводства, при условии, если их применение необходимо в связи с регулированием имущественных отношений, не затрагивающих уголовно-правовых оснований иска, и только тогда, когда уголовно-процессуальное законодательство не дает ответа на возникшие процессуальные вопросы, а гражданское процессуальное законодательство дает. При наличии этих трех условий в их совокупности применение норм гражданского процессуального законодательства в уголовном процессе, по нашему мнению, не только возможно, но и необходимо.

2. С развитием советского уголовно-процессуального законодательства рассматриваемый институт все в большей мере теряет признаки гражданского иска вообще и фактически перерастает в уголовно-процессуальное средство возмещения материального ущерба без иска.

SISUKORD — СОДЕРЖАНИЕ

Rebane, I. Normatiivaktide, eriti kriminaalkoodeksite kommenteeritud väljaannetest ja kommenteerimise metoodikast	3
Ребане И. О комментированных изданиях нормативных актов, в частности уголовных кодексов, и о методике их комментирования. <i>Резюме</i>	25
Paltser, A. Kuriteos süüdlase isiksuse arvestamine karistuse mõistmisel	28
Палтсер А. Учет личности виновного при назначении наказания. <i>Резюме</i>	43
Raal, E. Huligaanse ajendi mõistest ja huligaansel ajendil toimepandud tahtliku tapmise kvalifitseerimisest	45
Раал Э. К вопросу о понятии хулиганского побуждения и квалификации умышленного убийства, совершенного из хулиганских побуждений. <i>Резюме</i>	67
Hazak, G. Vägivalla mõistest valitsemiskorravastastes kuritegudes	70
Хазак Г. О понятии насилия при преступлениях против порядка управления. <i>Резюме</i>	87
Kings, H. Retsidiivse kuriteo kriminoloogilise prognoosi teoreetilistest küsimustest	90
Кингс Х. О теоретических вопросах криминологического прогноза рецидивного преступления. <i>Резюме</i>	104
Адоян Ю. О пределах применения норм ГПК при рассмотрении гражданского иска в уголовном деле.	106

TRUDY PO PRAVOVEDENIU

XI

Na russkom i estonskom jazykax.

Tartuskiy gosudarstvenniy universitet
ЭССР, г. Тарту, ул. Юликооли, 18

Vastutav loimetaja J. Adojaan.
Korrektorid E. Oja ja N. Tšikalova.
Laduda antud 11. IV 1970. Trükkida antud 16. X 1970. Kohila paberivabriku trükipaber nr. 3 60×90¹/₁₆. Trükipoognaid 7,75. Arvestuspoognaid 8,1. MB-07069. Tellimise nr. 2865. Trükikoda „Pärnutrük“, Pärnu, Hommiku tn. 4.

Hind 65 kop.

1-14

HIND 65 kop.

